

Брой
7/ 2025

Καιρός

Електронно списание на
Студентски
Философски
Семинар

ПУ „Паисий Хилендарски“
Философско-исторически факултет
Катедра „Философия“

Καῖρός

ЕЛЕКТРОННО СПИСАНИЕ НА СТУДЕНТСКИ ФИЛОСОФСКИ СЕМИНАР

КАТЕДРА „ФИЛОСОФИЯ“
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, ПУ „ΠΑΙΣΙЙ ΧΙΛΕΝΔΑΡΣΚΙ“

Καῖρός е специализирано електронно списание на „Студентски философски семинар“ към катедра „Философия“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. То е създадено с решение на учредителното събрание на семинара през 2016 г.

В списанието се публикуват текстове – авторски и преводни – както на утвърдени изследователи, така и на студенти и докторанти, които тепърва ще разгръщат своя научен потенциал. Електронната платформа на списанието предоставя възможност освен за специализирани философски публикации, отразяващи тематичните ограничения на философския семинар за съответната година, така и за литературни опити на млади автори.

Списанието излиза един път годишно и е предназначено за широк кръг читатели – студенти и ученици, преподаватели и учени. То може да представлява интерес и за всички, които се интересуват от философия и свързаните с нея хуманитарни региони.

Главен редактор: доц. д-р Валентин Аспарухов

Отговорен редактор: гл. ас. д-р Мартина Минева

Редакционна колегия: гл. ас. д-р Валентин Калинов, гл. ас. д-р Тодор Петков, ас. д-р Деница Желязкова, ас. Мишо Гръблев

Редакционен съвет: проф. д-р Райчо Пожарлиев, доц. д-р Олга Симова, доц. д-р Ина Димитрова

© Катедра „Философия“, ФИФ, ПУ, Ректорат. **Адрес:** ул. „Цар Асен“ № 24, гр. Пловдив, 4000, тел. 032/261-436, e-mail: filosofskiseminar_pu@abv.bg

ISSN: 2534-8442

Текстовете подлежат на процедура по анонимно рецензиране.

Καῖρός е включено on-line библиотеката CEEOL (<http://www.ceeol.com>).

Списанието е вписано и в националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране (<http://nacid.bg/bg/NRS/>).

Коректури, езикова редакция и дизайн: Кирил Николов

Καῖρός

ЕЛЕКТРОННО СПИСАНИЕ НА СТУДЕНТСКИ ФИЛОСОФСКИ СЕМИНАР
КАТЕДРА „ФИЛОСОФИЯ“
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, ПУ „ΠΑΙΣΙЙ ΧΙΛΕΝΔΑΡСКИ“
БРОЙ 7/2025

Βαλενтин Ασπαρουхов – Уводни думи5

Κονференция

**Μαρτινα Μινεβα – Устойчивост на всекидневните категоризации срещу
обновяване чрез индукция6**

**Μαρια Κισικова – Жизнени и обществени трансформации в контекста
на зеления преход24**

**Светослава Манчева – Антропологически подход към трансформациите в
Μαριшкия възлищен регион в България.....51**

**Γавраил Γавраилов – В търсене на енергийни граждани или как протече едно
теренно изследване в „Μαριца-изток“70**

**Десислава Сегова – Архивите на Βългарската телеграфна агенция – история,
статут и перспективи.....82**

**Русалена Пенджекова-Χριстева, Βαλενтин Ασπαρουхов – По следите на паметта:
„Μини Μαριца-изток“ в архивите на държавна сигурност.....92**

Дебюти

Μαρια Δαφчева – Как езикът на социалните медии формира общо битие?107

Χ. V. – Най-после тишина.....112

Резюмета116

Καιρός

E-JOURNAL OF THE STUDENT PHILOSOPHICAL SEMINAR
CHAIR OF PHILOSOPHY,
FACULTY OF PHILOSOPHY AND HISTORY, PLOVDIV UNIVERSITY „PAISII HILENDARSKI”
ISSUE 7/2025

Valentin Asparuhov – Opening words5

Conference

Martina Mineva – Persistence of everyday categorizations against
renewal through induction.....6

Maria Kisikova – Life and social transformations in the context
of the green transition24

Svetoslava Mancheva – Anthropological approach towards transformations at
the Maritsa coal region in Bulgaria.....51

Gavrail Gavrilov – In search of energy citizens or how field research
took place in "Maritsa-East"70

Desislava Sevova – The archives of the Bulgarian News Agency – history,
status and prospects.....82

Rusalena Pendzhekova-Hristeva, Valentin Asparuhov – Tracing the Memory:
“Mini Maritsa-Iztok” in the Archives of the State Security Service.....92

Debuts

Maria Dafcheva – How does the language of social media form a common being?.....107

X. V. – Silence at last.....112

Abstracts116

УВОДНИ ДУМИ

Вече за трети пореден път броят на *Καίρος* се основава на проведена по-рано национална конференция. На 24-ти и 25-ти юни 2025 г. в Ректората на *Пловдивския университет* се проведе научната конференция **„Бъдеще в капана на въглеродното минало“**. Тя бе организирана в рамките на **едноименния проект, финансиран от Европейския съюз чрез националния план за възстановяване и устойчивост на Република България (NextGenerationEU, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01)**. Проектното предложение засягаше проблематичното наследство на „Мини Марица-изток“ в контекста на актуалните противоречия и сценарии за бъдещето на тази индустрия. Основна ни задача бе да проучим историческата динамика на индивидуалните и колективните представи за „достоеен“ живот, за „значим“ професионален статус и „справедливост“, обвързваща траекториите на личното и промените в стопанския профил на региона. Опитахме се да идентифицираме, опишем и анализираме биографични, социални и институционални разкази на представители на различни поколения, непосредствено засегнати от трансформациите в стопанската среда. Целта ни бе да обвържем в единна дискурсивна екосистема разказите за замърсяване и чистота на въздуха, за здравеопазване, за наличието на мрежи за взаимопомощ, за ефективността на институционалните механизми, възпиращи рутинни (и несъмнено вредни) стопански практики. Очаквахме това да ни даде отправна точка за осмислянето на ключови проблеми в областта на обществените и стопански процеси, както и на свързаното с тях възприемане на устойчиви екологични и здравни стандарти.

В рамките на споменатата по-горе конференция, ясно се откриха различни модели за справяне с икономически и социални кризи в интердисциплинарна перспектива. В „капаните“ на невъобразимото бъдеще бяха „уловени“: зеленият енергиен преход, едва промъкващ се между очакванията и възможностите; правото на достоеен живот и тежестта на трансформацията (урокут от KlimaSeniorinnen), огледани в перспективите пред уязвимите въглищни региони у нас; състоянието на международните климатични преговори; биокултурно знание и практики на общностите в същите тези региони и мн. др. Като описвам накратко конферентните достойнства, не мога да подмина факта, че настоящият брой на *Καίρος* само донякъде отразява пълнотата на живото събитие. При все това съм убеден, че тук ще бъдат забелязани солидни текстуални следи, документиращи високото му качество. Приятно четене!

Валентин Аспарухов

УСТОЙЧИВОСТ НА ВСЕКИДНЕВНИТЕ КАТЕГОРИЗАЦИИ

СРЕЩУ ОБНОВЯВАНЕ ЧРЕЗ ИНДУКЦИЯ²

Keywords: induction, everyday quantification, language games, life trajectories, "Maritsa East"

Abstract: The text explores the issue of the persistence of everyday categorizations of citizens from the "Maritsa East" coal basin region during the period 2024–2025, based on interviews conducted within the project *"Future Trapped in a Carbon Past"*, DUECOS, PU. Based on my conceptual connecting of Harvey Sacks' concept of "protection against induction" and Lyotard's interpretation of legitimation within language games as a method (a problematic inspired by late Wittgenstein), the argument is made that in a number of utterances stabilized social categories can be identified, which, as stable categorizations, are linked to legitimating strategies that block the potential for a praxeological inductive refutation, and, consequently, for the renewal of social experience. The study traces how specific linguistic constructions – especially quantifications through "everyone", "no one", "always" – operate analogously to Sacks's *anti-modifier modifiers* which legitimize praxeological boundaries of categorical, and thereby social, immutability. Based on an analysis of fragments from the interviews, a typology of strategies is proposed: some oriented toward maintaining the persistence of categorical explanations, and others toward inductive practices, related to rethinking, specifying, personalizing, and proposing new life trajectories. In this context, "de-paralyzing possibilities" are conceived as discursive transitions that activate the potential for biographical transformation and the unfolding of alternative regimes of legitimation.

В настоящия текст имам за **цел** да изследвам два проблема. Първият е този за устойчивостта на всекидневни категоризации, която се възпроизвежда и легитимира в речевите практики на граждани от региона на въглищния басейн „Марица-изток“ в периода 2024–2025 г. въз основа на интервюта³, проведени в рамките на научноизследователския проект „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, ДУЕКОС, ПУ. Вторият е този за обновяванията на всекидневните категоризации чрез индукция по отношение също на проведените интервюта. Във фокуса на изследването са езикови конструкции, които фиксират устойчиви възприятия, втвърдяват нагласи и поставят граници на мислимото по отношение на жизнените траектории и техните потенциали. Категоризации от типа „Няма кой да ни помогне. Ние сме едни мирни, как

¹ Катедра „Философия“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

² Текстът е разработен в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

³ Всички цитирани по-долу примери за изказвания и категоризации от всекидневни практики (без примерите, които принадлежат на цитираните автори и са ясно отбелязани като техни) са взети от проект „Бъдеще в капана на въглеродното минало“ (2024-6), аудио архив „Бъдеще в капана на въглеродното минало“ с интервюта на жители от региона „Марица-изток“, проведени в периода 2024–2025 г. Източник: Електронен архив на Философско-историческия факултет, ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив.

да кажа, душици“ или „Винаги го е имало“ (за замърсяването) не функционират само като изрази на мнение, а като практически стратегии за легитимация на непроменимост. Те не позволяват да се появят речеви конструкции, които конкретизират индивидуалния алтернативен опит, които въвеждат изключения или предлагат нови наративи. Така те възпрепятстват прехода към нови режими на легитимация и към перспективи, в които бъдещето може да бъде мислено различно.

Изхождайки от концепцията на Харви Сакс⁴ за „имунизираност срещу индукция“⁵ на категориални обяснения, обвързвам проблема за устойчивостта с този, който е вдъхновен от работите на късния Витгенщайн – този за езикови игри на легитимация⁶, но интерпретирани в духа на Жан-Франсоа Лиотар и постмодерната критика на метаразказите. Макар Сакс и Лиотар да принадлежат към различни теоретични традиции – Анализ на разговорите и постмодерна философия – в настоящия текст се очертава аналитична среща между тях чрез влиянието на късния Витгенщайн. И Сакс, и Лиотар мислят езиковото действие не като отражение на стабилни структури, а като процес, подчинен на практически правила, които се генерират вътре в езиковата игра. Сакс показва как социалните категории се използват и преподреждат в разговорите, подобно на Витгенщайновите езикови игри, при които правилата не са фиксирани, а се генерират, поддържат и трансформират в хода на езиковата употреба. Лиотар поставя силен акцент върху проблема за легитимацията и показва, че устойчивостта на границите на езиковите игри не е окончателно установена, а представлява временен резултат от стратегически речеви действия, чрез които се легитимират граници на дадена социална практика. Тъкмо този ходов потенциал на речта (възможност за промяна чрез речеви действия) позволява преосмисляне на очевидностите в духа на анализа на Сакс за изрази, „имунизирани срещу индукция“. Всичко това осигурява рамка за концептуално сближаване между тях: чрез анализа на езикови конструкции, които легитимират социална устойчивост и се противопоставят на възможността за промяна или опровержение чрез практикологическа индукция. Трябва да забележим, че индукцията в такъв контекст не се разбира като класическа логическа процедура, а като практикологическа стратегия за обновяване на социални и категориални рамки чрез езикови действия. Тя се реализира чрез контрапримери, конкретизация, персонализация и проекция на нови траектории, които разклащат устойчиви очевидности и активират потенциал за биографична

⁴ Харви Сакс (1935–1975) е американски социолог, основоположник на теорията за Анализ на разговорите. Работата му се фокусира върху изследване на всекидневните речеви практики и на т.нар. „апарат за категоризиране на членство“, като акцентира върху социално организирани правила, които управляват езиковото взаимодействие. Подробно изследване на неговата теория у нас е представено от Кольо Коев в книгата *Етнометодология и логика на всекидневното разбиране* (2017) (Коев, 2017).

⁵ В настоящия текст следвам българския превод на Коев на израза на Сакс „protected against induction“ като „имунизирани срещу индукция“, отнасящ се до категориалните обяснения (Коев, 2017: 155; ср. Sacks, 1995: 180).

⁶ Ср. Mineva, 2021.

трансформация и социална мобилизация. Тъкмо в такъв контекст на преден план излиза и проблемът за *квантификацията не като строга логическа операция, а като практикологически проблем, имащ отношение към съвсем конкретна практическа легитимационна стратегия, функционираща в пределите на езиково организираната социална практика*. Така квантификациите, към които се обръща и самият Сакс, тук ще мислим като част от езикови игри на легитимация. Чрез тази аналитична рамка проследявам как ежедневно експлицитно или имплицитно използване на квантификации чрез изрази като „никой“, „всеки“, „винаги“ и други блокира шансове за идентифициране на нови възможности и биографични траектории. Устойчивостта на дадена категоризация не е просто мисловна инерция, а е свързана с практикологически легитимиращи се отново и отново нейни граници чрез квантификации и изрази, функциониращи аналогично на т. нар. от Сакс „антимодифициращи модификатори“ (Sacks, 1995: 45).

На тази концептуална основа предлагам *хипотезата*, че проблемът за легитимацията на устойчиви граници на всекидневни категоризации има директни последици за социалната динамика, достъпа до алтернативи и способността за проектиране на бъдеще. В интервюта, проведени в региона „Марица-изток“, се наблюдават както възпроизвеждащи се стратегии на изживяване на непроменимост, така и индуктивни практики, чрез които се постига преосмисляне и трансформация. В този контекст това, което можем да обозначим като „депарализираща възможност“, се проявява не просто като даден социален ресурс, а като резултат от речеви преобръщания – езикови актове, които дестабилизируют очевидното и отварят практиките към нови легитимационни езикови ходове. Изследователските *задачи* включват: да се идентифицират езикови структури, функциониращи като „имунизирани срещу индукция“ категориални обяснения; да се анализира тяхната роля в легитимацията на социална непроменимост и изключване; да се въведе и проследи напрежението между два типа речеви практики – от една страна, такива, възпроизвеждащи устойчивост, и от друга, индуктивни практики на обновяване; да се предложи скица на теоретичен модел за активиране на „ходовия потенциал“ на речевите игри в ситуации на социална уязвимост.

1. Теоретична рамка: Анализ на разговорите и легитимационните стратегии

В лекция 8 от пролетта на 1966 г., озаглавена „*Ние*“ Категориално обвързани дейности, Сакс коментира изказването „Жените са капризни“ като обикновено неопровержимо чрез друго изказване, което „съдържа име на лице и му противоречи, т.е. не-капризен, когато това лице е член на категорията.“ (Sacks, 1995: 336; ср. Koev, 2017: 155, бел. 142). Тези претендиращи за опровержение изказвания, той нарича „модификатори“. Така в примера, който

дава, като такъв модификатор ще функционира изказване като: „Да, но Мери е изключение, защото...” (Sacks, 1995: 336). А когато в отговор на този модификатор се предложи изказване от типа: „Жените са си жени“, то за Сакс в апарата за категоризиране на членство, те не функционират като тавтологии, които не казват нищо смислено, а като „антимодифициращи модификатори“ (anti-modifier modifiers) (пак там: 45). Чрез този пример става видим общият принцип на функциониране на един от елементите от апарата за категоризиране на членство, с който Сакс се занимава. В неговия анализ обаче, дори и да присъства, не се експлицира достатъчно отчетливо ключово важната връзка между проблемите за устойчивостта на гореспоменатите изрази и всекидневната квантификация (експлицитната или имплицитна употреба на думи като *всички*, *никой*, *нито един* и др.; както виждаме, в „жените“ имплицитно се предполага *всички*).

В други свои лекции Сакс все пак предлага интерпретация на някои квантори. Може да се каже обаче, че тя се ограничава от интересите на неговия анализ на *методи за категоризиране на членство (МКЧ)*. Казано с други думи, той се заема с нея само доколкото тя му позволява да подчертае, например, че „всеки“ в „На всеки му се налага да лъже“ или „никой“ в „Нямам никой, към когото да се обърна“ като нагласа на хората, склонни към самоубийство, се употребява по следния начин – „каквито и единични индивиди да обхваща „всеки“ (everyone), то трябва да е истинно за всеки от тях“ (Sacks, 1995: 550). В подобни употреби на „всеки“ или на „всички“, както правилно забелязва Коев, кванторът има не толкова „сумираща“, колкото „категориална“ функция, т.е. отнася се за определен категориален кръг, кръг на релевантност, при който, „тук несъмнено всекидневната логика преинтерпретира категориално иначе сумиращото „всеки““ (Коев, 2016: 153, ср. Коев, 2017: 201). Ето защо надали ще е пресилено да се каже, че начинът, по който Сакс интерпретира всекидневното квантифициране, не е пряко обвързано с неговите легитимационни ефекти т.е. с анализа на проблема за т.нар. устойчивост, стабилизированост на категоризациите, при която, можем да добавим от гледна точка на настоящия текст – границите на дадена категоризация престават да са залог, когато тя е овсекидневна, т.е. те се мислят като устойчиви и непроменими.

Ето защо може да се заключи от една страна, че чрез примера на Сакс можем да насочим вниманието си към проблема за устойчивостта на дадена категоризация. Това е ясно забележимо чрез обсъждането на т.н. „модификатори“ и ответните им – „антимодифициращи модификатори“. Тъкмо последните се оказват индикатори за проблема за устойчивостта на т.нар. изрази или категории, „имунизирани срещу индукция“. Харви Сакс въвежда понятието, за да покаже как функционират всички категории, които имат такава характеристика – че към тях са обвързани множество дейности. И специфичната им характеристика е, че са безразлични към

изключенията, те са устойчиви в такъв смисъл, че в „самата логика е заложено, че съществуват изключения, и те просто не променят онова, което знаеш. Знаеш, че тази категория има определени свойства, знаеш, че има изключения, но те не те карат да промениш знанието си. [...] всички тези категории и нещата, които се знаят за тях, са „имунизирани срещу индукция“ (Sacks, 1995: 180). Един от примерите му е, че, когато дадено поведение е асоциирано с определена социална категория (на девиантните например), наличието на индивидуални отклонения – „първият негър, който срещаш и не прави X“ – се разглежда просто като изключение, без то да променя общото функциониране и устойчивост на категоризацията. Според Сакс, това познание е „защитено от индукция“, т.е. не е податливо на промяна чрез нови наблюдения (пак там).

Саксовото очертаване на устойчивост чрез категоризации повдига по-дълбок проблем: как тази устойчивост се поражда и удържа в практическата логика, т.е. как е мислим проблемът отвъд рамките на Саксовата теория за Анализ на разговорите и концепцията за категоризиране на членство. В настоящия текст решението, което предлагам, е тя да се мисли като част от по-широк проблем – този за легитимацията на граници на практиките в жизнените траектории, при който всекидневната квантификация се явява легитимационна стратегия с роля в практикологическото стабилизиране на всекидневни понятия и категоризации. В такъв теоретичен контекст, при който преосмисляме обхвата на Саксовите „имунизирани срещу индукция“ категориални обяснения и поставяме въпроса за техния генезис, се изисква да се обърнем към проблема за тяхната легитимация⁷. Това теоретично предизвикателство предполага не просто аргументиране на връзката между квантификацията и легитимацията, т.е. да аргументираме квантификацията като всекидневна легитимационна стратегия, но и – като мотив в настоящия текст – да бъде поставен проблемът за установяването на граници на дадена жизнена траектория, който е наблюдаем особено отчетливо при проследяването на различни изказвания в проведените в рамките на проекта интервюта. Всичко това ни отвежда при Жан-Франсоа Лиотар и неговия анализ на легитимационните функции на метаразказите и процеса на тяхната делегитимация в работата му „Постмодерната ситуация“ (1979) (Lyotard, 1996). В своята интерпретация той използва като метод Витгенщайновата концепция за „езикови игри“ от „Философски изследвания“ (Wittgenstein, 1988). По този начин дава възможност да забележим първо това, че, обсъждайки речевата дейност във всекидневието като притежаваща т.нар. „ходов“ потенциал, Лиотаровите анализи подчертават като същностен проблема за легитимацията във всекидневните практики. Второ, те ни насочват към проблема за границите

⁷ Сходна стратегия предлагам и другаде, но по отношение на проблема за легитимацията и квантификацията в дискурси на омразата (ср. Mineva, 2018b: 51).

на дадени езикови игри и тяхната устойчивост в практиката. Ето защо можем да кажем, че в езиковите игри всеки участник, от една страна, е изложен на ходове, но и сам на свой ред прави ходове, които могат да са успешни или неуспешни. Също така има възможност да се предприеме нов ход, който да е неочакван. Виждаме, че Лиотар, вдъхновен от Витгенщайн, се фокусира върху понятието за „езикова игра“, трансформирайки го в метод за провеждане на своето изследване, а един от централните методологически въпроси е как да бъдат мислени същностно имплицитните (а с това самото и ендегенни⁸) правила на езиковите игри като носител на устойчивост на техните граници. Търсенето на отговор ни отвежда към обосноваването на метода. Лиотар извежда два принципа, на които се основава този метод. Първият гласи, че „да говориш, означава да се бориш, и то в смисъла „да играеш, и че речевите актове се подчиняват на една обща агонистика“, а вторият, който не бива да се прикрива от идеята за речевата агонистика, е, че „поддаващата се на наблюдение социална връзка е съставена от речеви ходове“ (Lyotard, 1996: 51). Ключовият по отношение на проблема за устойчивостта на границите на езиковите игри Лиотаров извод е, че: *в самата речева дейност е наличен „ходов“ потенциал, който макар и да бива ограничаван от дадена институция, то границата на дадена игра не може да бъде окончателно установена, дори и формално* и добавя: „По-скоро самата тя е временен резултат и залог за стратегиите на речевата дейност, прилагани в институцията и извън нея“ (пак там: 61). Когато границите престанат да бъдат „залог“ в играта, самите те се стабилизират. Тъкмо този извод пряко се отнася до проблема за устойчивостта на категоризациите, тъй като тя бива много често генерирана от нещо същностно за всекидневните практики. И за да го дефинираме, можем да го кажем по лиотаровски: това е *да не се забелязва*,

⁸ Ендегенни тук се употребява в смисъла на генерирани в самата практика, както е при етнометодолози като Джеф Колър, който говори за „ендегенна логика на практиката“ (ср. Coulter, 1991). В своя текст „Логика: етнометодология и логика на езика“ той твърди, че традиционното изследване на езика с формалнологически средства е характерно за такъв вид изследвания, в които има стремеж да се запази целостта на някоя система от значения на даден изследовател, вместо да се насочи вниманието към наблюдението на значенията в изследваната група. Именно последните се генерират от практически въвличените чрез техните действия, които обуславят и функционират чрез т. нар. от него *ендегенна логика*. Самата проблематика на ендегенната практическа логика е свързана с процес, който се разгръща през XX в. и се обозначава общо като праксеологически обрат в логиката. Той се характеризира с едно преобръщане на логическите интереси към вътрешните, ендегенни логики на практиките, за които е характерно постоянното възникване и отмиране на критерии за правилност и логичност. Това предполага преориентиране на теоретическия интерес по отношение на логиката от строго кодифицирани, вътрешно непротиворечиви системи, от математизирани системи, които са универсално валидни, към практиките и проблемите, свързани с техните ендегенни логики. Като предшественици на този обрат са мислени както Хайдегер в „Битие и време“, или Остин в „Как с думи се вършат неща“, така и Витгенщайн във „Философски изследвания“, а като негови инициатори – автори като Бурдийо, който поставя проблематиката на практическата логика в контекста на своята рефлексивна социология, и етнометодолозите, които в заниманията си с редица проблеми, се оказват в полето на тъкмо тази проблематика, вж. Dejanov, 2001; 2008. Повече за етнометодологията и логиката на всекидневното разбиране виж отново едноименното изследване на Коев (Коев, 2017).

че границата на дадена игра, нейната устойчивост, е временен резултат, не е окончателно установена, дори и да ни се привижда като такава в практиката и самата логика на практиките да ни заставя да я удържаме като такава, т.е. да пренебрегваме т.нар. ходов потенциал на самата игра. Това е ключово наблюдение, особено ако се опитаме да отидем отвъд Лиотаровия контекст на обсъждане на проблема за недоверието в метаразказите и ситуацията след модерността през 1979 година, и да мислим интересувания ни проблем за устойчивостта на всекидневните категоризации, тяхното възпроизвеждане и легитимация в речевите практики. Също така и как тази устойчивост може да бъде преодолявана чрез езикови ходове, които дестабилизируют фиксираните категоризации и активират алтернативни легитимационни режими. Това е аналогично до голяма степен на онова, което социоаналитиците наричат самонаследяване⁹. Тук това търсене на „депарализиращи възможности“ е с акцент върху търсенето на начини за преобразуване на биографичната траектория. Лиотар ни дава немалко възможности да очертаем подходящия фон на заниманията си с този проблем, акцентирайки от една страна върху връзката между езиковите игри (метод) и границите като проблем на философията (предмет), а от друга – върху проблема за легитимацията във всекидневието. Би могло да се каже, че един от шансовете за подобно удържане може да се открие в това, което другаде съм обозначила като *езикови игри на легитимация*, а като техен частен случай – езиковите игри на именуване (ср. Mineva, 2021).

Анализът дотук показва, че границата на дадена игра е временен резултат, не е окончателно установена, дори и за практически въввличения, макар и да се привижда като такава (ср. имунизираността срещу индукция на Саксовите категориални обяснения). Това е свързано и с проблема за експлицитни или имплицитни квантификации, тъй като самият въввличен в практиката най-често е поставен в позиция да удържа легитимационната стратегия, да удържа устойчивостта на границите на играта като легитимирани всекидневни очевидности, т.е. да пренебрегва т.нар. *същностен ходов потенциал в практиката*. Така можем да достигнем до обобщението, че *фиксирането на устойчивостта на категоризации, може да се мисли като легитимационна стратегия, съдържаща в себе си имплицитен и/или експлицитен пласт на квантификации, които изискват теоретично внимание и анализ*. Един такъв анализ, ориентиран към експлициране на квантифициращите функции на определителния член, на имплицитното функциониране на категоризациите като устойчиви или на квантификациите, отново имплицитно функциониращи в различни очевидности на мисленето, отварят възможност

⁹ Повече за проблематиката на небурдийовистката „социоанализа на самонаследяването“ вж. напр. Deyanov, Sabeva, Petkov 2013; ср. Deyanov, 2015. Голяма част от последните изследвания в това поле са представени в тематичния брой на списание *Хетеродоксия*, 1-2/ 2020.

за гъвкаво теоретично обсъждане на проблема за легитимацията на граници на дадена езикова игра.

На този теоретичен фон се очертава ключово наблюдение, че думи като *всички/нито един, някой/никой, винаги/никога, навсякъде/никъде* функционират като имплицитни или експлицитни практикологически индикатори за легитимиране на устойчив характер на т.нар. „изрази, имунизирани срещу индукция“ при Сакс (ср. Mineva, 2018a: 227). Ако проблемът се мисли дори по-широко, вероятно ще е свързан и с легитимиране на устойчивия характер на това, което можем да обозначим по-общо като „практики, имунизирани срещу индукция“, имайки предвид и възможностите да се мисли квантификацията като легитимационна стратегия и чрез анализите на проблема за т.нар. рефлексивност като телесна диспозиция¹⁰. Тази теза може да се допълни като се каже също, че *този техен устойчив характер се дължи на легитимирането на една вечност, която е само привидно времеустойчива, а всъщност е времеуестойчива* в смисъла, в който автори като Деянов обосновават т.нар. времеуестойчива вечност по отношение на същностните характеристики на логиката на практиката, преобръщайки дефиницията на вечността като спрял образ на времето от Платоновия *Тимей* (ср. Деянов, 2013: 540–541). И ако продължим разгръщането на този интерпретативен подход, който е нелиотаров, несаксов и невитгенщайнов, макар и вдъхновен от всеки от тях, можем да кажем, че: *тъкмо удържането на времеуестойчивост на едно „всички“ или „нито един“, „никой“, „винаги“ или „никога“, „навсякъде“ или „никъде“ може да се интерпретира като имплицитен или експлицитен легитимационен ход в езикова игра, в която дадения практикологически квантор функционира като условие за невъзможност за идентифициране на алтернативни форми на артикулация, идентичност, за промяна на дадена жизнена траектория.*

2. Теоретичният апарат в среща с всекидневния език. Към типологизация на практиките чрез примери: устойчивост vs. индукция.

Констатациите от досегашния теоретичен анализ очертават структурата на езиковите механизми, чрез които могат да се удържат граници на дадени социални практики. С имплицитни или експлицитни квантификации чрез *всички* или *нито един, някой, винаги* или *никога, навсякъде* или *никъде* не просто се указва логически дадена устойчивост на категориални граници, а се легитимира много често самата невъзможност за намиране на социален смисъл в ситуации на интензивни трансформации и уязвимост. Именно тази рамка –

¹⁰ Проблемът за тези „практики имунизирани срещу индукция“ биха могли да се мислят и в корелация с проблема за рефлексивността като телесна диспозиция – проблем, тематизиран от Милена Ташева, която го определя както като „„конститутивна черта“ на „научния хабитус““, така и „като същностна черта на практически действащия извън научното поле агент“ (Tasheva, 2018: 135).

езиковата практика като стратегия за удържане на устойчивост – става централна в прелома към емпиричното изследване. Проектът „Бъдеще в капана на въглеродното минало“ предоставя терен за наблюдение на начина, по който подобни езикови конструкции се проявяват в речевите практики на жители в региона „Марица-изток“, където социалната и икономическа несигурност извеждат на преден план форми на категоризации, които се оказват устойчиви към индуктивно обновяване. Показателно е наличието на „имунитет срещу индукция“ – при устойчиви изказвания, които не се повлияват от контрапримери или алтернативни перспективи, а се удържат като непроменими очевидности. В този смисъл, изследването се стреми да локализира тези изказвания не просто като репрезентации на възприятия, а като речеви *техники за стабилизация на практики*, които в случаите на подобна уязвимост предизвикват затваряне на идентификация на възможности за различни жизнени проекти. Тази легитимационна функция е особено отчетлива при фиксирането на категоризации, което се превръща в адаптивен механизъм за справяне с кризисни ситуации. Изрази като „Няма кой да ни помогне. Ние сме едни мирни, как да кажа, душици...“ или „Винаги го е имало“ (за замърсяването) не просто изразяват отчаяние, а конституират режими на изживяване на устойчивост, които обаче възпрепятстват отварянето на алтернативни възможности. По този начин, квантификацията играе роля в стабилизирането на категоризации, но и в затрудняването на изхода от социално утвърдени в практиката рамки. Именно в тази рамка – където езикът не просто репрезентира, а структурира социална устойчивост – се отваря възможността за типологизиране на речевите практики в региона „Марица-изток“.

В един експериментален аналитичен ход можем да очертаем две противоположни логики на артикулация: едната възпроизвеждаща устойчивост и стабилизираща, другата – индуктивна и преобразуваща. Тази двойственост не просто маркира различни позиции на говорещите, но и идентифицира ред в самото дискурсивно поле. ***Възпроизвеждащите устойчивост практики*** са свързани с употребата на имплицитни или експлицитни квантификации чрез думи като *всички* или *нито един*, *никой*, *винаги* или *никога*, *навсякъде* или *никъде*. Те затварят хоризонта на възможното и имунизират съществуващите категориални граници срещу всякакъв опит за индуктивно обновяване. ***Индуктивните практики на обновяване*** са свързани с конкретизиране, персонализиране и въвеждане на нови наративи, които отварят пространство за критическа трансформация на тези граници. Те активират „ходовия потенциал“ на езиковите игри, разклащат фиксираните категории и отварят биографичните траектории към възможности за преосмисляне и действие. В този смисъл типологизацията очертава не просто две групи изказвания, а два типа „играчи“ в един и същи дискурсивен процес. Първите – чрез квантификации и „антимодифициращи модификатори“ –

утвърждават носещото белезите на познатост, близост, нормалност, всекидневност като единствено възможно и блокират всякакви опити за критика или преобръщане на съществуващите граници. Тяхната сила се крие в изживяването на устойчивост, което обаче лишава от възможности за идентификация на перспективи за биографични промени, с което се маркира и опасението от идентификация с маргинализирани позиции. Вторите предлагат методологичен и практичен път за отключване на социалната динамика и генериране на „депарализиращи възможности“, без ограничения от непознатост, далечност, всекидневност. Така „играчите“ с индуктивни практики мобилизират конкретни действия и нови наративи – от граждански мониторинг на въздуха и образователни инициативи до социално предприемачество и алтернативни поминъци. Те не само оспорват устойчивите категории, но и демонстрират „ходовия потенциал“ на езиковите игри, чрез който речта се превръща в инструмент за легитимация на нови жизнени траектории.

За прилагане на така изведената типология в анализа на емпиричните данни е необходимо да се дефинират ясни критерии за разпознаване на двата полюса – устойчивост и индукция – във всеки отделен изказ. Първо, устойчивите категоризации се идентифицират чрез горепосочената имплицитна или експлицитна употреба на квантификации чрез *всички* или *ниतो един*, *никой*, *винаги* или *никога*, *навсякъде* или *никъде*. Техният индекс на устойчивост се потвърждава, когато подобни изказвания остават непроменени в хода на разговора, въпреки контрапримери и опити за опровержение. Второ, индуктивните езикови ходове се идентифицират чрез наличие на: конкретизиращи думи, функциониращи аналогично на Саксовите модификатори като претендиращи за пробив на устойчивостта чрез въвеждане на изключения (да речем чрез: „ние“, „някои вече...“, „нашият опит показва“); езикови структури, въвеждащи алтернатива (като: „опитахме да...“, „може да се направи така...“, „виждаме, че...“); и пряко позоваване на действия или проекти (като: „измерихме си въздуха“, „организирахме работилница“, „създадохме социално предприятие“). Идентифицирането на тези данни следва да отчита не само семантиката на изказа, но и неговата функция в дискурса: дали утвърждава демонстративно устойчивостта на категоризацията или предизвиква индуктивно обновяване.

На фона на теоретичната рамка, очертаваща устойчивостта на категоризациите, Таблица 1 по-долу демонстрира как специфични речеви конструкции функционират аналогично на „антимодифициращи модификатори“, стабилизиращи очевидности от всекидневните практики, изследвани чрез проведените интервюта. Речевите избори в тази таблица не представят устойчивостта като мнение, а като практическо действие – действие на удържане на категориални граници, без допускане на обновявания.

Таблица 1. Възпроизвеждащи устойчивост речеви практики от региона

„Марица-изток“ 2024–2025

Цитат	Контекст	Механизъм	Тип категоризация	Ефект върху действието	Аналитичен коментар
„Няма кой да ни помогне. Ние сме едни мирни, как да кажа, душици ...“ Имплицитно „ никой “	Споделяне на усещане за липса на подкрепа	Утвърждаване на колективна уязвимост, самомаргинализация и безпомощност	Самоопределение като безпомощна общност	Делегитимира активност и търсене на подкрепа; легитимира пасивната принадлежност и зависимостта от външна сила	Стабилизира и нормализира отказа от действие, като превръща липсата на подкрепа в приемлива част от колективната идентичност
„Винаги го е имало“ (за замърсяването) Експлицитно „ винаги “	Обяснение за екологичен проблем	Утвърждаване на темпорална неизменност, нормализация	Регионален проблем, превърнат в постоянна черта	Делегитимира намеса и търсене на отговорност; легитимира приемането на проблема като неизменен факт	Стабилизира усещане за безвремие, утвърждавайки представата за непроменимост като естествена
„[Всички] те не желаят това... удобно им е“ Имплицитно „ всички “	Референция към поведението на работниците относно въпроса за промяна	Утвърждаване на консенсус, обобщение	Обобщена групова идентичност	Делегитимира алтернативни визии и преход; легитимира удобството като разпозната всеобща ценност	Стабилизира съпротивата срещу промяна като естествена, пренебрегвайки индивидуални различия
„Ама то никога няма да е същото...“ Експлицитно „ никога “	Реакция към идея за промяна	Утвърждаване на несравнимост, отказ от алтернатива	Носталгична нормализация на миналото като автентично – категоризира настоящето чрез ретроспективна оценка, която блокира промяната в бъдеще	Делегитимира трансформационния импулс; легитимира старото като автентично, новото като рисково	Стабилизира промяната като загуба, а не като възможност

Таблица 2 по-долу представя речеви практики, които нарушават фиксираните рамки и активират легитимация чрез конкретизация, персонализация и проекция на нови траектории. В духа на Лиотаровата интерпретация на езиковите игри, съдържащи ходов потенциал, тези изказвания демонстрират отказ от устойчиво фиксирани очевидности, като въвеждат наративни пробиви, контрапримери и алтернативи. Те формулират нови легитимационни режими чрез езика – например чрез инициативни действия („принудихме се да си купим станция“) или образователни стратегии („може да го образуваме...“, „учим децата да бъдат активни“), в които индукцията функционира като практикологическа стратегия на обновяване на границите на дадена категоризация или практика, заявява способност за биографично обновяване и социална мобилизация. Всяко от изброените изказвания е езиково свидетелство за възможност: за нов

начин на принадлежност, за нова ос на легитимация, за преход от статичност към действие, от невъзможност към възможност.

Таблица 2. Индуктивни практики на обновяване в речевите практики от региона

„Марица-изток“ 2024–2025

Цитат	Контекст	Механизъм	Тип категоризация	Ефект върху действието	Аналитичен коментар
„Принудихме се да си купим станция, която измерва качеството на въздуха...“	Гражданска реакция на екологичен проблем	Утвърждаване чрез самоинициатива, технологична мобилизация	Група като активен познавателен субект	Активира автономна намеса; легитимира знанието като инструмент за въздействие	Трансформация на пасивността в компетентност; нарушава режимите на институционален контрол
„Може да го образуваме супер много, така че да се занимава с технологии, изкуствен интелект...“	Предложение за преориентация и образователна инвестиция	Утвърждаване на визионерска проекция, на бъдещ потенциал	Индивид като носител на икономическа стойност	Отключва трансформационни траектории; легитимира знанието като социална инвестиция	Предлага стратегия за преход от индустриална идентичност към технологично обновяване
„Да ги насочваме, да ги учим на нещо ето както сега за засаждането на дръвчетата.“; „да вземем проби от реката, да измерим какви са съотношенията на вещества“	Разказ за образователни екологични практики	Утвърждаване на междупоколенчески обрат, педагогическа мобилизация	Новото поколение като агент на промяна	Цели прекъсване на наследствените модели на примирение; легитимира образоваността, критическото мислене и инициативността като алтернативна норма	Прекъсва възпроизводството на устойчивост на категоризациите от миналото; активира „ходов потенциал“, чрез който новото поколение може да се легитимира като действащ агент в екологичния и социалния контекст
„Младото население не мисли така [както старото]“	Разграничаване от мнозинството	Утвърждаване на дискурсивна алтернатива	Хетерогенност на нагласите	Подкопава колективна категоричност; легитимира алтернативни перспективи за бъдещето	Отваря дискурсивно поле за съмнение, позволява речеви практики отвъд доминиращата устойчивост на категоризации
„Не всеки път всичко е вирус, нали?“	Осмисляне на здравна ситуация	Утвърждаване на скептичен прочит, критическа интерпретация	Индивид като наблюдаващ и разбиращ	Отказва пасивно приемане; легитимира критичното мислене като отварящо потенциал за алтернативни категоризации	Делегитимира изпадане в медицински фатализъм, открива нова епистемологична позиция

Таблица 3. Сравнителен анализ: Дискурсивни режими в интервютата от „Марица-изток“ по-долу очертава аналитичното напрежение между два речеви режима,

функциониращи в условия на социална уязвимост. Възпроизвеждащите устойчивост практики стабилизират категориалната рамка чрез езикови конструкции, които утвърждават непроменимостта – било чрез квантификации, било чрез „антимодифициращи модификатори“. Те изграждат дискурсивна плътност, в която бъдещето е мислимо единствено като продължение на настоящето или миналото. Индуктивните практики, напротив, демонстрират „ходовия потенциал“ на езиковите игри, като формулират алтернативни легитимации, разклащащи режимите на очевидност; чрез тях бъдещето се оказва възможно да не бъде непременно мислено чрез границите, зададени от миналото.

Таблица 3. Сравнителен анализ: Дискурсивни режими в интервюта от „Марица-изток“ 2024-2025

Параметър	Възпроизвеждащи устойчивост практики	Индуктивни практики на обновяване
<i>Доминиращ тон</i>	Смирение, безпомощност, нормализация на застой	Осъзнатост, инициативност, желание за трансформация
<i>Доминиращ дискурсивен механизъм</i>	Квантификации, обобщения, употреба на изрази с функции, аналогични на Саксовите „антимодифициращи модификатори“	Персонализация, конкретни действия, употреба на изрази с функции, аналогични на Саксовите „модификатори“
<i>Доминиращ тип категоризация</i>	Затворена, колективна, неподатлива на изключения	Отворена, индивидуализирана, възприемчива към нови перспективи
<i>Доминиращ ефект върху действието</i>	Потиска действие; легитимира фатализъм и примирение	Активира мобилизация; легитимира знанието, инициативността и критическото мислене
<i>Доминираща визия за бъдещето</i>	Статична, фокусирана в миналото	Проактивна, насочена към обновяване и бъдеще
<i>Доминираща визия за биографичен потенциал</i>	Блокира се биографичната динамика чрез приемане на застой заради сигурност от познатото	Отварят се възможности за биографична промяна и нови социални инвестиции

Някои интервюта съдържат преходни речеви стратегии, при които е възможно да се проследи движение от възпроизвеждащи устойчивост практики към такива на обновяване чрез индукция. Така е в изказването „...да започне да се отърсва от тежката индустрия и да започне да създава стойност. Ние нямаме никакъв друг ресурс там, освен възлища и най-логичното е да ползваме човешкия ресурс. Какво може да правим с тоя човешки ресурс? Може да го образуваме супер много, така че той да може да се занимава с технологии, изкуствен интелект и всички тия модерни теми, така че да може да създава някаква висока стойност към цялата икономика.“. Това изказване директно предлага изместване от зависимостта от традиционната въгледобивна индустрия (която е наричана „тежка индустрия“ и е обект на дебати за затваряне) към инвестиции в образованието и високите технологии. В него присъства и критика към настоящето, и предложение за структурна промяна, което маркира възможен преход.

В обобщение ще подчертая отново, че тази експериментална типология не цели изчерпване, а картографиране на аналитично полезни различия, които могат да служат като инструмент за проследяване на дискурсивната динамика в условията на уязвимост и преход. Чрез нея се разкрива как езикът не просто отразява социалната практика, а я конструира, легитимира и – в определени условия – има потенциал да я трансформира. Изведените типове речеви практики и тяхната функция в рамките на социално уязвими контексти демонстрират не само дискурсивните механизми на устойчивост и индукция, но и очертават методологически път за тяхното анализиране. В основата на този подход стои преосмислянето на езика като конститутивна среда, в която се артикулират, стабилизируют и (понякога) трансформират социални идентичности и траектории.

3. Проблемът за „депарализиращите възможности“

На фона на проблема за устойчивостта на всекидневни категоризации, изследването идентифицира конкретни речеви и социални практики, които нарушават фиксираните рамки и предпоставят възможност за промяна – т.нар. „депарализиращи възможности“. Тези възможности в настоящия анализ се мислят като практики на индуктивно извеждане, чрез които се конструират нови идентификации, умения, места, начини на изразяване и житейски проекти, алтернативни на доминиращите категоризации. Те често възникват в рамките на граждански инициативи, местни иновации, педагогически стратегии или индивидуални актове на критично дистанциране от възпроизвеждащите устойчивост практики. Във фрагментите от интервютата, анализирани по-горе, се наблюдават случаи, в които езикови ходове – като конкретизиране, персонализиране, предлагане на нови наративи – предизвикват трансформация на границите на самите категоризации. Граждани, които инсталират собствени станции за измерване на замърсяването, учители, разработващи STEM инициативи, местни лидери, предлагащи визии за устойчиви индустрии и културно предприемачество – всички те демонстрират алтернативен легитимационен режим, в който е възможно биографично обновяване чрез отклонение от всекидневното „винаги“ „никой“, „никога“ и т.н. Този потенциал се разгръща в напрежението между езиковите игри на устойчивост и тези на промяна. Именно когато дадена категория престане да функционира като „очевидна“, а бъде поставена под въпрос чрез нови речеви конструкции, възниква възможността за критическа трансформация. Така индукцията не е просто процес на въвеждане на нови данни, а практическо преобръщане на езикови стратегии, което отваря пространство за разгръщане на алтернативни социални сценарии и преодоляване на парализата.

„Депарализиращите възможности“ не възникват в рамките на предварително зададена логическа система, а се проявяват много често непредзададено, като резултат от разколебаването на границите на езиковите игри. Това означава, че новите възможности не се извеждат от стабилни правила, а се формират чрез срещи с конкретни практики, преживявания и контрапримери, които поставят под въпрос доминиращите квантификационни конструкции. Например, изказването „никой не вярва, че може да има промяна“ може да се дестабилизира от речеви акт, който показва конкретен пример на промяна – това би могло да се окаже индуктивен пробив. Именно в това напрежение – между общото и частното – могат да се раждат и алтернативни разширения на практиките. Така „депарализиращата възможност“ е не просто плод на случайна поява, но и ефект на нарушаване на категориалната устойчивост чрез преживяно и артикулирано изключение, което предизвиква необходимостта от преосмисляне на съществуващите рамки. Анализът показва, че устойчивостта на категоризациите, легитимирана чрез квантификационни стратегии, играе важна роля в конструирането на устойчивост на дадена социална практика. В същото време, разбирането на тези езикови конструкции като „временни резултати“ от институционализирани речеви ходове отваря възможност за аналитично проследяване на точките на прекъсване, в които се появява шанс за ново легитимиране. Така методът, предложен в настоящото изследване, не цели единствено описателност, а трансформативна аналитика – инструмент за идентифициране на условията, при които устойчивите категории се превръщат от очевидности в обекти на критическо проблематизиране.

4. Аналитичната чувствителност в действие: бележки по приложение на подхода

Понятийният апарат, въввлечен в това изследване, предлага продуктивна рамка за анализ и на други интервюта, при условие че се подходи с нужната методологическа чувствителност. Имам предвид това, че работата с тази рамка не предполага механично търсене на квантифициращи изрази (особено при положение, че те могат да функционират и имплицитно), а внимателно следене на контекстуална поява на устойчивост или обновяване чрез индукция. При анализа на нови интервюта е важно да се внимава за това дали изразите от типа „никой“, „винаги“, „всички“ функционират като „антимодифициращи модификатори“ или се преосмислят индуктивно чрез конкретизация. Рамката ни дава възможност да локализираме речеви напрежения, в които устойчиви категории започват да се разколебават, и откроява дискурсивните условия, при които се активира потенциал за биографична трансформация. Именно тук аналитичният инструмент не е просто набор от понятия, а тактика за проследяване на движенията между социална инерция и практическо обновяване. Наред с това, когато се

прилага разработената понятийна рамка към нови интервюта, особено в контексти на социална уязвимост, аналитичната чувствителност трябва да обхване не само семантиката на изказванията, но и тяхната прагматична функция – какво правят тези изрази в социалната ситуация, не само какво казват. Това означава, че анализът е със специфичен фокус: той не търси истинността или неистинността на казаното, а неговата способност да структурира *достъп до* или *отказ от* алтернатива. Работата с тази рамка предполага също, че изследователят не е просто интерпретатор на съдържание, а наблюдател на динамика, в която легитимационни ходове и речеви конструкции действат като верига – понякога за стабилизация, понякога за отваряне на възможности.

5. Заключение

Предложената експериментална типология проследи напрежението между практиките, които възпроизвеждат устойчивост, и индуктивните практики на обновяване – не като просто противопоставяне, а като динамика, в която се откроява ролята на езиковите ходове за формиране на граници на мислимост. Идентификацията на „ходовия потенциал“ на езиковите игри разкри допълнителни измерения: тя позволи да се проследят „депарализиращите възможности“, възникващи чрез речеви ходове и подлежащи на аналитично описание. Експериментално приложената методология даде не само възможност за описание на социалната уязвимост, но и аналитична база за концептуализиране на стратегии за нейното преодоляване чрез критическа работа върху езиковите форми на квантификация и легитимация. Така изследването откри не само механизмите на практиките, които възпроизвеждат устойчивост, но и индуктивните практики на обновяване, маркиращи начини за отваряне на възможности за трансформация.

Литература:

- Coulter, J. (1991). Logic: ethnomethodology and the logic of language. In: G. Button (Ed.). *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Deyanov, D. (2001). *Uvod v logikata i metodologiyata na humanitarnite nauki (humanitaristikata sled smartta na choveka)*. Plovdiv: UI Paisiy Hilendarski. [Деянов, Д. (2001). *Увод в логиката и методологията на хуманитарните науки (хуманитаристиката след смъртта на човека)*. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски].
- Deyanov, D. (2008). Heidegger i Bourdieu: predpredikatnost i prakticheska logika. V: *Sotsiologicheski problemi*, 1–2, 18–39. [Деянов, Д. (2008). Хайдегер и Бурдийо: предпредикатност и практическа логика. В: *Социологически проблеми*, 1–2, 18–39].

- Deyanov, D. (2013). Singularna tochka i vremeneustoychiva vechnost. V: sast. Deyanov, D., Sabeva, S. i dr. 2013. *Chuzhdenetsat i vsekidnevieto. Sbornik, posveten na 60-godishninata na Kolyo Koev*. Sofia: Izdatelstvo na NBU. [Деянов, Д. (2013). Сингуларна точка и времеустойчива вечност. В: съст. Деянов, Д., Събева, С. и др. 2013. *Чужденецът и всекидневието. Сборник, посветен на 60-годишнината на Кольо Коев*. София: Издателство на НБУ].
- Deyanov, D. (2015). Sotsioanalizata i filosofskoto problematizirane na komunizma: samonasledyavaneto. V: *Sotsiologicheski problemi*, 1–2, 7–35. [Деянов, Д. (2015). Социоанализата и философското проблематизиране на комунизма: самонаследяването. В: *Социологически проблеми*, 1–2, 7–35].
- Deyanov, D., Sabeva, S., Petkov, T. (2013). The Psychopatology of Everyday Life as a Problem before Socioanalysis. In: Stoyanov, D. (ed.) *Psychopathology: Theory, Perspectives and Future Approaches*. New York: Nova Science Publishers.
- Koev, K. (2016). Lazhata kato regulator na vsekidnevnoto razbirane. V: *Sotsiologicheski problemi*, 1–2, 261–274. [Коев, К. (2016). Лъжата като регулатор на всекидневното разбиране. В: *Социологически проблеми*, 1–2, 261–274].
- Koev, K. (2017). *Etnometodologiya i logika na vsekidnevnoto razbirane*. Sofia: NBU. [Коев, К. (2017). *Етнометодология и логика на всекидневното разбиране*. София: НБУ].
- Lyotard, J.-Fr. (1996). *Postmodernata situatsiya*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Лиотар, Ж.-Ф. (1996). *Постмодерната ситуация*. София: Наука и изкуство].
- Mineva, M. (2018a). Logicheski formi na induktsiyata i dannite na sotsioanalizata. V: *Sotsiologicheski problemi*, 1, 219–233. [Минева, М. (2018а). Логически форми на индукцията и данните на социоанализата. В: *Социологически проблеми*, 1, 219–233].
- Mineva, M. (2018b). Legitimatsiya i kvantifikatsiya v diskursi na omrazata. V: sast. Penkova, S. 2018. *Ezikat na omrazata – heyterskiyat diskurs i otnoshenieto kam „Drugiya“*, Plovdiv: STUDIO 18, 44–68. [Минева, М. (2018b). Легитимация и квантификация в дискурси на омразата. В: съст. Пенкова, С. 2018. *Езикът на омразата – хейтърският дискурс и отношението към „Другия“*, Пловдив: СТУДИО 18, 44–68].
- Mineva, M. (2021). Ludwig Wittgenstein: problematiziraneto na filosofiyata. Sofia: Heterodoksiya. [Минева, М. (2021). *Лудвиг Витгенщайн: проблематизирането на философията*. София: Хетеродоксия].
- Proekt „Badeshte v kapana na vaglerodnoto minalo“. (2025). *Audio arhiv „Badeshte v kapana na vaglerodnoto minalo“ s intervyuta na zhiteli v region „Maritsa-iztok“ 2024-2025*. V: Elektronen arhiv na Filosofsko-istoricheski fakultet, PU, Plovdiv. [Проект „Бъдеще в капана на въглеродното минало“. (2025). *Аудио архив „Бъдеще в капана на въглеродното минало“*

- с интервюта на жители в регион "Марица-изток" 2024-2025. В: Електронен архив на Философско-исторически факултет, ПУ, Пловдив].
- Sacks, H. (1995). *Lectures of Conversation*. Oxford: Blackwell.
- Tasheva, M. (2018). Problemat za refleksivnostta: granitsata mezhdu etnometodologiyata i sotsioanalizata. V: *Sotsiologicheski problemi*, 1, 135–160. [Ташева, М. (2018). Проблемът за рефлексивността: границата между етнометодологията и социоанализата. В: *Социологически проблеми*, 1, 135–160].
- Wittgenstein, L. (1988). Filosofski izsledvaniya. V: Wittgenstein, L. *Izbrani sacheniya*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Витгенщайн, Л. (1988). Философски изследвания. В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство].

**ЖИЗНЕНИ И ОБЩЕСТВЕНИ ТРАНСФОРМАЦИИ В КОНТЕКСТА НА ЗЕЛЕНИЯ ПРЕХОД
(ПО ПРИМЕРА НА ТЕЦ МАРИЦА 3, ДИМИТРОВГРАД)²**

Keywords: life trajectory, social transformations, coal transition

Abstract: This study is an attempt to examine issues related to the challenges posed by climate change and the current policies that address them. These challenges provoke public unrest related to the social dimensions of transformation (loss of financial income, security, and social status). This text is based on field ethnological research conducted in several localities in the southeastern coal region. The case presented shows a life trajectory marked by a sense of constant change (uncertainty) in the context of ongoing social and industrial transformation. Through it, I will attempt to reveal the possibilities of the ethnological approach in the study of current issues related to the coal transition and the Green deal, the understanding and interpretation of life choices in the context of macro-processes and policies.

Европейският зелен пакт е стратегически документ, който Европейската комисия оповести през 2019 година. Той е насочен към **превръщането на ЕС в справедливо и благоденстващо общество с модерна, ресурсно ефективна и конкурентоспособна икономика, в която през 2050 г. няма да има нетни емисии на парникови газове** (Европейската комисия 2019: 2, курсивът в оригинала). Тази политика се явява отговор на климатичните промени и целъ съхраняване на природното богатство, като гарантира устойчиво развитие чрез трансформация на икономиката и обществата. Документът поставя важен акцент върху социалните ефекти от подобна зелена трансформация и заявява амбицията на ЕК този преход да е **справедлив и приобщаващ** (пак там). Зелената сделка надгражда дългогодишни политики на Европейския съюз спрямо климата, които датират от 90-те години на XX век – свързани с амбиции за намаляване на въглеродните емисии и темпа на затопляне, които периодично биват потвърждавани и надграждани (20% намаляване на въглеродните емисии до 2020 г. и 40% намаление до 2030 г., в сравнение с 1990 г., през 2020 г. целта за 2030 г. е увеличена на 55%) (Skjærseth, 2021: 26; Kyriazi & Miro, 2023: 119). Стратегията обвързва ангажименти за намаляване

¹ Катедра „Етнология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

² Текстът е разработен в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

на вредното влияние върху природата и климата с икономическа трансформация и стремеж за социална справедливост³. Като заявените от Комисията цели са **Механизмът за справедлив преход ще се съсредоточи върху регионите и секторите, които са най-силно засегнати от прехода**, защото зависят от изкопаеми горива или въглеродно интензивни процеси (ЕК 2019: 20). Фондът за справедлив преход, който се създава малко след представянето на тези стратегически политики (Съвет на ЕС 2021), цели да защити прехраната на работниците, които са били съкратени в резултат на политиката за декарбонизация; да подкрепи активно прехода на работниците към нови видове работни места; и да насърчи нови модели на устойчив растеж (Kyriazi & Miro, 2023: 120). Световната пандемия от КОВИД-19 води до поставянето на още по-амбициозни цели по отношение на климата и обвързва зелените политики с новия финансов механизъм за възстановяване на икономиките на държавите членки и постигане на устойчив растеж Next Generation EU (Sabato, Mandelli & Vanhercke, 2021: 37 и сл.). В съгласие с общеевропейските политики българското правителство разработва съответните документи, които да отразят приоритетите, мерките и дейностите, които ще се предприемат в национален мащаб за постигане на поставените цели (в екологично, социално и икономическо отношение) – като например Интегрирания план в областта на енергетиката и климата на Р България (ИНПЕК)⁴, Националният план за възстановяване и устойчивост (НПВУ)⁵ и др. Все по-големите амбиции на Европейската комисия за постигане на климатична неутралност до 2050 г. в български контекст се срещат с редица предизвикателства като високата енергоемкост на икономиката и ниската енергийна ефективност на сградния фонд (ИНПЕК 2024: 19), поради което синхронизирането на българските и европейските действия по отношение на климата изискват значителни усилия от страна на националното правителство⁶. В последните години дискусиата около зеления преход в България, икономическите мерки, които да се предприемат, и социалните последици от това все по-активно присъства в публичното говорене, като ангажира различни социални актьори и носи значителен емоционален заряд.

³ В статията си Бенедета Кота обсъжда възможностите за различен баланс между екологичните, социалните и икономическите съображения (изследователска трилема я нарича) – например свиване на икономическия растеж (de-growth или post-growth). Европейската комисия все пак залага на растеж в икономиката (Cotta, 2025: 123-124), който да се случи по социално справедлив начин заедно с постигането на климатична неутралност.

⁴ Сайт на Европейската комисия: https://commission.europa.eu/publications/bulgaria-final-updated-necp-2021-2030-submitted-2025_en, 1.09.2025. В ИНПЕК са изброени голям брой стратегически документи, планове и пътни карти, които имат отношение към тези национални политики (20–21).

⁵ Министерство на енергетиката <https://www.me.government.bg/themes-c385.html>, 1.09.2025 г.

⁶ Анализът на Дарън Макколи и Кери Петрю показва, че от осемте ключови теми на зелената сделка – климатична неутралност, чиста, достъпна и сигурна енергия, кръгова икономика, енергийна ефективност на сградния фонд, транспорт, устойчиво земеделие, биоразнообразие и нулево замърсяване – България се представя по-слабо от повечето страни членки на ЕС (McCauley & Pettigrew, 2022: 23–36).

Темата за Зелената сделка особено често намира място в публичното пространство и медийни публикации през 2023 година, когато настъпват крайни срокове за подаване на актуализирания НПВУ (и териториалните планове на най-засегнати от въглеродно интензивно производство региони – Перник, Кюстендил, Стара Загора), както и поемането на определени политически ангажименти във връзка с общоевропейската климатична политика. Дискусията поражда значителна поляризация, като представя комплексните европейски политики и механизми за финансиране през опростени схеми на противопоставяне – екоактивисти срещу въглищни централи⁷. Ангажиментите към климата се разглеждат най-вече през очакването те да доведат до закриване на ТЕЦ-ове и съответните социални последици от това – загуба на работни места и благосъстояние, повишаване на цената на тока, инфлация⁸. Този обществен контекст провокира научния интерес на социалните изследователи, които имат възможност да наблюдават актуални процеси по трансформация и да допринесат за разбиране на протичащи под повърхността отношения и взаимодействия между социалните актьори.

Към времето на нашето посещение на изследователския терен (ноември-декември 2024 г.) по-емоционалните дискусии и социални вълнения (протести, стачки на енергетици) са в миналото, но отзвукът от тях все още се усеща в местния контекст⁹. Това оказва влияние и върху желанието на местните жители да изразяват позициите си пред външни посетители (каквито бяхме ние). Екипът ни обхваща изследователи с различна експертиза, които следват собствени научни траектории. Моят подход – и към терена, и към интерпретацията на данните – е свързан с етнологичките ми компетенции. Това предполага работа на микроравнище, поглед отдолу, следване на теренните данни и работа с отделни случаи. Конкретното изследване е организирано около разговора с един събеседник, който ми беше представен като служител в ТЕЦ, което определи и изследователското ми намерение да следвам принципите на биографичното интервю, така че да събера истории, които поместват професионалната траектория (в сферата на енергетиката) в контекста на личните преживявания и опит. При

⁷ Опити да бъде преодоляно това опростено обяснение могат да се намерят тук: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/32144050.html>, 2.09.2025; <https://www.mediapool.bg/yuliyana-popov-pazarat-zatvarya-vaglishtnits-tsentrals-news363482.html>, 2.09.2025; <https://proveri.afp.com/doc.afp.com.33ZJ4D3>, 2.09.2025; <https://www.economic.bg/bg/a/view/zelenata-sdelka-li-e-vinovna-za-visokite-ceni-na-hranite-i-energijata>, 2.09.2025.

⁸ Например в анализ на КНСБ се казва, че Зелената сделка може да провокира затваряне на мощности, загуба на работни места, поскъпване на електричеството, инфлация и като цяло да доведе до влошаване на икономическите показатели на България. „Наложително е час по-скоро да се представи на обществото у нас стратегия за развитие, която ограничава националните разходи за зеления преход и в максимална степен се възползва от европейските източници за финансиране“. (<https://knsb-bg.org/index.php/sindi-trud/evropejska-zelena-sdelka-i-vliyanieto-j-varhu-balgariya/>, 2.09.2025)

⁹ По междуградски пътища в района на гр. Гълъбово бяха разположени билборди, които заклеят екоактивисти и говорят за зелената сделка като престъпление. Вж. тук напр: <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/bilbordove-petnyat-prirodozashtitnici>

срещата ми със събеседника се оказа, че съвсем не става въпрос за обикновен служител¹⁰ и следва в движение да адаптирам въпросите си от биографично към експертно интервю. Събраната информация ми даде възможност да надникна отвъд видимите на повърхността мнения и емоции и да потърся по-задълбочено разбиране за механизмите, по които се конституират и консолидират определени представи и убеждения. И докато работата на терен, събирането на емпирични данни и надграждането на теории и анализи да е обичаен елемент от изследователската ми практика и опит, то навлизането на територията на актуален проблем със значителни икономически, социални, екологични залози е новост за мен. Етноложкият поглед към тази проблематика е предизвикателство, което в български контекст предстои да се разгъне.

Самата организация на теренното изследване предзададе употребата на определени изследователски подходи и методи за сметка на други. Проучването се провежда в относително ограничен времеви обхват (една седмица) и засяга относително обширен район с поредица от посетени места и проведени интервюта и разговори – Стара Загора, Раднево (с кв. Гипсово), Гълъбово, Бели бряг, Трояново, Обручище, Димитровград. Това предполага регистрирането на определени „моментни снимки“, без възможност събеседниците и социалните им взаимодействия в местния контекст да бъдат наблюдавани продължително, което да ни снабди с повече и по-задълбочени данни. Ограниченият времеви обхват, както и фактът, че теренът е нов и екипът ни не разполага със специфична вътрешна гледна точка, определи и подхода ни към терена – през институциите на местната власт (кметство, община, читалища) и експерти от региона (неправителствени организации, журналисти). Тези особености на емпиричния ни опит оказва влияние и върху избора ми на изследователски подход – изследване на случай (case study). Както отбелязва Флайвbjerg, изследването на случай предполага провеждането на задълбочен анализ върху конкретна изследователска единица (човек, общност, институция), която бива осмислена и обяснена в съответните пространствени и времеви рамки (на случването и наблюдението ѝ) и релевантния ѝ контекст (Flyvbjerg, 2011: 301). За разбирането на настоящия случай е важно, че той има предвид (като смислов фон) локалния контекст на града (Димитровград) и региона (Хасково, Стара Загора), които от десетилетия се развиват като въгледобивен район и индустриален център. Актуалната времева перспектива се характеризира с провеждане на комплексни политики по отношение на климата, обвързани с трансформация на икономиката и обществата, които освен това поставят специален фокус върху региони силно засегнати от декарбонизацията (като представения тук). Проведените на терен разговори следва да се разбират в контекст на активната публична дискусия върху зеления преход и социалните

¹⁰ Събеседникът ми е Юлиян Семерджиев, юрисконсулт на ТЕЦ Марица 3, Димитровград, който освен това има опит като общински съветник (четири мандата) и е публично известна личност в Димитровград. Интервюто се състоя на 30.11.2024 г. в административната сграда на централата.

последници от него, която засреща противоположни мнения и нагласи и ангажира значителни емоции. Според мен вътрешно изследователския контекст – работата в екип, разнообразието от научни компетенции на участниците, от методи на емпирична и аналитична работа и подходи към терена – също повлиява протичането на изследването, поради което е необходима и известна доза автоетнография.

Изследването на случай е по-широката рамка, в която ще разположа своите интерпретации в опит да предложи задълбочен поглед върху представи и убеждения, свързани с текуща трансформация на възгледите централи в контекста на европейските и национални политики за климата (като Зелената сделка). Настоящият анализ се гради върху данните, почерпани от интервю с юрисконсулта на ТЕЦ Марица 3, Димитровград Юлиан Семерджиев, който представя позицията на общност, пряко засегната от политиките по декарбонизация и очакваните социални последици от тях. Като разговор, конструиран (и насочван от мен) около професионалната биография на събеседника, той предполага извеждането на определени житейски събития на преден план, изтласкването на други и пренаареждане на отминалото. Поради което аналитично осмисляне на историята на събеседника през призмата на биографичния подход изглежда като подходящо решение. Но опитът ми да промисля съдържанието на интервюто, да идентифицирам определени съдържателни елементи и мрежи от значения, се изправи пред известни предизвикателства. Те произлизат от твърде скромното присъствие на биографични истории в иначе некрatkото интервю, сякаш липсва интерес от страна на разказващия към професионалното му развитие. В същото време събеседникът споделя разнообразна информация за историята на предприятието и на града и много последователно представя своите убеждения относно значимостта на възгледите централи, подкрепени с аргументи. Изказаните от него мнения не се явяват реплика на мои въпроси или коментари, а по-скоро са в задочен диалог със съществуващата обществена дискусия. В този смисъл разказът му се разгръща и следва да се разбира на фона на актуалния локален и времеви контекст. По своята същност обаче той черпи значения от принадлежността на събеседника към някаква легитимна общност, оформена около основополагащ принцип – „институция“ в понятията на Мери Дъглас (Дъглас, 2004). Според концепцията на авторката хората създават институциите, за да могат те да мислят, помнят и взимат решения вместо индивидите и да им придават идентичност. На тази основа ще се опитам да очертая съвкупността от убеждения и аргументи, обвързани с основополагащия принцип (идея), която придава смисъл и идентичност на събеседника ми.

Κъм разбирането на (житейската) история

„Откакто съм на работа тука се говори, че това е сектор, който трябва да бъде закрит... но вече почти 20 години това не се случва“ (Ю.С.)

Изследователите на биографичните наративи обръщат внимание, че историите за живота подреждат житейските събития от перспективата на определена категоризация на света, иначе казано от позицията на културата, към която принадлежи разказващият (Елчинова, 1994: 18). Разказът за собствения живот се ползва от съществуващите смислови конструкти, като комбинира елементи от колективния репертоар от социално валидни и разбираеми човешки истории (Κьосев, 2018). При разгръщането на биографичния наратив индивидът прокарва връзки между вътрешната гледна точка и социалните позиции, които заема и в същото време превежда своя опит в регистрите на социално/ културно споделеното¹¹. Житейските истории се разглеждат не просто като описание на отминалото, а като опит за неговото конструиране и реконструиране, за неговото претворяване (Ганева-Райчева, 2004: 28-29). Както отбелязва Даниел Берто: *„Да разкажеш историята на живота си не означава да изредиш събитията като хроника от изживени събития, а да положиш усилия да осмислиш миналото и като следствие да видиш перспективата в съвременето“* (Берто, 1993: 26, курсивът мой). Доколкото биографичното разказване е свързано с придаването на смисъл на отминалото, херменевтичният анализ като опит за разплитане на нишките на смисъла е обичайният подход към разбиране на биографичните разкази (възприет и от мен). В крайна сметка процесът по пренареждане и преосмисляне на житейската биография може да е безкраен, тъй като той представлява „търсене на социален сценарий **тук и сега**“ (Велчич, 1994: 5, курсивът на автора), а всяко следващо разказване протича в актуализиран и смислово различен контекст.

Доколкото *„всеки случай на разказване е подсиγурен и поддържан от комплекс от интереси за слушане“* (Велчич, 1994: 7), житейската история на моя събеседник се явява отговор на моите изследователски и въпросите, насочени към неговата професионалната реализация. Интересът към избора на професия и начало на кариерния път, обичайно препращат към образованието (средно и висше), което задава по-отдалечена перспектива и представят днешната ситуация като резултат от предварително осмислен избор. *„Исках първоначално да ставам лекар. Не ме приеха. Видя ми се много сложно. Учил съм в биологическа паралелка... И не ме приеха... Влезнах в казарма... след казармата вече започнах да уча „Право“ във Варна“* (Ю.С.)¹². Историята за обучението е преплетена и с личната му семейна история – бъдещата му

¹¹ Даниел Берто говори за „семи/смислови елементи“ като първичен материал за конструиране на собствената биография, зает от обкръжаващата символна реалност (Берто, 1993: 26). Вж. също и интерпретацията на Мирна Велчич (Велчич, 1994: 6).

¹² Всички откъси от интервюта са от разговора ми с Юлиан Семерджиев на 30.11.2024 г.

съпруга също отива да учи във Варна и след това заедно решават да се върнат в Димитровград, където да устроят живота си. *„Прибрахме се тука. И аз бях млад юрист, карах стаж в съда. Имаше обява за работа, за юрисконсулт... 2002-ра ми беше първият работен ден тука в началото. Ето, вече 22 години.“* Неговата бърза реализация и (евентуално!) успешна професионална кариера е допълнена с и противопоставена на по-продължителните и не така резултатни търсения на съпругата – след като завършва специалност „История“ във Варна, учи „Право“, а след това и „Психология“ в Пловдивския университет и среща трудности да се реализира в избраната професия. Натрупването на дълъг стаж на едно работно място се възприема като даващо стабилност на социалната позиция и сигурност на възможностите за нейното удържане (а и надграждане)¹³. В шеговит тон тази стабилност е противопоставена (и по този начин подсилена) от подчертаване на предварителните очаквания за краткотрайна заетост в централата: *„като започнах работа, се говореше, че тия ТЕЦ-ове вече ще ги закриват. И аз дойдох да работя с идеята, че ще е нещо временно... три-четири години и ще го закриват тоя ТЕЦ... ама все пак ще получавам заплата, ще натрупам малко юридически опит. И ето... накрая станаха 22 години“*. Устойчивостта на неговата позиция в предприятието е подсилена от твърдения като: *„Сменил съм доста и директори, и най-различни видове колеги са минали през годините. И се оказва, че съм един от старите работници на централата. Малко са тия, дето имат повече стаж от мене“*. Направеният избор е оценен като правилен, а професионалната реализация като успешна в непосредствените изказвания на събеседника: *„Засега ми харесва. Удовлетворява ме и работа, и всичко. Така че засега нямам намерение да си търся някаква друга работа“* и *„Много такива случаи е имало, когато наистина ми е било писнало от всякакви проблеми. Но обикновено ми минава. И продължавам. И оставам. Не знам дали е за добро, дали е за лошо“*. Несъвпадението на очаквания (за краткотрайна заетост) и реалност получава положителна оценка и се възприема като желан резултат от следването на определена професионална траектория. По подобен начин други две понятия с противоположни значения съществува непротиворечиво в наратива на събеседника и биват натоварени с положителен смисъл. Става въпрос за стабилност/дълготрайност и промяна/динамика. Дългогодишният стаж в предприятието е оценен като успех, а от друга страна, *„хубаво е човек и да има и малко промяна в живота“*, отбелязва той. Непосредствените му професионални ангажименти са представени като съвкупност от разнообразни предизвикателства. *„Ами предизвикателствата са такива, че тъкмо си мислиш, че нещо горе-долу си го научил и*

¹³ В последните години Ю. Семерджиев е член на управителния съвет на ТЕЦ-а. Преди това в продължение на четири мандата е бил общински съветник (от тях два мандата като заместник-председател на Общинския съвет на Димитровград) – дейност, която ясно обвързва с работата му в ТЕЦ-а и защита интересите на предприятието и служителите.

изведнъж, понеже живеем в такава динамични времена, нещо се променя и трябва пак наново да почваш да учиш и да го прилагаш. На практика, постоянно трябва да се учиш“. Когато се отнася за израстването му като експерт/ юрист тази динамика получава ясна положителна оценка: „Тука някак си не може да ти доскучае. Не е едно и също“. Така постоянната промяна, необходимостта да се учиш и да се адаптираш се възприема като важна положителна страна на избраната професия. Това безпроблемно примиряване на противоположни значения – краткосрочни очаквания и дългосрочна реализация, стабилност и промяна – според мен произтичат от предварителната нагласа професионалната биография да се представи като успешна, да се придаде положителна оценка на избрания път. Житейската ни история не само отговаря на въпроса „Кои сме ние?“, но и ни позволява да придадем смисъл на живота (Mauger, 2015: 75)¹⁴. От тази перспектива професионалната биография на Ю. Семерджиев (на този междинен етап) е разгърната като обречена на успех, в нея различните противоположности са помирили с цел да се представи един непротиворечиво положителен карьерен опит.

„Тя цялата система е разбалансирана“

Докато представя собствения си професионален път в подбраните смислови мрежи събеседникът ми съумява много умело да вплете в тях и истории, свързани с миналото на предприятието. Прави впечатлението, че той последователно представя различни аспекти от живота на централата през десетилетията на нейното съществуване. Тази съвкупност от истории надгражда и сякаш синхронно удвоява собствената му професионална биография. Заедно с представянето на своя път и роля в предприятието Семерджиев разгръща пред мен много по-широко платно, върху което подрежда (все пак не твърде детайлно) множество моменти от историята на възглицната централа. Тези две успоредно разгръщащи се истории са провокирани (в еднаква степен, макар и по различен начин) от моите изследователски търсения. От една страна, експлицитно формулираните от мен въпроси, прокарват смисловата нишка около професионалната биография на събеседника, а от друга страна, неговите предварителни очаквания към моя научен интерес (по собствените му признания, защото етнологията се интересува от миналото според него) го карат да разказва повече за предприятието, града и по-широкия местен исторически контекст. И личната професионална биография, и историята на централата споделят обща смислова линия, оформена около динамиката и трансформацията,

¹⁴ Фредрик Майер говори за sense-making при конструирането на собствената житейска история (2014: 71), а Джером Брунер нарича това life-making (Bruner, 2004: 692). Вж. също интерпретацията на Барбара Гьотч и Моника Палмбергер (Götsch & Palmberger, 2022:12).

но за разлика от личния наратив, който е положително оценен, промените, съпътстващи функционирането на ТЕЦ-а в повечето случаи са натоварени с отрицателни значения.

Може да се каже, че въпросът за промените почти изцяло пронизва разказа за живота на възгледното предприятие. Както отбелязва събеседникът: *„за много кратък интервал са се случили страшно много промени... от порядъка на 50-60 години, няма и един век даже“*¹⁵. В цялостното разгръщане на миналото на предприятието промените биват представени по два различни начина. По едната линия могат да се проследят постоянно натрупващи се трансформации, резултат от управленски решения и повлияни от динамиката в политическата и социална конюнктура. По другата смислова линия промените стават видими чрез експлицитно противопоставяне между „преди“ и „сега“, като „преди“ не винаги препраща към един и същи времеви период, но пък „сега“ е всеки път еднозначно оценено (отрицателно). Проследявайки първата линия на разгръщане на промените в централата, прави впечатление, че се споменават трансформации случили се миналия век, както и такива, протичали в последните две десетилетия. Промените, на които събеседникът ми като служител на предприятието е бил свидетел (т.е. от 2002 г.) са представени с по-голяма честота и повече детайли, докато по-ранните промени следват отделни моменти от развитието на предприятието. От основаването му като държавен ТЕЦ, именуван „Вълко Червенков“, създаден, за да обслужва Химическия завод в близост (тогава наречен „Сталин“), през увеличаване на мощността му от 70 до 120 мегавата, до закриване на подземните рудници (според Семерджиев през 90-те години на XX век). В периода откакто събеседникът работи в централата промените засягат предимно принципите, по които ТЕЦ-а оперира на енергийния пазар в България. Най-значимата трансформация е приватизирането на дружеството чрез фондовата борса през 2004-2005 година (според Семерджиев), след което то следва да функционира според пазарните принципи и държавните регулации. *„До преди три-четири години, бяхме тъй наречения студен резерв. Имахме договор с държавата. При необходимост, активират централата. И участвахме тогава на търгове за тоя студен резерв. Преди това пък бяхме в микса, нали, имаше микс от всички производители, бяхме включени. И постепенно махнаха ни от микса, после прекратиха тоя студен резерв. И сега в момента сме изцяло на свободно договаряне на свободен пазар“*. Последната промяна, която отбелязва, е свързана с въвеждане на въглеродни квоти, плащането на които той нарича „данък“, формиран не на пазарен принцип, а по политически причини. Част от изброените трансформации присъстват като елементи от отминалия живот на централата, които събеседникът ми е сметнал за важно да сподели, без да получават някаква ясна оценка

¹⁵ Според архивните документи Държавно минно предприятие „Маришки басейн“ (Марбас) съществува от 1948 г. (<https://isda.archives.government.bg:84/Process.aspx?type=Fund&agid=37&flgid=7969>, 20.08.2025 г.), но в региона и преди това е имало частни възглещни мини.

(положителна или отрицателна). За промените, настъпили в пазарните отношения в последните 20 години, Семерджиев говори като за динамика, носеща несигурност и допринасяща за разбалансирането на системата. В този смисъл тя не е натоварена с особено положителни значения.

По-късно в разговора ни събеседникът доразвива картината на настоящата нестабилност, като я поставя в ясна времева съпоставка „преди“-„сега“ и добавя категорична оценка.

„Тя цялата система е разбалансирана. И ние нямаме яснота кога ще работим, колко хора ще ни трябва. Това трябва да е малко и държавна политика. Тогава е било казано „Ще развиваме енергетика“, тая енергетика трябва рудници, трябва професионални училища... да направим планиране. Сега в момента е на парче. Сега изведнъж скача тока, айде трябва ни хора, давай бързо да търсим, после изведнъж нещо друго стане. И същевременно постоянно ти се обяснява: „Вас ще ви закриваме“... Но същевременно пък като има тежки атмосферни условия или недостиг на ток, тогава пък викат „Ааа, много ни трябва сега в момента. Сега трябва да работите!“ В една такава неяснота работим дълги години“ (Ю.С.).

В този случай „тогава“ препраща към периода на държавния социализъм, когато цялостната система е реорганизирана с цел създаване на централизирана планова икономика, командвана от държавната власт (История 2009: 278). Макар че събеседникът няма професионален опит от работа в такива условия, той ги оценява като по-добри, като осигуряващи сигурност и нужния баланс. обстоятелствата, при които днес функционира централата, са представени в отрицателни смисли, а динамиката като недостатък за дългосрочното планиране – на производство, натоварване на мощностите, обучение на кадри, инвестиции в подобрения и т.н. Семерджиев отбелязва, че навремето цената на електричеството е била стабилна, а централата е работела без прекъсване: *„Няма зима, няма лято, няма нощ, няма ден. Работи нонстоп... И се спира само в определено време за ремонт“*, а настоящата ситуация (когато централата не работи постоянно и цената на тока варира) той определя като резултат от *„много грешни решения“*. Без да се коментират политическите и икономическите основания за предприемането на определени управленски стъпки¹⁶, съвременната ситуация и отминалото са

¹⁶ Вече е натрупана значителна литература, която показва системната несъстоятелност на икономическата политика по времето на държавния социализъм. Вж. например Знеполски, *Българският комунизъм* (Знеполски, 2008: 195–202), *История на НРБ*, (2009: 263–338), Даниел Вачков и Мартин Иванов, *История на външния държавен дълг*, Христов, *Тайните фалити на комунизма* и др.

редоположени и оценностени. Миналото е друга страна¹⁷ и тя се оказва по-желана от настоящето.

Съпоставителното оценъчно противопоставяне между „преди“ и „сега“ в представяне на принципите на организация на дейността – държавните политики спрямо енергетиката, ценообразуване, работа на конкурентен пазар и пр. – е само един от редицата примери, които дават израз за протекла трансформация и резултатите от нея. Наред с казаното дотук мога да открия още две по-значими тематични области, които ангажират вниманието на събеседника ми и са представени оценъчно и в съпоставка. На първо място, това са поредица от коментари, които засягат най-общо казано „социалните придобивки“ на служителите в ТЕЦ-а.

*„Казах, че навремето... аз когато дойдох, много от нещата вече ги **нямаше**, но са ми казвали... стол, магазин **имахме** отделно, магазин само тука на ТЕЦ-а, барче такова, киносалон, библиотека, 3-4 оранжерии **имахме**, големи, много големи оранжерии, гъбарник **имахме**, гъби се произвеждаха. Какво да кажа друго, спорт се развива, игрища **имахме**. Като мини градче тук е било. И всяко нещо се е поддържало, но в момента всичко... през годините свива се, свива се, свива се“.*

Архивните документи на минен комплекс „Марбас“ показват, че в дружеството се е извършвала значителна по обем „несъщинска“ дейност – отдели и служители, които е трябвало да осигуряват различни придобивки и услуги за миньорите и енергетиците¹⁸. Към вече изброените столова, магазин, кино, библиотека, оранжерия, игрища, могат да се добавят клиника с манипулационна, вътрешна охрана (наречена „милиция“ в документите), общарски, фризьорски, шивашки ателиета, собствено помощно стопанство (овощни и зеленчукови градини, животновъдно стопанство с овце, крави, кокошки, прасета), читалище, представителни самодейни състави и отбори и др. Към активите на предприятието трябва да се добавят също и ведомствените жилища, почивните бази, транспортна и електропреносна инфраструктура. Тази сложна производствена структура, обрасла с множество несъщински дейности, се е формирала като следствие от различни държавни политики (които през десетилетията се и променят), налагани централизирано, които е трябвало да отговорят на разнообразни претенции, очаквания и идеологически постановки¹⁹. С текущата промяна на социалните отношения и

¹⁷ Препратка към анализа на Тони Джуд върху начина, по който се формира памет за споделеното европейско минало след Втората световна война (<https://www.librev.com/index.php/discussion/europe/2106-1>, 21.08.2025 г.)

¹⁸ Фонд № 573 в Държавен архив, гр. Хасково.

¹⁹ Строенето на ведомствени жилища следва да отговори на бързата индустриализация и необходимостта от осигуряване на елементарни битови условия за хилядите миньори, от които предприятието е имало нужда, за да работи. Развиването на помощно стопанство следва да компенсира редица дефицити и да удовлетвори обещанията за висок статус на миньорската професия. Читалища, библиотеки и спорт следва да задоволят претенциите на държавата за културно израстване на работниците и изграждането на

управленски решения част от тези услуги изчезват или се заменят (напр. шивашките и обущарските), други казуси намират трайно разрешение (напр. настаняването и битовите условия), а след разпада на комунистическата система онези аспекти от описаната „социална грижа“, обвързани с идеологическата пропаганда (напр. в сферата на културата – читалище, библиотека, художествена самодейност) изгубват своето влияние. В изказването на Семерджиев основната смислова линия се оформя около противопоставянето между „има“ и „няма“, наличие и липса. Историите от миналото представят една наситена с множество притежания картина, тя показва изобилие и оживление, разнообразие от социални услуги и най-вече грижа („поддържало се е“). Независимо, че когато той самият е станал служител на предприятието, повечето придобивки вече ги е нямало, историите за това отминало изглежда са част от (вътрешно) институционално споделяното знание, което се обменя в предприятието. То се възприема (а и предава) с цял комплекс от емоции и оценки, които натоварват „някога билото“ с положителни смисли. На този фон настоящето се оказва в незавидната роля да бъде нямащо, свиващо се, недостатъчно. *„Отзад имаме баскетболно игрище и то е занемарено до голяма степен. Като цяло кипял е много активен социален живот... много активен живот е кипял тука. Много хора, млади хора...”* Цитираното изказване допълва картината на случилите се промени и резултатът, видим днес, се възприема като загуба на икономически блага, сигурност и социална плътност.

Темата за „социалните придобивки“, които работниците в ТЕЦ-а са имали, пряко кореспондира с другата значима тема (свързана с настъпилите промени), която се представя през противопоставянето между отминало и настояще – това е темата за хората. Тя е най-драматично представена в споделяното от Семерджиев: *„Вече сме малко като хора, няма го това количество на хора като от едно време. Ей тая администрация във всяка стая имаше по двама-трима човека, сега вече имаме и празни стаи. Да не говорим че вече всеки сам си е в стая и имаме даже празни, свободни стаи, дете няма никой“*. Загубата на социални придобивки се случва паралелно с намаляването на работниците и служителите и това не е изненадващо. Но едва ли може да се проследи причинно-следствена връзка между двете реалности – по-скоро те заедно са следствие от други фактори и развития (преструктуриране на икономическите и обществените отношения в края на XX и началото на XXI век). Такава обвързаност е налице както в реалността, така и в наратива на Семерджиев – отново идеята за „липса“ излиза на преден план, но в случая тя е представена чрез образа на празната стая/

всестранно развита и хармонична личност. Вж. Брунбауер (2010: 103–137), където авторът описва по архивни документи създаването на Димитровград и различните проблеми, свързани с настаняване, продоволствие, битови условия, медицинска грижа и т.н. За икономически политики вж. цитираните изследвания. За културните политики вж. Еленков, 2008, Еленков, 2013.

свободната стая, в която няма никой. По отношение на служителите времевият маркер „преди“ бележи различни исторически периоди. В цитирания тук откъс миналият момент препраща към началото на XXI век, когато събеседникът ми започва да работи в ТЕЦ-а и когато според него стаите в администрацията са били пълни със служители²⁰. Това наблюдение носи характера на преживян опит и може да се разглежда като свидетелство на протеклите трансформации. В друг негов коментар настъпилата промяна става още по-видима от съпоставката с периода на социализма. „В „Марбас“, обединението между ТЕЦ-а и мините, са били към 10 000 човека“²¹. Това значително намаляване на служителите съответства със трансформациите, които протичат в социалната и политическата конюнктура (в края на XX и началото на XXI век) и провокират промени в икономическата среда. В случая с димитровградския ТЕЦ това води до пълно ликвидиране на рудниците и последващото приватизиране на предприятието²². Трайната тенденция за намаляване на работещите в ТЕЦ-а е допълнително натоварена с негативни значения чрез акцент върху несигурността и динамиката (в пазарните отношения), които водят до текучество на персонала и влошаване на неговите компетенции.

„Ами имаме тука... определени изисквания за квалификационни степени. Провеждат се обучения, но е трудно, тъй като има и текучество. Някой път хората, като ги научиш, и те отидат някъде другаде“.

„Имали сме така няколко пъти по-масови такива съкращения. После пък и сме взимали повече хора наведнъж... Даже един път бяхме махнали доста хора и впоследствие се наложи да назначим 100 и няколко човека наведнъж“.

Ситуацията е негативно представена поне в две отношения. На първо място, поради административната тежест, която се създава от необходимостта периодично да се назначават и освобождават служители. А на второ място, поради вменияването на допълнителни задължения на старшите експерти да провеждат обучение на младите кадри. Така въпросът за персонала се разширява и в посока към изграждането на база от добре обучени и компетентни служители. Това провокира ново сравнение между минало и настояще, бележещо настъпила промяна. „В Димитровград **имаше** професионални училища, **имаше** „Техникум по енергетика и минно дело“. Там излизаха такива специалисти, които захранваха „Марбас“, рудниците, мините и ТЕЦ-а. **Имаше** друг, химически техникум. **Имаше** и един, който беше строителен техникум.

²⁰ Според него в началото на XXI век в централата са работили около 700-800 души, към момента са 250.

²¹ Според архивните документи през 1950 г. щатното разписание наброява около 3300 души (фонд 573, опис 1, а.е. 219, л. 2), през 1980 г. – 6042 души (фонд 573, опис 6, а.е. 47, л. 14), а през 1986 г. – 6734 души (ф. 573, опис 7, а.е. 22, л. 28).

²² Като се има предвид, че мощността на централата е една и съща от монтирането на нова турбина през 1971 г. (https://tec-marica3.com/?act=show_pagecategory_id=13, 22.08.2025) въпросът за ефективността на предприятието през периода на социализма е важен.

Всички тези професионални училища са ликвидирани“. Отново смисловото противопоставяне е между наличие и липса, но в случая визираните институции (училища) не просто липсват, те вече не съществуват, унищожени са. Емоционалният акцент, който събеседникът поставя, е много по-категорично натоварен с негативна оценка. Макар Семерджиев да отбелязва, че няма възможност ТЕЦ-а да осигурява работа на няколко десетки зрелостници, завършващи всяка година, той отново набляга на държавното планиране по време на социализма като подходящ начин да се организира сектора на енергетиката. *„Тогавя е било казано „Ще развиваме енергетика“, тая енергетика трябват рудници, трябват професионални училища. Да направим планиране*“. Това е още един щрих към основната смислова линия, около която събеседникът разполага елементи от наратива си, тази за промяната. Независимо дали е представена чрез постъпателно развитие, или чрез сравнително противопоставяне на времеви периоди, актуалните резултати от трансформацията получават последователна отрицателна оценка.

Прилагането на биографичния подход към настоящия случай се характеризира с някои особености. На първо място прави впечатление, че анализът разполага с твърде ограничена съвкупност от житейски събития, споделени от Семерджиев. В много други случаи биографичната линия е основна и около нея се ранжират разнообразни случки и впечатления (вкл. значими исторически събития), които се оказват второстепенни или подчинени на житейския наратив и намерението на говорещия да бъде главно действащо лице на собствената си история. В анализа тук биографичните събития са силно редуцирани, те изглеждат като периферни спрямо по-важния разказ в интервюто – този за живота на възлищната централа. Така за разбиране личната история на събеседника важно се оказва синхронното разгръщане на две наративни линии – на професионалния му път и на миналото на ТЕЦ-а. Общ мотив, който пронизва техните истории, е този за промяната, проявяващ се поне по два начина – като текуща динамика (постоянно възникващи предизвикателства и трудности и протичащо развитие) и като по-мощабни трансформации, представени през днешните резултати в съпоставка с отминали състояния. При разгръщане на личния му професионален път задълженията му са представени през съпътстващата динамика (не му става скучно, винаги има какво да научава и това му харесва) и през натрупания дългогодишен стаж (което му дава сигурност и предвидимост). И макар двете значения да се разполагат в противоположни смислови регистри (динамика/ промяна vs. стабилност/ непроменливост), те получават обща положителна оценка (*„Тука някак си не може да ти доскучее. Не е едно и също“*. *„Ние се шегуваме тука, че ще се пенсионираме. Дойдох уж за малко, тогава бях един от най-младите тука. Сега вече съм с много стаж“*). В паралелната история на ТЕЦ-а „промяна“ е основния лайтмотив, като на моменти та е

представена чрез постъпателно развитие, а в други случаи чрез сравнително противопоставяне на едни и същи дейности в различни времеви периоди. Анализът показва, че независимо към кой период от миналото препраща понятието „преди“/ „тогава“ (социализма, 90-те години на XX век или началото на XXI век, когато Семерджиев започва работа в ТЕЦ-а), настоящето се оказва в по-неблагоприятна позиция. В това отношение отделните сегменти, които изграждат историята на централата са оценъчно монолитни – всеки (исторически) по-ранен период е по-положително оцветен от всеки по-късен. Смислите, които оформят този оценъчен негативизъм, се оформят, от една страна, около идеята за динамика и текуща промяна, която носи несигурност и разбалансира системата, а от друга страна, около противопоставянето между „наличие“ и „липса“. Във втория случай „тогава“ по-често препраща към времето на държавния социализъм, когато енергетиката е приоритетна индустрия, държавното планиране осигурява стабилност на цените (на тока), сигурност на работата, постоянен приток на работна ръка от професионалните училища, както и множество социални придобивки. На този фон днешната ситуация е представена като пълна липса – на икономическа/пазарна логика, сигурност, блага, статут. *„Както е била гордост навремето тая индустрия, сега в момента се превръща в бreme“* – заключението на Семерджиев подходящо обобщава предприетото от него представяне на историята на ТЕЦ-а, в която влиза собствената си професионална биография.

Към разбиране на легитимната общност/институцията и нейния основополагащ принцип

Разбирането, че конструирането на наратив засреща интересите на говорещ и слушащ²³, не е характерно само за биографичните истории. Всеки изследовател подхожда към терена и случая с оглед на свои предварителни идеи, теоретични концепции, допускания, хипотези, методическа рамка и пр., тоест на научния си интерес. От своя страна, събеседникът, който се съгласи да откликне на изследователските въпроси, също следва да удовлетворява определени собствени интереси. При биографичните наративи като основен интерес се разкрива желанието на разказващия да (пре)подреди и придаде смисъл на житейския си път, да се представи като главен герой на биографията си, да преутвърди идентичността си в конкретния момент/ контекст (Берто, 1993; Велчич, 1994; Mayer, 2015). Анализът на изследвания случай дотук показва, че наличието на интерес за конструиране и поддържане на биографичния наратив от страна на събеседника, не среща достатъчно основания. Изглежда, че това не е основният мотив на Семерджиев да откликне на изследователския ми интерес. Дори и само от изложение

²³ Препратка към мнението на Мирна Велчич: *„всеки случай на разказване е подсигурен и поддържан от комплекс от интереси за слушане“* (Велчич, 1994: 7).

дотук е видно, че историята на централата заема съществено място в наратива му и ангажира значително повече внимание, оценки и емоции. Друга немалка част от интереса на събеседника ми е ангажиран с това, което той нарича своя „мисия“ – да направи така, че *тези производства (вкл. ТЕЦ-а) да се запазят*. В стремежа си да реализира тази своя мисия Семерджиев започва да заема позиции в местната власт – той е избран за общински съветник и изпълнява тази функция в продължение на четири мандата.

„Тука разни политически спорове е имало, че съм лобирал за това предприятие. Ама аз не го крия, че съм лобирал. То е напълно нормално. Във времето назад и „Неохим“ също си имат общински съветници, другите големи предприятия всичките си имат представителство там. Нищо лошо аз не виждам в това, защото ние сме почти мини град – да речем едно село, дето е 150 човека, има кмет. Ние сме тука 300 човека, ако вземеш и съпътстващи [дейности], които гравитират към нас, сигурно има 500 души в града, които под някаква форма са свързани с ТЕЦ-а. Ако ги сметнем и със семействата, това е една общност, дето разчита на това предприятие, и е напълно нормално тая общност да има и някакво представителство в местната власт“.

Фактът, че Семерджиев е дългогодишен общински съветник, провокира очакването представянето на професионалната му биография да се развие по още една линия. В рамките на наратива му обаче това не се случва. Напротив – и двете му професионални роли се оказват подчинени на историята и каузата на ТЕЦ-а. Участието му в общинския съвет се явява в разказа само за да сподели своята мисия и да защити направения избор²⁴. Може да се каже, че в останалата част от интервюто, която не е ангажирана с историите на ТЕЦ-а и на събеседника, Семерджиев е заел роля на общински съветник, който използва всеки възможен случай и трибуна, за да изтъква ползите от въглищните централи. Това е позиция, която той е застъпвал в продължение на много години и е натрупал значителен опит в тази посока. Смятам, че тезите, които застъпва Семерджиев и аргументите, с които ги подкрепя, изграждат една добре организирана и задълбочено промислена система от убеждения. Убежденията са идеи, които хората смятат за истинни, за факт или реалност и които съществуват заедно със съответната система от чувства и емоции. Споделянето на общ комплекс от убеждения дава чувство за сигурност и усещане за принадлежност към общност (Крейпо, 2006: 27-28). Както отбелязва Мери Дъглас *вкореняването на дадена идея е социален процес* (Дъглас, 2004: 54) и *дори простите действия на класифициране и запамятаване са институционализирани* (цит. съч.,

²⁴ Представеният откъс видимо съдържа полемични нотки. Изказването на Семерджиев звучи като защитна теза. Както става ясно, неговата двойствена професионална позиция е била обект на публични и медийни коментари: haskovo.net/videos/210844/yuliy-an-semerdzhiiev-zaemal-zakonno-dvata-posta-v-os-dimitrovgrad-i-v-tets-maritsa-3, 25.08.2025.

с. 76). В своето изследване тя развива идеята, че хората споделят мисли, разсъждават, помнят и взимат решения в границите на институциите, които изграждат. Понятието „институция“ е използвано в смисъла на легитимирана социална група, която може да се удържа поради авторитета на дадена личност или въз основа на общо съгласие по някакъв **основополагащ принцип** (Дъглас, 2004: 55, курсивът мой). В контекста на изследвания тук случай събеседникът принадлежи на институция, консолидирана около идеята, че **ползите за държавата, за общината и за хората от предприятия като ТЕЦ-а са много повече от вредите**. Така оформена, институцията систематично направлява индивидуалната памет и канализира възприятията във форми, съвместими с одобрените от нея отношения (Дъглас, 2004: 103). Семерджиев се оказва изразител на тази основополагаща идея, като позицията му в местната власт му дава възможност да трупа опит в защита на възгледната централа. Самият факт, че каузата на ТЕЦ-а има нужда да бъде защитавана, показва, че в обществото функционират различни институции, оформени около (понякога) противоречащи си класификации на реалността. „Но тенденциите в мисленето и обществените нагласи постоянно се формират в другата насока и затова някак си се опитвам постоянно да водя война с тия схващания на хората“ (Ю.С.). При по-задълбочено вникване в изказаните от Семерджиев в интервюто мнения става видно, че немалка част от тях представят аргументи, изтъкващи ползата от ТЕЦ-а или минимизиращи щетата от него. За мен това се оказа по-късно прозрение, като общото ми първоначално впечатление беше за удържането на професионална биографична траектория в смислите на динамиката и промяната. Всъщност последващият анализ показва, че в интервюто се откриват множество тези, които не са отговор на поставени от мен въпроси, а могат да се разпознаят като смислови конструкти, подчинени на институцията, към която Семерджиев има и изразява принадлежност. Представените от него идеи могат да се поставят в няколко категории.

Икономическата полза

Събеседникът на няколко пъти обръща внимание на икономическата роля на предприятието за местната общност: „...[такива предприятия] *дават голям тласък на икономиката и в трудни моменти спасяват и икономика, и население*“. Тази теза се разгръща и надгражда в няколко посоки. От една страна, се акцентира върху продукта на предприятието (електрическа енергия) като общо благо, от което всички се ползват. Това убеждение е представено на фона на популярното сред хората разбиране (според Семерджиев), че достъпът до електричество е даденост и поради това не се цени достатъчно високо. „Те мислят, че винаги ще има електроенергия, винаги като натиснеш копчето ще е светло и топло вкъщи...

Защото сегашното поколение пък са още по-разглезени, без интернет не могат и няколко часа да изкарат“. Това е допълнено и с препратка към периода на 90-те години, когато има режим на тока (три часа има ток, един час няма). От друга страна, Семерджиев подчертава, че електроенергията, която произвежда ТЕЦ-а, е евтина и това е един от трите съществени фактора, които всяко предприятие в енергийния сектор следва да има предвид (да е надеждна, да е евтина, да е екологична). Този аргумент се явява в контекста на политика за заплащането на въглеродни квоти (възприета от ЕС и страните членки²⁵). Този така наречен от Семерджиев „данък“ увеличава себестойността на електроенергията с 50% и според него ощетява европейските производители, като оскъпява продукцията им и намалява конкурентоспособността им. От трета страна, тезата за икономическата значимост на предприятието се надгражда и с представяне на социалните му ефекти за местната общност – в централата работят няколкостотин души и още няколко десетки служители има във фирми, които са контрагенти на ТЕЦ-а. Трудовите възнаграждения на всички тези хора и техните семейства се преливат в местната икономика и я подкрепят. *„Горе-долу от порядъка на половин милион лева се плащат всеки месец заплати. Всеки месец тия половин милион лева хората тръгват да ги харчат в града. Отиват при някой, който има магазин, отиват в бензиностанцията, отиват при фризьорките, при маникюристките и така нататък и по някакъв начин тая икономика се върти“.* Икономическите аргументи в различни техни проявления заемат немалко място в изказването на Семерджиев, подкрепящо ползите от ТЕЦ-а. Те кореспондират и с висока обществена чувствителност към различни очаквани рискове (обосновано или не), засягащи в по-висока степен социално непривилегировани членове на обществото, които може да са следствие от нови политики и мерки (особено тези свързани със Зелената сделка).

Минимизиране на екологичните щети

Друга тема, която заема значително място в защитата на ТЕЦ-а от страна на събеседника, е свързана с неговата екологична „несъвместимост“. Тя се прояви още в предходната аргументативна линия (във връзка с оскъпяването поради плащането на въглеродни квоти), като самият събеседник подчертава, че е трудно да изградиш силна защитна теза против екологичните изисквания. *„Ние сме в много неблагоприятна позиция поставени.*

²⁵ Системата за търговия с емисии на Европейския съюз е въведена през 2005 година (<https://eur-lex.europa.eu/BG/legal-content/summary/eu-emissions-trading-system.html>, 27.08.2025). България започва да прилага тези политики след присъединяването си към съюза, първият национален план е от 2008 г. (<https://www.moew.government.bg/bg/nacionalen-plan-za-razpredelenie-na-kvoti-za-turgoviya-s-emisii-na-parnikovi-gazove-za-perioda-2008-2012-g/>, 27.08.2025)

Каузата на другата страна е много по-лесна за подкрепа – бориш се за чист въздух, за хубава природа. То само като го кажеш това нещо и вече всички ти симпатизират. Как да създадеш положителен облик на едно нещо, което все пак изпуска вредни вещества?“ В случая той пристъпва към тази задача, като използва три типа сравнения – във времеви план, в пространствен план, сравнение в мащаба. *„Смея да кажа, че [предприятието] е много по-чисто от ТЕЦ-а, който е бил през социализма поради две основни причини. Навремето се е разпалвало изцяло на мазут... И второто е, че има изградена сероочистваща инсталация, което тогава изобщо е нямало“*. Това е (вероятно) единственият случай в неговия наратив, когато на периода на държавния социализъм се придава отрицателна оценка, а актуалната ситуация изглежда подобрена. В подкрепа на същата теза, макар и не така директно изказано, служат и сравненията, които протичат в пространствен план. От една страна, сравнения с държави извън ЕС (той цитира Китай, Индия, Турция, САЩ), които не прилагат политики за търговия с въглеродни емисии и по този начин печелят пазари за сметка на европейските производители ²⁶ . А от друга страна, протича сравнение и с европейски държави (неидентифицирани): *„виждате сега и в Европа много от европейските държави се връщат пак към въглищата“* ²⁷ . Тези сравнения следва да ни наведат на извода, че ползите от централите надхвърлят щетата за климата и природната среда, за което е привлечена легитимност отвън – от държави в и извън ЕС (големи държави със стабилно присъствие на международната политическа сцена използват въглищата). Може да се каже, че в описания от събеседника баланс между надеждност, екологичност и достъпност като ключови за производството на електроенергия фактори, той се опитва да придаде по-голяма тежест на надеждността. Това е устойчива характеристика на електроенергията, произвеждана в ТЕЦ-ове, за разлика от другите две. Още един щрих, който да минимизира екологичната щета, е сравнението в мащаба на различните централи в България: *„Ние ако изпускаме 3%, защото така е по [комплексно] разрешително. Изчистваш всичко, 3% обаче няма как да ги изчистиш и ги пускаш непречистени. 3% от 120 мегавата са една стойност, 3% от 3000 мегавата са много по-голяма стойност“* ²⁸ . Самото издаване на комплексно разрешително означава, че

²⁶ Според актуалния доклад за международната търговия с въглеродни емисии на International Carbon Action Partnership (ICAP) страни по това споразумение наред с ЕС са Великобритания, Китай, Австралия, Канада, Япония, Аржентина, Бразилия, половината от американските щати и др. (https://icapcarbonaction.com/system/files/document/250612_icap_sr25_june-updates.pdf, 27.08.2025)

²⁷ Журналистическо разследване на Росен Босев показва, че подобно съдържание (че Германия разкрива повторно затворени по-рано въглищни централи), набрало популярност в социалните мрежи в края на 2023 година, е подвеждащо (<https://proveri.afp.com/doc.afp.com.33Y33K7>, 2.09.2025).

²⁸ В България няма ТЕЦ, който да е с мощност 3000 мегавата. Най-големият ТЕЦ е „Марица Изток 2“ (държавна собственост) с 1620 мегавата мощност (<https://www.tpp2.com/page/about-us.html>, 2.09.2025).

изпускането на парникови газове в атмосферата е регулирано и допускано (в указания размер) от държавните институции, контролиращи сектора.

Представените дотук аргументи, които се опитват да намалят тежестта на екологичния фактор, така че функционирането на централата да бъде защитено, разчитат на мисловната конструкция **„ние замърсяваме, обаче...“**. Тя може да продължи както следва: *„...обаче преди ТЕЦ-а е замърсявал много повече“, „...обаче и другите държави замърсяват“, „...обаче по-големите централи в България замърсяват повече“*. Но ключовият аргумент в защитата на Семерджиев е оформен около разбирането за необходимия избор на по-малкото зло: *„Някой път трябва да избереш най-малката злина. Като искаме да имаме ток, да ни е уютно и приятно вкъщи, трябва да изтърпим някои такива неща“*. Той е илюстриран със следния пример: *„Все едно да създадеш кола, която не изпуска вредни вещества. Никой не си мисли, че колата нищо не изпуска, нали? И особено като са 10 000 коли в един град, ами няма как. Изпускат, но никой не се лишава от автомобилите. Пък има и положителни страни, нали? С автомобил много по-лесно да отидеш донякъде, отколкото с кон“*. Погледнато в цялост защитната теза на Семерджиев може да се обобщи в изказаното от него разбиране: *„Защото да кажем, че изобщо няма да има вреди, ще излъжем. Вреди има, но ползите са много повече. И балансът по-скоро е в ползите“*. Събеседникът полага значителни усилия, за да подкрепи каузата на ТЕЦ-а и по различен начин да намали значимостта на екологичния фактор или приносът на централата към общото атмосферно замърсяване. За тази цел той разполага предприятието в различни мрежи от смисли, в контекста на които то да изглежда по-щадящо природата – от *„сега сме по-добре“* (в сравнение със социализма) през *„ние сме по-малко зле“* (в сравнение с по-мощни централи) до *„ние сме неизбежен избор/неизбежно зло“*. Тази неизбежност се определя от разбирането за електричеството като *„общо благо“*, от което всички се ползваме. Както сам отбелязва Семерджиев, в засрещането на двете каузи – на ТЕЦ-а и на екоактивизма – е много трудно ТЕЦ-ът да спечели симпатии, затова той се опитва да разположи централата в такива смислови контексти, в които балансът между ползи и вреди да натежи в посока на ползите.

Въпросът за идентичността

Дотук двете групи аргументи бяха оформени около противоположни по смисъл и оценка полюса – предимства и недостатъци, като недостатъците бяха релативизирани чрез различни когнитивни преоценки на събеседника. Последният аргумент е опит каузата на ТЕЦ-а да получи окончателна легитимност и балансът да натежи в посока на ползите. Той е свързан със същинската принадлежност на централата към местния контекст, като две реалности, които са

взаимно обусловени: „Той така си е и замислен този град, като индустриален град. Това му е замисълът. Ако това нещо го загуби, просто той ще си загуби облика си според мен. Той така е измислен, колкото и да се опитваме да го модернизираме, да променяме, той така е изцяло структуриран по този начин“. Изказаното мнение експлицитно обвързва съществуването на въглищната централа със същностна характеристика на мястото, на град Димитровград – че той е изграден изцяло като образцов идеологически проект на социализма²⁹, в който индустрията (особено тежката индустрия) заема ключово място. Функционирането на въглищната централа съответства както на вътрешните основания за съществуване на града („замисъл“), така и на външния му вид („облик“), в този смисъл премахването ѝ (евентуално) би накърнило според събеседника същностни измерения на идентичността (не само негови, но и на неговите колеги, а и на цялата градска общност). Допълнителен аргумент в тази посока е изказаното убеждение, че *„въглищните централи са нашето богатство, тъй като ние сме независими по тоя начин“*. Той обяснява убеждението си с факта, че въглищата, които задвижват централата се добиват тук и прави съпоставка с АЕЦ, която трябва да купува ядрено гориво от външни контрагенти и да договаря депонирането на радиоактивния отпадък по подобен начин³⁰. Така ТЕЦ-ът не само се оказва важно основание градът да съхрани своята индустриална идентичност, но и има способността да подкрепя националната независимост. Както отбелязва Мери Дъглас, когато една институция се установи, тя започва да контролира паметта на своите членове, установява категориите на тяхното мислене и фиксира идентичността (Дъглас, 2004: 124). Въпросът за идентичността, както и концепти като независимостта, неизбежно ангажират значителни емоции и морални оценки и привличането им като аргумент в защита на ТЕЦ-а следва окончателно да докаже ползата от централата.

Хората създават институции, за да решат проблемите си, възникващи от ограничената им рационалност, като по този начин се създава *машина за мислене и вземане на решения от тяхно име*, твърди Мери Дъглас (Дъглас, 2004: 72). Легитимната общност, конструирана около ТЕЦ-а и ползите от него, е отдавна утвърдена. С промяната на социалния ред, политическата и икономическата конюнктура обаче съществуващата система от класификации също търпи трансформации. Това води до разколебаване на солидарността, основаваща се на споделените кодификации на човешкия опит. Така в общественото пространство започва да функционират

²⁹ Повече за това вж. Брунбауер, 2010: 103–137.

³⁰ По отношение на соларните производители на енергия отбелязва, че производството и последващото рециклиране на панели и батерии носи значителни екологични щети, но тъй като се случва другаде (в Китай според него), в България това производство на ток се възприема за чисто. Ако оставим настрана екологичния въпрос все пак е добре да се спомене, че турбината на ТЕЦ-а, както и другите машинни елементи, отговорни за производството на ток, също не са произведени в България – целият процес по монтаж на мощностите е насочван и контролиран от инженерни специалисти от СССР.

различни институции, почиващи често на противоположни основополагащи принципи. По този начин събеседникът ми се оказва въвлечен в дискусия, в която каузата на ТЕЦ-а е противопоставена на идеи, подкрепящи опазване на природната среда и климата. Полемиката протича така, че не остава място за примиряване и съществуване на двете идеи. Това усещане се подхранва и от публичния дебат, в който позициите на въглищните централи и на екоактивисти са трайно утвърдени като взаимно изключващи се. Семерджиев като служител на ТЕЦ Марица 3, Димитровград на висока управленска позиция и същевременно като упражняващ власт в местния общински съвет се превръща в основен говорител на предприятието³¹. Това му позволява да натрупа опит и да изгради система от аргументи, с които да подкрепя каузата на ТЕЦ-а. Както показва анализът, тези аргументи варират от изтъкване на икономическата полза от централата през опит да се намали тежестта на екологичните съображения до ангажиране на въпроса за идентичността („Това сме ние, димитровградчани, и няма да сме себе си, ако нямаме индустриални предприятия като ТЕЦ-а“). Най-често похватът, който използва събеседникът, за да защити своята позиция, е сравнението (във времето, в пространството, в мащаба). По този начин той се опитва да помести централата в такива смислови мрежи, в които ползата от предприятието да бъде потвърдена, а екологичната щета – минимизирана. *„И това, което е било предимство тогава, в един момент сега се оказва недостатък. Но аз се опитвам на хората да им обясня, че това не е недостатък, просто нещата се променят. Това, че ТЕЦ-а е близо до града, навремето е било предимство, сега в момента се оказва, че е недостатък“* (Ю. С.). Новите институции (в смисъла на Дъглас), формирани през последните две десетилетия, ерозират паметта за ТЕЦ-а и изключителността на мястото (че Димитровград е създаден специално като индустриален център, че въглищните централи за гордостта на индустриалното производство, че 50 години те са функционирали по един и същи начин – все така икономически неефективен и екологично вредящ – и това е било добре). И ако в контекста на професионалната биография на Семерджиев желанието да научаваш нови неща и необходимостта да се адаптираш бяха оценени положително, то промяната, която се налага да извърши предприятието, достига до своите граници. Въпреки постоянната динамика, която съпътства

³¹ Това си личи и по множество публикации в местната и националната преса: <https://3e-news.net/bg/a/view/45311/ulijan-semerdjiev-potresen-sym-ot-planovete-za-zatvarjane-na-800-megavata-vyglishtni-moshnosti>, 12.08.2025; <https://business.dir.bg/energien-pazar/yulijan-semerdzhiiev-transformatsiyata-na-tets-maritsa-3-dimitrovgrad-e-kauza>, 12.08.2025; <https://3e-news.net/bg/a/view/32762/ulijan-semerdjiev-zapovedta-za-spirane-na-rabotata-na-tec-marica-3-v-dimitrovgrad-e-nezakonna>, 12.08.2025; <https://www.standartnews.com/biznes/yulijan-semerdzhiiev-tets-maritsa-3-chuvstvame-se-kato-vv-film-na-absurda-492354.html>, 12.08.2025; <https://www.haskovo.net/news/566994/yulijan-semerdzhiiev-v-denya-na-energetika-zakrivaneto-na-tets-ovete-shte-prinudi-balgariya-da-vnasya-elektroenergiya>, 12.08.2025.

функционирането на централата – закриване на рудниците, приватизация, работа на свободния пазар, плащане на въглеродни квоти и др. – тя не успява да се адаптира към все по-новите изисквания. Може би това е причината цялостната история на ТЕЦ-а, представена през призмата на промяната, да носи отрицателна оценка.

Настоящото изследване си постави за цел да предложи интерпретация на конкретен случай, повлиян от актуалния контекст на икономически и социални трансформации, провокирани от климатичните политики на европейско и национално равнище. Този случай представя гледната точка на човек, който живее в регион, силно засегнат от декарбонизацията, и работи в предприятие, спрямо което се адресират специални мерки и действия в тази връзка. Съобразно информацията, която Юлиян Семерджиев избра да сподели с мен, приложих етноложкия подход на изследване на случай и се опитах да потърся основания за разбиране на наратива му през интерпретация на биографичния му разказ. Гледано в перспектива (напред, докато провеждах анализа) изглеждаше, че няма много данни за подобен анализ, тъй като личната история сякаш само допълваше по-важната история на въглищната централа, която той ми представи. В допълнение към това в интервюто открих значително количество информация, организирана около съвсем различен център, наречен от него „мисията на ТЕЦ-а“. Тя беше издържана в стила на полемиката, беше адресирана към представители на местната общност (вкл. екоактивисти) и имаше предвид по-широката обществена дискусия. Гледано в ретроспекция и през призмата на теорията на Мери Дъглас, ми се струва, че всички данни в интервюто могат да се подредят в единна линия на биографичното интервю. Историята на ТЕЦ-а може да се разглежда като фона, на който се разгръща неговата лична професионална биография. Тя задава онези смисли, които формират основополагащия принцип на легитимната му общност/ институция, кодират житейския му опит и определят принадлежността на събеседника към нея. Каузата на ТЕЦ-а от своя страна е онзи двигател в живота му, който го насочва към паралелна професионална роля (общински съветник) и го превръща в легитимния изразител на интересите на общността. Ако историята на Семерджиев и ТЕЦ Марица 3 се погледне от перспективата на политиките за климата (от търговията с въглеродни емисии, през Парижкото споразумение³² до Европейския зелен пакт), към които България се присъединява след влизането в ЕС, изглежда сякаш те постигат заложените си цели да направят въглищните централи неконкурентноспособни и икономически неефективни.

Изводите, направени в изследвания от мен случай, могат да се поместят в по-широката контекст на проучванията на екипа, така че представеното тук да се надгради с допълнителни значения и посоки за разбирането му. Анализът показва, че настоящето изследване съдържа

³² <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>, 5.09.2025

потенциал да се окаже както отклоняващ се случай, така и образцов случай (Flyvbjerg, 2011: 307). От една страна, това е едно от малкото интервюта със събеседници от Димитровград (област Хасково, встрани от основния ни фокус върху Старозагорска област) и единственото, което представя гледната точка на служител (и понастоящем) на ТЕЦ на висока управленска позиция. За разлика от повечето други експерти, с които разговаряхме и които насочват вниманието си към опазване на природата и климата, моят събеседник последователно застъпва тезата за запазване на въглищната индустрия (отклоняващ се случай). От друга страна, той системно заема позицията на говорител на ТЕЦ-а и на енергетиците (дори на моменти и на местната общност). Едно по-продължително емпирично изследване в региона, което да обхване в по-голям мащаб мненията и разбиранията на работещите в сектора и живеещите в областта, може да покаже значителна степен на синхронизация между мненията на събеседника и други местни жители (образцов случай). Подобни изводи могат да се направят при последващо проучване, анализ и съгласуване на търсенията на екипа, както и при разширяване на изследователските гледни точки с разнообразие от различни перспективи.

Литература:

- Berto, D. (1993). Biografichniyat podhod: metodologichna stoynost i perspektivi. V: Balgarski folklor, kn. 2, 18–30. [Берто, Д. (1993). Биографичният подход: методологична стойност и перспективи. В: *Български фолклор*, 2, 18–30].
- Brunbauer, U. (2010). *Sotsialisticheskiyat nachin na zhivot. Ideologia, obshtestvo, semeystvo i politika v Bulgaria (1944 – 1989)*. Ruse: Elias Kaneti. [Брунбауер, У. (2010). *Социалистическият начин на живот. Идеология, общество, семейство и политика в България (1944 – 1989)*. Русе: Елиас Канети].
- Bruner, J. (2004). Life as Narrative. In: *Social research*, 71(3), 691–711.
- Cotta, B. (2025). The eco-social aspects of the European Green Deal and the Farm to Fork. In: *Global Social Policy*, 25(1), 112–130.
- Dalgas, M. (2004). Kak mislyat institutsiite. Sofia: 411. [Дългас, М. (2004). *Как мислят институциите*. София: 411].
- Elchinova, M. (1994). Avtobiografichnia razkaz kato samopredstavyane. V: *Balgarski folklor*, 6, 17–28. [Елчинова, М. (1994). Автобиографичния разказ като самопредставяне. В: *Български фолклор*, 6, 17–28].
- Elenkov, I. (2008). *Kulturniyat front. Balgarskata kultura prez epohata na komunizma – politicheskoto upravlenie, ideologicheski osnovania, institutsionalni rezhimi*. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. [Еленков, И. (2008). *Културният фронт. Българската култура през*

- епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими. София: Институт за изследване на близкото минало].
- Elenkov, I. (2013). *Trud, radost, odih i kultura. Vavedenie v istoriyata na ideologicheskoto modelirane na vsekidneviето през епохата на комунизма*. Sofia: Tsentar za akademichni izsledvania. [Еленков, И. (2013). *Труд, радост, одих и култура. Въведение в историята на идеологическото моделиране на всекидневието през епохата на комунизма*. София: Център за академични изследвания].
- Evropeyska komisia 2019. Saobshtenie na Komisiyata do Evropeyskia parlament, Evropeyskia savet, Saveta, Evropeyskia ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Evropeyskiyat zelen pakt. Bryuksel, 11.12.2019 g. COM(2019) 640 final. [Европейска комисия 2019. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Европейския съвет, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Европейският зелен пакт. Брюксел, 11.12.2019 г. COM(2019) 640 final]. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0017.02/DOC_1&format=PDF, 1.09.2025
- Flyvbjerg, B. (2011). Case study. In: *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Norman K. D. and Y. S. Lincoln. (Eds.). Thousand Oaks, CA. Sage, 301–316.
- Ganeva-Raycheva, V. (2004). Razkazvane i identichnost. Sofia: Yar. [Ганева-Райчева, В. (2004). *Разказване и идентичност*. София: Яр].
- Götsch, Barbara and Monika Palmberger (2022). The Nexus of Anthropology and Narrative: Ethnographic. Encounters with Storytelling Practices. In: *Narrative Culture*, 9, 1–22.
- Hristov, H. (2007). Taynite faliti na komunizma. Sofia: Siela. [Христов, Х. (2007). *Тайните фалити на комунизма*. София: Сиела].
- INPEK 2024. Integriran plan v oblastta na energetikata i klimata na Republika Bulgaria. Aktualizatsia 2024 g. [ИНПЕК 2024. Интегриран план в областта на енергетиката и климата на Република България. Актуализация 2024 г.] <https://www.me.government.bg/themes-c385.html>, 1.09.2025 г.
- Istoria 2009. Istoria na Narodna republika Bulgaria. Rezhimat i obshtestvoto. Sofia: Siela. [История 2009. *История на Народна република България. Режимът и обществото*. София: Сиела].
- Kreyro, R. (2000). Kulturna antropologia. Kak da razbirame sebe si i drugite. Sofia: Lik. [Крейро, Р. (2000). *Културна антропология. Как да разбираме себе си и другите*. София: Лик].
- Kyosev, A. (2018). Razkazvaneto na zhivota. Podhodi za izuchavaneto mu v humanitarnite i sotsialnite nauki. V: *Piron*, 15. [Кьосев, А. 2018. Разказването на живота. Подходи за изучаването му

- в хуманитарните и социалните науки. В: Пирон, 15]. <https://piron.culturecenter-su.org/alexander-kiossev-narration/> 8.09.2025.
- Kyriazi, Anna and Joan Miró (2023). Towards a socially fair green transition in the EU? An analysis of the Just Transition Fund using the Multiple Streams Framework. In: *Comparative European Politics*, 21, 112–132.
- Mayer, F. (2015). *Narrative Politics: Stories and Collective Action*. Oxford; New York: Oxford University Press.0
- McCauley D and Pettigrew KA (2022). Can Europe lead a just transition? Strengthening social justice in the European Green Deal by using European Pillar of Social Rights indicators. <https://www.solidar.org/publications-page/can-europe-lead-a-just-transitionthematic-pub/>
- Savet na ES 2021. Reglament (ES) 2021/1056 na Evropeyskia parlament i na Saveta ot 24 yuni 2021 za sazdavane na Fonda za spravedliv prehod. V: Ofitsialen vestnik na ES. [Съвет на ЕС 2021. Регламент (ЕС) 2021/1056 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 за създаване на Фонда за справедлив преход. В: Официален вестник на ЕС]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1056>, 1.09.2025.
- Skjærseth, J.B. (2021). Towards a European Green Deal: The evolution of EU climate and energy policy mixes. In: *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 21, 25–41.
- Sabato, S., Mandelli, M., & Vanhercke, B. (2021). The Socio-Ecological Dimension of the EU Recovery: From the European Green Deal to the Recovery and Resilience Facility, *EUROSociAL Collection* 24. https://www.etui.org/sites/default/files/2023-01/03_The%20socio-ecological%20dimension%20of%20the%20EU%E2%80%99s%20recovery%20further%20traction%20for%20the%20European%20Green%20Deal.pdf 8.09.2025.
- Vachkov, D. (2009). Ikonomika na komunisticheska Bulgaria (1944–1962). V: *Istoria na NRB. Rezhimat i obshtestvoto*. Sofia: Siela, 262–303. [Вачков, Д. (2009). Икономика на комунистическа България (1944 – 1962). В: *История на НРБ. Режимът и обществото*. София: Сиела, 262 – 303].
- Vachkov, D., Ivanov, M. (2009). *Istoria na balgarskia darzhaven dalg. Vanshniyat dalg na Bulgaria prez perioda na komunizma (1945–1990 g.)*. Sofia: BNB. [Вачков, Д., Иванов, М. (2009). *История на българския държавен дълг. Външният дълг на България през периода на комунизма (1945–1990 г.)*. София: БНБ].
- Velchich, M. (1994). Personalnite narativi kato nauchen metod vav folkloristikata. V: *Balgarski folklor*, 6, 4–12. [Велчич, М. (1994). Персоналните наративи като научен метод във фолклористиката. В: *Български фолклор*, 6, 4–12].

Znepolski, I. (2008). *BALGARSKIYAT KOMUNIZAM Sotsiokulturni cherti i vlastova traektoria*. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. [Знеполски, И. (2008). *БЪЛГАРСКИЯТ КОМУНИЗЪМ Социокултурни черти и властова траектория*. София: Институт за изследване на близкото минало].

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОД КЪМ ТРАНСФОРМАЦИИТЕ В МАРИШКИЯ ВЪГЛИЩЕН РЕГИОН В БЪЛГАРИЯ²

Keywords: transformations, coal region, lifeworld, heritages

Abstract: The aim of the text is to outline a picture of life under the conditions of transformations in the Maritsa coal region of Bulgaria. The lifeworld of local people is shaped by prolonged states of crisis caused by various uses of the environment, which lead to social, cultural, and ecological insecurity. Observations reveal dynamics in how such conditions are managed, reflected in the livelihood strategies of families and communities in the region. The study focuses on human stories, practices, and environmental knowledge in the context of the Green Deal.

Настоящият текст представя антропологичен подход към изследване на живота в условията на трансформации в маришкия въглищен регион на България в контекста на прехода към декарбонизация и Европейската зелена сделка. Изследването се фокусира върху жизнения свят на хората, който е повлияван от продължителни състояния на кризи заради различни употреби на околната среда. Трансформации от различен характер водят до несигурност в социален, културен и екологичен план. Наблюденията на терен показват динамики при справянето с подобни състояния, отразени в жизнените стратегии на семейства и общности в региона. Също така показват как се конструира природата като наследство – културно, историческо, индустриално, чрез преместване, заличаване и трансформиране на места.

Ще очертая възможни изследователски линии от антропологична гледна точка, които насочват вниманието към значението на човешките истории и необходимостта от разглеждане на комплексността на проблематиката в отношение към културната и природната среда. Източномаришкият въглищен регион съчетава различни аспекти, които конструират комплексен пейзаж, подобно на други индустриални пространства, свързващи хората, околната среда, лигнитните въглища и материалните проявления на енергийните системи, свързани с добива на тази суровина (Majbroda, 2023: 188).

¹ Катедра „Етнология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

² Текстът е разработен в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

Антропологическият подход в случая предполага интердисциплинарен поглед през хуманитарната география, екологията и антропологията на околната среда, която поставя фокуса върху отношенията между културата и природата и изучава отношенията между хората и тяхната среда (Steward, 1955; Ingold, 2000). Енергийната хуманитаристика (Wilhite, 2005) и етиката на производство на енергия (Leeuwen & Singh, 2023) показват начина на функциониране на структурите на производство на енергия в индустрията и в живота на хората. Заедно с тези полета някои изследователи разглеждат (транс)формирането на културния пейзаж (Majbroda, 2024) вследствие на минното дело в енергийните комплекси. В по-общ план темата е част от полетата на антропология на бъдещето, кризите и нововъзникващи технологии и подходи за изследвания (Pink, 2022) и засяга взаимодействията между културата, природата и човека.

В българските антропологични изследвания отношението между човека и околната среда се наблюдава, от една страна, във връзката със земята, територията, местни културни практики (Бокова, 2003; Бочков, 2003), завръщането към „автентичното“ (Гаврилова, 2005), „традиционното“ и появяването на елементи на традиционна празничност, на „актуализирана традиция“ (Антонов, 2024). От друга страна, са налице социални и екологични процеси, които се намесват в гореспоменатите определения и практики, на идентифициране на хората със земята и жизнени преходи към „родното“, „истинското“, „екологично чистото“, „природното“ (Кръстанова & Антонов (съст.) 2022; Станчева, 2023), на биокултурно наследство като фактор за конструиране на локалност (Стоилова, 2024). Изследват се процесите на „завръщане“ на хората към вече познати начини на живот: връщане на село, обработването на земята, отглеждането на животни, грижата за околната среда (Марков & Пилева, 2021; Марков & Петров, 2024; Петрова, 2020), (възстановяване на) кулинарни традиции (Маркова, 2011), „агрокултурните трансформации в съвременността“ (Петров & Петрова, 2018), както и примери за ангажираността на човека с природата, екологични теми, социалните и културни процеси (Станчева, 2023).

Според Анна Антонова, „именно хуманитарните перспективи върху околната среда биха могли да имат важен принос, взимайки на сериозно ролята на околната среда не само като ресурс, но и като ключова аналитична призма за политическото и обществено бъдеще на държавата“ (Антонова, 2023). От една страна, „енергийните източници са материален ресурс с огромен политически и икономически отзвук“, а в същото време „те са и символ, изразяващ визии за бъдещето на обществото ни“ (пак там). Самите енергийни източници, твърди Антонова, заедно с тяхната материална и историческа обвързаност, остават на заден план в политическите дискусии и извън общественото внимание (пак там). Фокусът в тази статия върху източномаришкия въглищен регион в България цели да обърне внимание на връзките между материалните и нематериалните аспекти на живеене в подобна индустриална среда.

Комплексността на изследвания регион поставя на фокус отделните взаимодействия върху трансформациите и живота на хората. Предложеният подход се основава на резултати от теренната работа и се определя от проявленията на физически и символни трансформации в региона, влияещи върху жизнените стратегии на хората там. Антропологическата перспектива в случая поставя фокуса върху човека и неговите стратегии за справяне с промяната (минала и настояща), която е продължителен процес с различни мащаби в личностен и пространствен аспект. Подходът на изследване на трансформациите предполага разглеждане на случаи, които да покажат тези състояния на промяна и техните лиминални аспекти. Целта е да се постави фокус върху комплексните фактори, които влияят върху начина на живот на хората и общностите в компрометирана околна среда.

Изработването на изследователска методология за проучване на живота в близост до минно-енергиен комплекс е обвързано с обективни и субективни фактори, които трябва „внимателно да се съобразят с мрежите от дискурси за развитието, модернизацията, обедняването и екологичната (не)справедливост“ (Majbroda, 2022: 273). Проучванията не трябва да се позиционират спрямо установените теории, а да се има предвид процеса на извършване на енергийна трансформация днес и промените в живота на хората (пак там). Катаржина Майброда се позовава на Ховард Харстад и Тарье Ванвик, които очертават социалните и материални аспекти на петроловъглеродените пейзажи като притежаващи възможности за промяна, и посочва, че новите центризми и върховенства са едни от „капаните на привилегироването на вече силно разпознаваеми конфигурации на власт и подчинена воля и пасивност, особено когато са изправени пред нестабилната ситуация на възлищните пейзажи“ (Majbroda, 2022: 273).

В случая на маришкия енергиен комплекс в България са важни ролята на политиките и регулаторите в лицето на институциите, които имат пряко отношение към териториите на източномаришкия възлищен регион и са част от процеса по декарбонизация и Европейската зелена сделка. Като част от проблемната ситуация са защитата и управлението на земи в екологичната мрежа „Натура 2000“³, териториите в ресора на Регионална инспекция по околната

³ „Натура 2000“ е общоевропейска мрежа, съставена от защитени зони, целяща да осигури дългосрочното оцеляване на най-ценните и застрашени видове и местообитания за Европа в съответствие с основните международни договорености в областта на опазването на околната среда и биологичното разнообразие. Виж <https://natura2000.egov.bg/> (посл. посетен на 16.11.2025 г.). Местата в източномаришкия възлищен регион, попадащи в екологичната мрежа, са река и язовир Овчарица, Река Съзлийка, язовир Розов кладенец, река Соколица. В близост под влиянието на енергийния комплекс попадат планината Сакар и река Марица. Териториите около и в близост до възлищния регион имат пряко влияние върху въздуха и водите заради възледобива, работата на ТЕЦ-овете и възлищната фабрика „Брикел“.

среда и водите (РИОСВ) – Стара Загора⁴, отговаряща за региона и замърсяванията, както и НПО и граждански организации, активни в осведомяването и борбата със замърсяванията на региона⁵. Текстът няма да се спира върху институционалното влияние върху околната среда, което може да е обект на друго изследване, а ще се заеме със съществуването на средата като „социално същество“, благодарение на човешката дейност и като основен залог в сферата на социалното, икономическото, медийното и символното (Бокова, 2003: 18). Социалният ефект на индустриализацията е изследван от социолози като Херберт Блумър и провокира интереса още в ранните си появи на модернизиране на обществата (Blumer, 1990). В България обвързаността с едни или други източници на енергийни ресурси се превръща в политически натоварено и исторически напластено решение (Антова, 2020). Цветелина Христова търси пресечната точка между понятията за преход в българската политическа и икономическа среда: преходът след 1989 г. и преходът към устойчиво развитие (Христова, 2023). Според авторката, „през 1990-те години йерархичното подреждане на приоритетите пред обществото отрежда последно място на екологичната и социалната справедливост“, а „екологичните теми са изместени от нуждата за оцеляване“ (пак там). Субективното оценяване на ситуацията в маришкия въглищен регион поражда редица неразбирания и неяснота в публичното пространство, пораждащи несигурност в контекста на планиране на стратегии за справяне – лични и колективни, с разнородните състояния на криза.

Околна среда и въглищен регион „Марица-изток“

Източномаришкият въглищен регион е географска територия, разположена в две общини – Стара Загора и Хасково, между градовете Раднево и Димитровград. Известно е, че има

⁴ Регионалната инспекция по околната среда и водите – Стара Загора осъществява контролните си функции на териториите на три области - Стара Загора, Сливен и Ямбол. Инспекцията се нарежда на второ място по контролирана територия с над 12 017,44 км², което представлява 10,83% от територията на страната, като регионален орган на Министерството на околната среда и водите /МОСВ/. На територията, контролирана от РИОСВ – Стара Загора попадат изцяло или от части 106 защитени територии, съгласно Закона за защитените територии (ЗЗТ). Това са 5 резервата, 4 поддържани резервати, 51 природни забележителности, 44 защитени местности, 2 природни парка. Защитените зони по Директивата за опазване на дивите птици са 16, а по Директивата за природните местообитания са 38. Виж Годишен план за контролната дейност на РИОСВ - Стара Загора за 2025 г.

<https://stz.riew.gov.bg/files/File/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%202025%20%D0%B3.pdf> (посл. посетен на 16.11.2025 г.).

⁵ Замърсители, според европейския Регламент за таксономията са „вещества, вибрации, топлина, шум, светлина или други замърсители във въздуха, водите или земята, които могат да бъдат вредни за човешкото здраве или за околната среда, могат да доведат до увреждане на материалните блага или да нарушат условията за отдих и други законни начини на използване на околната среда (вж. Бобева, 2023: 26).

продуктивна площ около 240 km² и е част от най-плодородните земи на страната.⁶ През 1952 г. започва строителството на комплекса „Мини Марица-изток“ (ММИ), което определя бъдещите трансформации на региона⁷. Структурата се състои от три рудника при селата Трояново, Ковачево и Медникарово и четири топлоелектрически централи (ТЕЦ), които са в близост до рудниците и заедно обикалят около територията на въглищния басейн⁸. Въпреки неблагоприятните качества на лигнитните въглища за индустриални цели – висока влажност, ниска калоричност и съдържание на сяра – „нарастващата необходимост от енергия в страната по време на държавния социализъм – с планова икономика, силна индустриализация и урбанизация, водят до решение находището да се разработва“, което продължава и до днес⁹.

С изграждането на комплекса „Мини Марица-изток“ се трансформират териториите на региона и населените места в близост. Най-големите от тях са град Раднево и град Гълъбово. През 1964 г. Раднево е обявен за град, а през 1969 г. село Гълъбово и гара Гълъбово създават града Гълъбово. Регионът се оформя спрямо силна индустриализация и поетапното изграждане на ТЕЦ-овете¹⁰. Села биват изселени или измествани, коритата на някои реки са променени заради изграждането на язовири, тъй като е необходимо голямо количество вода за охлаждане в работата на централите. Влиянието на десетките квадратни километра въглищни мини, образуваните насипища от изкопните дейности и мащабната рекултивация на терени значително променят ландшафта в региона¹¹.

⁶ Въглищата в Източномаришкия басейн са лигнитни и са формирани през неогена. Те са кафяви лигнити, меки, с ниска степен на въглефикация на органична маса, с високо пепелно съдържание от 16% до 45% и влага от 50% до 60%. Към 2021 година произвеждат 96% от въглищата в страната. Изт. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D1%82%D0%BE%D0%BA>

⁷ В точка 1 от Постановление на Министерския съвет №652 от 16 юни 1951 г. е записано: На основание чл. 1 от Закона за държавните предприятия въглищните находища в източния район на Маришкия каменовъглен басейн се обособяват в Държавно минно предприятие под наименованието „Марица-изток“ със седалище с. Трояново, Старозагорски окръг. Изт. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D1%82%D0%BE%D0%BA>

⁸ Мини „Марица-изток“ се състои от рудниците: „Трояново 1“, „Трояново-север“ (с. Ковачево); „Трояново 3“ (с. Медникарово), и ТЕЦ-овете: „Марица изток 2“ - най-голямата топлоелектрическа централа в България, „КонтурГлобал Марица Изток 3“, „Ей И Ес Марица Изток I“ и „Брикел“ – разположени в землището на град Гълъбово. Първоначално се изграждат рудник Трояново 1, ТЕЦ „Марица-изток 1“ и фабриката за въглища. Впоследствие се изграждат ТЕЦ „Марица изток 2“ и ТЕЦ „Марица изток 3“. През 2000 г. ТЕЦ „Марица изток 1“ и Брикетна фабрика са обединени в „Брикел“ АД. Изт. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D1%82%D0%BE%D0%BA>

⁹ Историята на региона е представена в съвременен дигитален контекст в проекта „Страх и въглищен прах“, Greenpeace България. Виж <https://storymaps.arcgis.com/stories/22fe5fc0dc5c4e00820ec8d480362e2f> (посл. посетен на 27.08.2025 г.).

¹⁰ Виж Фиг 1. Карта на концесионните територии и населените места.

¹¹ Виж дигиталната история на Гълъбово – „Страх и въглищен прах“ на Greenpeace – България <https://storymaps.arcgis.com/stories/22fe5fc0dc5c4e00820ec8d480362e2f> (посл. посетен на 27.08.2025 г.).

Рекултивацията е важен процес по възстановяване на нарушени терени, вследствие от минното дело, които подлежат на възстановяване на почвения субстрат и релефа. В книгата „Рекултивация на нарушени територии. Довери се на опита“ за източномаришкия регион авторите, които са и преки участници и наблюдатели в процеса на работа на комплекса, твърдят, че „[с] пускането в действие на енергийния комплекс „Марица-изток“ и главно на мините, става ясно, че няма как да не се наруши ландшафта на източно-маришкото находище, с което ще бъдат нарушени екосистемите и ще се умъртви обработваема земя“ (Кайряков, Константинов, Калъчев & Димов, 2020: 12). През 1963 г. е създадено научно звено към института по почвознание „Н. Пушкин“, разположен на гара Гълъбово в близост до комплекса, за да следи дейността по рекултивация. „Още с първата си командировка екипът от учени констатира“ директното изземване на хумусния слой заедно с откривката, а също така и „погрешно насипване на откривката в котлована“, което показва неправилно отношение към почвата като ресурс и липса на приложение на установени от изследователите принципи на работа със субстрата (пак там). Липсата на стриктно отношение към почвата след изкопните дейности се обяснява и с поговорка в „минните среди“, че „за насипа предупреждават, за откривката наказват, а за добива гонят“ (Кайряков, Константинов, Калъчев & Димов, 2020: 22).

Вследствие на продължителна минна дейност и медийно наблюдение върху процесите в региона се появява терминът „изчезващи села“, който описва някои от населените места, повлияни от процеса на трансформация и загуба на земята от хората за сметка на ММИ¹². Селата от изчезващ тип се характеризират с липса на яснота около продължителността на уседналост, с несигурност в средствата за справяне с промените – физически и символни. Те са родни места на сегашното поколение на пенсионерите и място на общността. Терминът има пряка връзка с т.нар. „призрачни села“ (ghost village), с които Катаржина Майброда нарича сегашната форма на някога оживено пространство, което в процеса на материално прочистване заради минното дело в Полша е напълно обезлюдено и не само изпразнено от жилищни сгради, но и от всякаква архитектура или друга инфраструктура (Majbroda, 2022: 265). „Изчезващите села“ обаче, като например село Трояново и село Бели Брег, не са напълно обезлюдени, а са в процес на непостоянно темпо на промяна, разтегната в повече от десетилетия и загнездена в съзнанието и спомените на местни хора. Землищата на и около селата влизат в територията, която е планирана за въгледобив, но в това число влизат и домовете на много хора, които са поставени в ситуация на евентуално изчезване – земята и къщите в нея се изкупуват от ММИ срещу финансово обезщетение и следва това поетапно са разчиствани, разрушавани и заравнявани. На терен се

¹² Виж документалния филм „Брикети от съдби“, на предаването Еко на БНТ, 10.03.2013 г. <https://bnt.bg/bg/a/eko-briketi-ot-sa-dbi-10-mart-2013> (посл. посетен на 27.08.2025 г.).

наблюдаваше пространствено прочистване, което се определя като дълбока намеса не само в ландшафтите, но и в социалния живот (Majbroda, 2022: 266). Това е продължителен процес, който се е превърнал в норма за живеещите в т.нар. изчезващи села, тъй като познават политиките на работа в района. Една голяма част от местните жители са мигрирали преди време в други населени места – по-близки или далечни, в по-големите градове като Стара Загора, София и др., в търсене на „добър живот“ (Wilhite, 2005). Въпреки промяната, се запазва спомена за дома чрез знания за местата на памет, в които се превръщат „изчезващите села“.

Места с позитивистични примери за справяне с промените във възгледния регион нарекох села-добър пример. От разказите на събеседници става ясно, че има случаи от различен характер за справяне и преодоляване на кризите в региона, породени от преместването или изчезването на села, заради минното дело, за които е необходимо по-задълбочено проучване. Миграцията на цели населени места не е ново явление в историята на страната, имайки предвид индустриализацията като трансформиращ местата и хората процес. Изследване върху изчезналите села и потопеното наследство от гледна точка на хората, които са преживявали преселване, вследствие на изграждането на язовири по време на държавния социализъм, показва задълбочена гледна точка към социалната и културна криза¹³.

Катаржина Майброда прави изследване в контекста на минното дело в Полша, тръгвайки от концепцията за „пространствено прочистване“ на Майкъл Хърцфелд. Авторката използва категорията *асембляж* като възникваща система от взаимодействащи си човешки и нечовешки елементи, за да концептуализира местния минен пейзаж. Майброда мобилизира аналитичната категория, за да разгледа пейзажа като „релационна цялост, съвместно съставена от хора, суровината възглед, релефа на земята, растения, архитектура, материални обекти, машини и минната инфраструктура – открития рудник и сметището“ (Majbroda, 2022: 264). Човешкият фактор в оформянето на минния пейзаж е ключов елемент от *асембляжа* както в изследването на Майброда, така и в случая с източнобългарския възгледен регион.

Съвременният екологичен контекст поставя региона „под лупа“ за бъдещата трансформация към природосъобразно производство на енергия, което води до създаване и прилагане на нови политики. Основна роля в трансформациите – настоящи или предстоящи, в българския възгледен регион и сред населението се явява т.нар. Европейска зелена сделка (European Green Deal)¹⁴. Представена на 11 декември 2019 г. от Европейската комисия като стратегия за растеж т.нар. още „зелен пакт“ цели да превърне Европа в първия климатично

¹³ Виж Гергова, 2021.

¹⁴ Даниела Бобева дефинира основните понятия, свързани със зеления преход. Виж Бобева, 2023.

неутрален континент до 2050 г.¹⁵. Над 75 % от емисиите на парникови газове в Европейския съюз се дължат на производството и използването на енергия и затова декарбонизацията на енергийната система е от решаващо значение, според плана на сделката¹⁶. Важно е да се отбележи, че трансформациите на територии и човешки истории вследствие на фактори на промяната като индустриалния ареал на маришкия басейн не започва с въвеждането на Зелената сделка, а я предхожда с десетилетия. Хората, които сега са в пенсионна възраст са най-честите жители на селата в районите на Раднево и Гълъбово. Те помнят и разказват за постоянното състояние на несигурност, което е провокирано от разрастващата се дейност на мините и настъпването на рудниците към селата в близост, граничещи с тях.

Даниела Бобева определя зеления преход като „резултат от международен консенсус, амбициозни политики и значими финансови потоци“, като същевременно „трансформира всички сфери на обществения живот“ (Бобева, 2023: 3). Зеленият преход и породилия се дискурс, налага използването на терминология, която според Бобева е финансова в своята същност, тъй като именно на сектора е отредена ключова роля в прехода към зелена икономика (Бобева, 2023: 4). Така описана терминологията се привнася чрез медиите и вече се среща във всекидневния дискурс и разговори на хората. В района на „мариците“¹⁷ се забелязва интернализиране на термините като „зелена сделка“, „зелен преход“, „справедлив преход“ и други, които са използвани главно от медиите в различни контексти в икономическия им смисъл. В това терминологично представяне на Зелената сделка ясно се забелязва липсата на хуманитарен и социален подход към комплексността на процеса, който не е само икономически и който продуциран в медиите се превръща в изцяло финансова тема. От страна на дискурсивните практики в публичното и частното пространство е необходимо отделно проучване и е важно да се отбележи липсата на понятийност по отношение на Зелената сделка във всекидневните употреби на хората от региона и не само. Според досегашни наблюдения на публичния дискурс по темата се употребяват термини като: „неясно бъдеще“, „несигурност“, „непредсказуемост“, „неизвестност“. Заедно с това се правят връзки с предстоящото след процеса на преход към въглеродно неутрална индустрия, който е все още неясен и поражда несигурност. Дискурсите в

¹⁵ Важна част от Зелената сделка е инвестиционен план, който предоставя рамка за улесняване на публичните и частните инвестиции, необходими за прехода към неутрална по отношение на климата, зелена, конкурентна и приобщаваща икономика. Виж Бобева, 2023: 27. Виж https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_bg (посл. посетен на 27.08.2025 г.).

¹⁶ Виж Енергетиката и Зеленият пакт https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/energy-and-green-deal_bg (посл. посетен на 27.08.2025 г.).

¹⁷ Това е разговорна форма на наименованието на региона на маришкия възлищен регион, който е произведен от името на топлоелектрическите централи с името „Марица“-1, 2 или 3 и компанията „Мини Марица-изток“ ЕАД.

медийното пространство подчертават политическото твърдение за незаменима икономическа стабилност в енергетиката, но това не се потвърждава от икономически анализатори¹⁸. Част от жителите на местата, пряко ангажирани с енергийния сектор, споделят, че развиват и други икономически дейности в частния сектор, която показва алтернативни на енергийния сектор възможности и предприемачество, което се развива през годините на неясно развитие на енергийния комплекс.

Изследователите по индустриален дизайн Гийс Ван Льовен и Абхигян Сингх споделят за противоречия вследствие на етнографската им теренна работа, които се коренят в невидимостта на енергийната инфраструктура и произтичащата от това липса на подходящ наратив, миналия опит на хората с общественото участие в енергийния преход и противоречивите времеви хоризонти на дългосрочните политически цели с краткосрочните опасения на хората (Leeuwen & Singh 2023: 277). Според тях, енергийният сектор е силно технократичен, характеризира се с организации и институции, невидими за широката общественост, които работят за поддържането на инфраструктурите, осигуряващи функционирането на съвременното общество (Leeuwen & Singh 2023: 278). В източномаришкия възлищен регион и отношението към индустриалния комплекс се характеризира с участие в неговото изграждане на поколения подготвени специалисти, които влагат знания и време и това оформя социалния ефект на индустриализацията (Blumer (1990) 2017) и определя живота на голяма част от хората и техните семейства.

Ситуацията на енергиен преход за региона ограничава разрастването на възгледобива и се намесва в установените с десетилетия властови икономически отношения, а т.нар. „изчезващи села“ се очаква вече да не са заплашени от изчезване. Наблюденията на терен, при които беше установено, че изкупуването на земите на хората от „Мини Марица-изток“ е забавено и хората там, които са решили да останат, са в състояние на пауза от изтласкване в друга територия. Временното затишие води до сигурност в утрешния ден за предстоящата промяна в региона и определя всекидневната надежда, която се изпълнява, конституира и проектира с напредването на живота. (Pink, 2022: 44–45). Сензорният опит и пейзаж в региона обаче показват несигурност чрез възлищен прах, шум и вибрации от приближаващите багери на мините и прочистването от ММИ на изкупените от тях площи, някога домове на изселилите се. Антроположката Сара Пинк твърди, че несигурността е характеристика на живота, неизбежен спътник на случайността на обстоятелствата, в които се развива животът, макар че често е направена невидима или смекчена

¹⁸ Някои от последните медийни отразявания на енергийния сектор в България показват сериозни икономически загуби. Виж Капитал, „Загубата на "Мини Марица-изток" расте със 100% за година“ https://www.capital.bg/biznes/energetika/2025/11/19/4853926_zagubata_na_mini_marica_iztok_raste_sus_100_zh_godina/ (посл. посетен на 19.11.2025 г.)

чрез регулация (Pink, 2022: 46). Вследствие на правни договорености между ММИ и хората, следите от прочистването на терените са видими и наблюдавани от хората, останали там, и съпреживяващи изчезването на части от селото и пространствата на местната общност.

Според Пинк, докато екологичната криза продължава да се разгръща в ежедневието, трябва да обърнем внимание на нововъзникващите технологии, които са част от процесите на оформяне на бъдещето. Пинк насочва вниманието към следващата стъпка на изследване на живота на прага на бъдещето. И все пак твърди, че бъдещето е несигурно и непознаваемо, а опитите да се управлява или предскаже често се провалят (Pink, 2022: 1). Сценарият за бъдещето, описан от Пинк, е антропологическо разглеждане на концептите за доверие и надежда, в контекста на компрометирана околна среда в настоящия случай. *Въздух, енергия, дом, работа и мобилности* са призмите, през които Пинк проправя път за взаимното разглеждане на интердисциплинарни понятия от заобикалящата среда на човека, оказващи съществено значение в съвременния свят (пак там). Подобна перспектива се съотнася с културния пейзаж на източномаришкия регион, който е конструиран и се трансформира именно под влияние на горепосочените призми, явяващи се фактори в тези процеси.

Заедно със селата-добър пример, се появяват и примери за справяне с трансформациите чрез спешна археология. Случай от теренната ми работа показва различна гледна точка към енергийния пейзаж и засяга валоризирането и употребата на културното наследство. В разговор с директора на археологическия музей „Марица-изток“ в град Раднево се разкри движещата сила – в буквален и преносен смисъл, на минното дело, което променя региона постъпателно¹⁹. Археологията се появява като догонваща багерите, а понякога и движеща се паралелно с тях. В този случай на спешна археология се наблюдава динамична картина на постоянна трансформация на територията на рудниците, която се отразява върху конструирането на културната памет. Примерите описват жизнения свят на хората от региона и показват значими фактори в живота на хората там, където земята (в своите разнообразни функции), дома, и общностите формират паметта и наследствата.

Жизнен свят и околна среда

Антропологичният поглед върху източномаришкия възлищен регион е насочен към всекидневните практики и условия на живеене, които са просмукани от характеристиките на околната среда с нечист въздух и шум от минното дело, но в същото време с тишина и безлюдни пространства, оформящи противоречив сензорен пейзаж. Сара Пинк говори за антропология на

¹⁹ Цит. по аудио архив „Бъдеще в капана на въглеродното минало“ с интервюта на жители от региона „Марица-изток“, проведени в периода 2024–2025 г. в рамките на проекта. Източник: Електронен архив на Философско-историческия факултет, ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив.

въздуха и определя, че „дишането не е само от съществено значение за самия живот, но е начинът, по който се движим напред в живота, от един момент до следващия“ (Pink, 2022: 70). Подходът за разбиране на комплексността на изследването поставя жизненоважни аспекти от живота и стратегиите на хората, които са дълбоко вплетени в телесните възприятия на средата.

Проблемите с околната среда поставят сензорните аспекти във възприемането и преживяването на трансформациите – символни и физически. Сензорната етнография беше приложена за проследяване на моментите на усещане за безпокойство и несигурност, които в други случаи биха били трудни за идентифициране. Чрез описание на местни жители от село Трояново на звука от мините като тътен, пораждащ тревога, и с изготвянето на звуков пейзаж на пространствата, излъчващи шума, беше документирана²⁰ представата за безпокойство в „изчезващите села“. Обонянето беше използвано като сензор за идентифициране на състояние на безпокойство по отношение на здравето на хората. В източномаришкия регион въздухът се явява маркер за замърсяване на околната среда, което белязва всекидневието, жизнените стратегии и публичните дискурси, свързани със Зеления преход. Сензорните среди на възгледобивния регион се състоят от публични и частни пространства и места на преходи – физически и символични, които са част от пейзажа, от всекидневието, от спомените и представите на хората за миналото, настоящето и бъдещето.

Според Харолд Уилхайт, „всеки от етапите в живота на енергията – от ресурсите, през политическата икономия на управлението и разпределението, до контекстите, в които енергията ще бъде консумирана, и навлизането ѝ в екосистемата като замърсяване – е изпълнен с въпроси, които биха могли да се възползват от антропологични перспективи: върху политическата икономия и властта, върху глобализацията на социалните и материалните потоци и особено върху начините, по които енергията и замърсяването са свързани с ежедневието“ (Wilhite, 2005: 1). От гледна точка на хората в и покрай източномаришкия басейн, с които разговарях, почти всяко семейство е ангажирано пряко с работа в някои от структурите на индустриалния комплекс ММИ, което определя живота и всекидневието на няколко поколения жители на региона. В контекста на актуалните противоречия и сценарии за бъдещето на региона е важна антропологичната гледна точка, която да фокусира вниманието към местните хора и наследства, част от взаимодействията между човека, природата и индустрията. Подобна гледна точка се оформя чрез анализа на идентифицираните дотук засегнатите страни.

Жизненият свят на хората е определен от продължително състояние на кризи, които са обвързани с промяна в природната среда заради разрастването на мините и от продължителна несигурност за това дали и кога ще трябва да се махнат от дома си. Появява се екологичната

²⁰ Цит. по пак там.

криза, свързана със замърсявания на въздуха, което кара много хора да се преместят в други, по-далечни населени места. Преместването към по-чиста околна среда е движещ фактор за демографска криза в региона, която не се намалява от изтъкваните икономически ползи от енергетиката и доказва концентрирани ползи за тесен кръг от властови структури. Вследствие на екологичните проблеми се идентифицира и здравна криза, която засяга голяма част от хората, които работят в енергийния комплекс ММИ. Мнение на повечето от събеседниците на терен показва, че хората след пенсиониране не доживяват много след това заради белодробни и ракови заболявания²¹.

Динамиката на дискурсите на промяната се отразява върху жизнените стратегии на семействата и поколенията местни хора. През 80-те години на XX век започва да се говори за екологичните проблеми страната²², но това не оказва влияние върху развитието на индустриализацията. Днес обаче говоренето за екология се случва чрез новите политики на декарбонизация и промяна в разбирането и отношението към околната среда и природните ресурси и нанася промени в разбирането към околната среда като част от сензорния свят на човека.

Жизнен свят и наследства

В изследването на трансформациите използвам визуално картографиране на културния пейзаж, за да се проследи живота в условия на промяна. Визуализацията на пейзажите е свързана с местата на паметта, важни за последните жители в едно от изчезващите села Бели брег. Единственото останало обществено място там е кметството и читалището, които събират местни спомени на последните жители. Читалищата са места на памет за общностите, носители на знание и културни практики²³. Заедно с това са фактор в опазването и популяризирането на местното културно наследство чрез събития като фестивали, събори и други празници и инициативи.

Биографията и историята на пейзажа на източномаришкия възлищен басейн може да даде яснота за това как се е стигнало до днешните противоречия в осмислянето и употребите на природата като (не)наследство, което да бъде осъзнато и следователно съхранено. Катаржина Майброда твърди, че „съвременният стремеж към икономически растеж, индустриализация и максимална експлоатация на изкопаеми горива е един от отличителните белези на епоха, в която

²¹ Екоорганизации и граждански групи повдигат въпроса чрез различни инициативи и сигнали към местната здравноосигурителна институция. Виж <https://storymaps.arcgis.com/stories/22fe5fc0dc5c4e00820ec8d480362e2f> (посл. посетен на 16.11.2025 г.)

²² Виж Антонова, 2023.

²³ За ролята на читалището в живота на общностна виж Кисикова, 2024.

човешките действия, насочени към добив на природни ресурси с цел натрупване на капитал, са за сметка на екологични, климатични и социокултурни вреди в исторически безпрецедентен мащаб (Majbroda, 2022: 267). Подобна гледна точка към намесата на човека в околната среда може да се отнесе и към начините на трансформация на възприемането на природата като наследство и като ресурс за местно развитие.

Позитивистичният поглед на антропологията предлага внимание към значимите моменти в общностния живот и факторите на промяна, разгледани от колективна (политики на изкупуване на земи, политики на проучване на земята; въгледобив; рекултивация на земя, достъп до чиста природна среда и др.) и индивидуална гледна точка (жизнени преходи; семейно планиране; обучение в култура; труд и работа, свързана със земята; миграции и др.). Въпросите, които възникнаха в хода на изследването бяха свързани с механизмите за справяне с моментните ситуации и тези в проект, като например планирането на изселването от населените места. Други въпроси възникнаха в хода на обсъждане на връзките и взаимопомощта между хората от региона, които оформят своите социални мрежи благодарение на мобилността и нововъзникващи технологии (по Сара Пинк) като появата на частни инвестиции на фотоволтаици в дворовете на призрачните къщи²⁴ в някои села като Трояново. Жизнените планове на хората от региона зависят от стратегиите, които предприемат и от факторите на промяната в местния пейзаж: социален, културен, икономически.

От историческа гледна точка, културният пейзаж обхваща „припокриващите се многостранни отношения, възникващи между хората, паметта и историята на конкретни места“ (Majbroda, 2022: 268). Важен фактор са хората по места, които се характеризират с това, че принадлежат към различните поколенчески групи (родените преди 9-ти септември 1944 г., родените след тази дата и родените около 1989 г.). В този времеви диапазон се наблюдават смени в ценностите и отношенията към местния контекст: политически, икономически, демографски и социокултурен. Породените междупоколенчески различия конструират различни културни пейзажи, имащи отражение и днес: отказ от следване на поколенческа традиция за работа със земята, за работа в енергийния сектор; отчуждаване от местата, с които се идентифицират предците, и др. Заедно с това се изграждат и мрежи на социална солидарност, на които останалото по места възрастно поколение разчита в настоящето. Тези и вероятно още фактори оказват влияние върху моментите на преход и в изграждането на жизнените стратегии в контекста на преосмисляне на локалните наследства.

Взаимодействията, които са от значение за трансформациите в жизнения свят, са концентрирани около работата и труда. В случая на източномаришкия басейн земята е основен

²⁴ Правя референция с термина призрачни села (“ghost village”). Виж Majbroda, 2022.

фокус и фактор – като ресурс, но и наследство. Разгледани на микро равнище връзките между човека и земята са оформени около две характеристики, определени от природните ресурси – възглищни мини и плодородна почва, където се извършват различни поддейности, оформящи образа на региона. Един от местните прединдустриални и настоящи поминъци на маришкия регион е земеделието. Според събеседниците ми и образите на местните пейзажи „земята е хубава“, т.е. плодородна, но в голяма степен (про)дадена за индустриални цели. Трудът и работата са основно човешко умение и ценност, която определя семейни и общности отношения. Оценностяването на определена трудова дейност е фактор в процеса на запазване и наследяване от следващи поколения. Практиките от трудов характер разпределят задължения и формират групи по принадлежност, в това число и пространствените отношения между публичното и частното. В случая с ангажираността на местните хора в минното дело и енергетиката разказите за труда и работата не се различават от обичайните на макро равнище. Присъствието на обекти за минно дело и производство на енергия превръща региона в изключение от обичайното и задава фактори на преформулиране на отношението към дейностите на местните. Друг основен източник на доход е земеделието и по-точно крупното, което обрисова контрастите в местния пейзаж – култивиран чрез различни човешки практики спрямо употребите на природни ресурси. Изграденият с години минно-индустриален пейзаж граничи с мащабни обработваеми земеделски полета и пасища. Контрастите в пространствата отразяват и тези в социално и културно отношенията между различни групи хора с околната среда.

Въпреки наличието на фактори на промяната в лицето на индустриален комплекс „Мини Марица-изток“, организацията на местните общности и стратегиите на хората могат да бъдат проследени чрез отношенията в общностите към наследствата. Процесите на трансформации са повлияни от общи икономически фактори и в условия на промяна семействата и общностите са най-уязвими. От антропологична гледна точка принадлежността към общностите се свързва с местата на памет, които са част от местната инфраструктура на селищата. Важни за хората, останали по места, са гробищата, които в някои от „изчезващите села“ претърпяват институционална регулация чрез спиране на погребенията. Промяната е проследима в местата за селски събори и възпоменания, в природни местности, които са част от спомена за прединдустриален поминък и др.

Част от практиките за удържане на общностите в състояние на кризи са практиките по предаване на наследствата на следващите поколения. Културното наследство е фактор в конструирането на бъдещето, тъй като е условие за развитие и изграждане на чувство на принадлежност. Няма наследства без наследници, твърди Меглена Златкова (2016: 90), а в източномаришкия възглищен регион наследници има, но е важно да се идентифицират

осъзнатите наследства и тези, които са непризнати като ценност от общностите. Също така е важно да се разбере, че „наследството е „направено“, произведено, конструирано, легитимирано, прието, отхвърлено, забравено“ (пак там). Важно е да се определят не само наследствата на местните музеи и публични репрезентации, но тези, които са част от всекидневието на хората и оформят чувство за принадлежност към определена територия, културна ценност, практики и знание.

Разнообразието на културно и природно наследство в източномаришкия въглищен регион се наблюдава в различни контексти чрез конструирани образи и дейности за приобщаване и съзнаване. Наследствата и тяхното и оценностяване е сложен процес с различно приложение в житейската карта на хората. Възниква въпросите доколко местните наследства са идентифицирани и осъзнати като ценни и в какъв контекст – личен, институционален, локален, национален или друг. Значението на наследствата показват връзките и взаимодействията между човека и заобикалящата го среда като фактор на промяна. Една от концепциите в културната антропология е адаптирането на хората към променящата се среда (Steward, 1955), което може да се проследи чрез трансформациите на земеделски практики, дейности за добив на природни ресурси, усвояването и предаването на умения, свързани с околната среда и др. Земеделието и животновъдството имат ясно присъствие сред местните жители и според анализа оформят културния пейзаж на региона. Заедно с това се появява въпроса за нематериалните аспекти на наследството като знанията и практиките, свързани с използването на средата и пейзажа.

Заклучение

Проблемната ситуация на източномаришкия въглищен регион има широк обхват и се описва чрез взаимоотношенията между хората, културата и природата – мащабен поглед, който антропологията разглежда през човешките истории, практики и знания за заобикалящата среда. Това са различни по характер знания, които се претворяват в практики, които да служат на човека в определено време под определена структура от политики, изначално подготвени и наложени отгоре от различни властови структури.

Въглищният регион „Марица-изток“ се разбира като проблематично наследство, главно възпроизведено и трансформиращо се от индустрията. Историческият контекст показва как природните дадености на един регион, избран да служи на политическата визия на социализма, определя живота на поколения жители като пряко свързани с отрасъл от индустрията и прилежащите му дейности. Историите на хората са белязани и предопределени от взаимодействия между хората и природата, което определя проблематичното влияние между тях. Индустрията и човешкият фактор са условия за противоречията, които днес наблюдаваме на

терен. Те не са резултат от „нови“ европейски политики, а продукт на връзката между човека и околната среда в географския контекст на възлищен регион с дългогодишна история и прилагане на политики.

Съществени аспекти от полето на изследване повдигат въпроса за необходимостта от идентифициране на различните типове сценарии за промяна в индивидуален и колективен план, също така да се опишат тактиките за удържане на общностите и техните културни специфики като част от динамиката на средата. От една страна, фактор на промяната е трансформирането под натиска на минното дело на населените места като част от пространствата на колективната памет. От друга страна, са важни ценностите, които удържат семействата и общностите чрез тактиките за справяне със състоянията на криза. Антропологията на околната среда показва гледните точки към важни процеси и тяхното отражение за хората от страна на миналото, настоящето и бъдещето.

Литература:

- Antonova, A. (2023). Bulgaria v erata na antropotsena? Humanitarnite nauki, obshtestvenite transformatsii i okolnata sreda. V: Seminar_BG <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy25/846-bulgaria-v-erata-na-antropotsena.html> [Антонова, А. (2023). България в ерата на антропоцена? Хуманитарните науки, обществените трансформации и околната среда. В: Семинар_БГ]
- Blumer, H. (1990) 2017. *Industrialization as an agent of social change: a critical analysis*. New York: Routledge.
- Bokova, I. (2003). Chovekat, prirodata, muzeyat. V: Elchinova, M., Todorov, O (sast.). *Lovtsi na umove II. Lektsii po antropologia*. Sofia: Nov balgarski universitet, 18–24. [Бокова, И. (2003). Човекът, природата, музеят. В: Елчинова, М., Тодоров, О (съст.). *Ловци на умове II. Лекции по антропология*. София: Нов български университет, 18–24].
- Bochkov, P. (2003). Antropologia na okolnata sreda. V: Elchinova, M., Todorov, O. (sast.). *Lovtsi na umove II. Lektsii po antropologia*. Sofia: Nov balgarski universitet. 9–17. [Бочков, П. (2003). Антропология на околната среда. В: Елчинова, М., Тодоров, О. (съст.). *Ловци на умове II. Лекции по антропология*. София: Нов български университет. 9–17].
- Gergova, L. (2022). Potopenoto nasledstvo, izgubeni mesta i peizajghi na pametta. V: *Balgarski folklor*, 4, 399–413. [Гергова, Л. (2022). Потопено наследство, изгубени места и пейзажи на паметта. В: *Български фолклор*, 4, 399–413.]
- Hristova, Ts. (2023). Prehodat kam ustoychivo razvitie v Evropeyskia zelen pakt prez prizmata na postsotsialisticheskia prehod. V: *Seminar_BG* <https://seminar-bg.eu/spisanie-seminar->

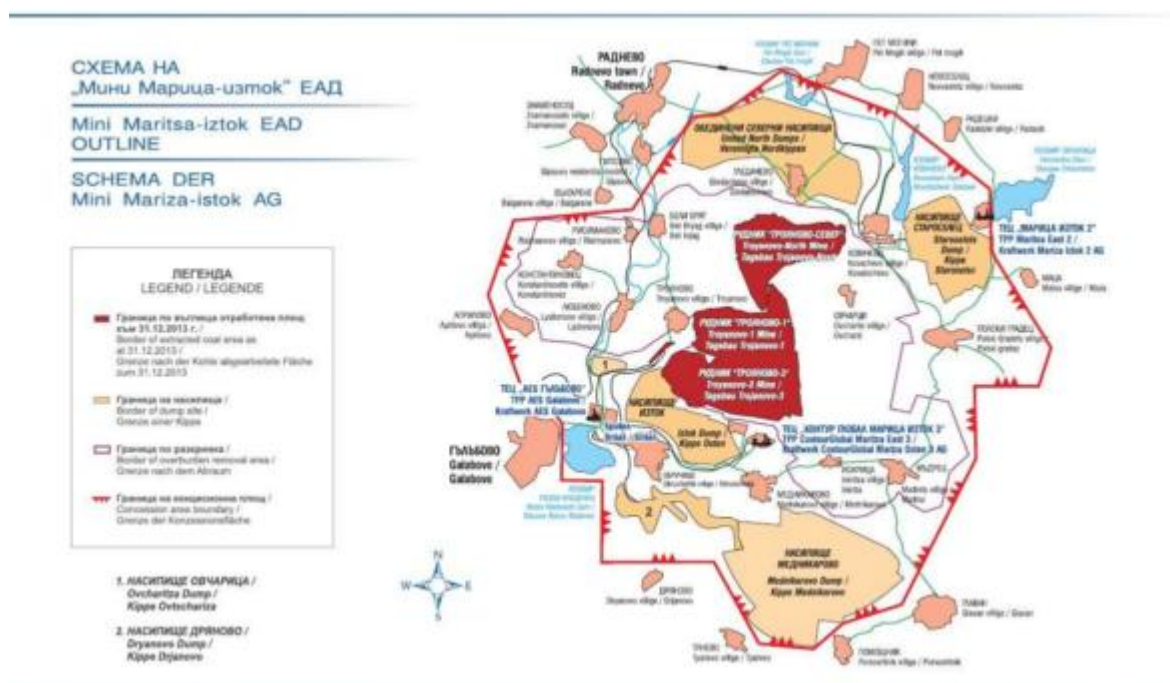
- [bg/broy25/847-evropeyski-zelen-pakt-postsotsialisticheski-prehod.html](https://broy25/847-evropeyski-zelen-pakt-postsotsialisticheski-prehod.html) [Христова, Цв. (2023). Преходът към устойчиво развитие в Европейския зелен пакт през призмата на постсоциалистическия преход. В: *Семинар_БГ*].
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London and New York: Routledge.
- Kayryakov, T., Konstantinov, G., Kalachev, P., Dimov, D. (2020). *Rekultuvatsia na narusheni teritorii. Obruchishte*. [Кайряков, Т. Константинов, Г. Калъчев, П., Димов, Д. (2020). *Рекултувация на нарушени територии. Обручище*.].
- Kisikova, M. (2022). *Chitalishte i vreme. Institutsionalno sagrajdane i obshtestvena transformatsiya. Iz stranitsite na letopisnata kniga*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisii Hilendarski". [Кисикова, М. 2024. *Читалище и време. Институционално съграждане и обществена трансформация. Из страниците на летописната книга*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“].
- Krastanova, K., Antonov, S. (sast.). (2022). *Fragmenti ot seloto v prehod – hora i mesta*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. [Кръстанова, К., Антонов, С. (съст.). (2022). *Фрагменти от селото в преход – хора и места*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство] https://selovprehod.uni-plovdiv.bg/images/Publications/Sbornik_Fragmenti_na_seloto_2022_OK-bg-JJ-end.pdf
- Leeuwen, G. V., Singh, A. (2023). Local Frictions in the Energy Transition Design Anthropology for the Emergence of Energy Communities. In: *EPIC Proceedings*, pp. 277–294. <https://www.epicpeople.org/local-frictions-in-energy-transition-design-anthropology-for-energy-communities>
- Majbroda, K. (2023). Activating transrelational ethnography. Interweaves of the field in the process of energy transition. In: *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 62, 183–199. <https://doi.org/10.12775/LSE.2023.62.11>
- Majbroda, K. (2022). A Ghost Village. Spatial Cleansing In Wigancice-Żytawskie In The Landscape Of The Turów Mining And Power Complex, Lower Silesia. In: *LUD. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*. Online. Vol. 106, pp. 261–297. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/lud106.2022.10>
- Markov, Iv. & Petrov, P. (2024). Vavedenie. Zashtitenite zoni i teritorii v poletoto na etnologiyata. V: Markov, Iv. Petrov, P. (sast.) *Zhivot v zashtiteni zoni i teritorii. Predizvikatelstva, konflikti, polzi*. Sofia: IEFEM - BAN, 7–17. [Марков, Ив., & Петров, П. (2024). Въведение. Защитените зони и територии в полето на етнологията. В: Марков, Ив., & Петров, П. (съст.) *Живот в*

- защитени зони и територии. Предизвикателства, конфликти, ползи (7–17). София: ИЕФЕМ – БАН].
- Markov, I. & Pileva, D. (2021). Mestno razvitie, turizam i zashtiteni prirodni objekti. Izsledvane na sluchai ot s. Balgarevo. V: *Antropologia. Spisanie za sotsiokulturna antropologia*, 8, 46–71. [Марков, И. & Пилева, Д. (2021). Местно развитие, туризъм и защитени природни обекти. Изследване на случаи от с. Българево. В: *Антропология. Списание за социокултурна антропология*, 8, 46–71].
- Petrov, P. & Petrova, I. (sast.). (2018). Agrokulturni transformatsii v usloviyata na evropeizatsia i globalizatsia. Sofia: IK „Gutenberg“ [Петров, П. & Петрова, И. (съст.). (2018). Агрокултурни трансформации в условията на европеизация и глобализация. София: ИК „Гутенберг“].
- Petrova, V. (2020). „Boklukat kato bitka, boklukat kato resurs“. Seminar_BG, 18. <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy18/763-boklukat-kato-bitka-boklukat-kato-resurs.html> [Петрова, В. (2020). „Боклукът като битка, боклукът като ресурс“. *Семинар_BG*, 18].
- Pink, S. (2022). *Emerging Technologies / Life at the Edge of the Future (1st ed.)*. Routledge. (ebk) Available from: vbk://9781000643626
- Proekt „Badeshte v kapana na vaglerodното minalo“. (2025). Audio arhiv „Badeshte v kapana na vaglerodното minalo“ s intervyuta na zhiteli v region "Maritsa-iztok" 2024-2025. V: Elektronen arhiv na Filosofsko-istoricheski fakultet, PU, Plovdiv. [Проект „Бъдеще в капана на въглеродното минало“. (2025). Аудио архив „Бъдеще в капана на въглеродното минало“ с интервюта на жители в регион "Марица-изток" 2024-2025. В: Електронен архив на Философско-исторически факултет, ПУ, Пловдив].
- Stancheva, A. (2023). *Patishka kam ustoychivostta*. Sofia: Erove. [Станчева, А. (2023). Пътища към устойчивостта. София: Ерове].
- Steward, J. H. (1955). *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Stoilova, E. (2024). Biokulturnoto naseledstvo v konteksta na sotsialното konstruirane na lokalnost. V: Zlatkova, M., Penkova, S., Tasheva, M. (sast.). *Zhizneni prehodi v transformirashtoto (se) selo: pamet, identichnost, nasledyavane*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. Kolektivna monografia po ednoimennia proekt, 217–239. [Стоилова, Е. 2024. Биокултурното наследство в контекста на социалното конструиране на локалност. В: *Жизнени преходи в трансформиращото (се) село: памет, идентичност, наследяване*. Златкова, М., Пенкова, С., Ташева, М. (съст.). Пловдив: Пловдивско университетско издателство. Колективна монография по едноименния проект, 217-239.] <https://selovprehod.uniplovdiv.bg/images/Kniga-2024.pdf>.

- Zlatkova, M. (2016). *Gradski nasledstva i granitsi. Odrin i Tsarevo*. Plovdiv: „Kontekst”. [Златкова, М. 2016. *Градски наследства и граници. Одрин и Царево*. Пловдив: „Контекст“].
- Wilhite, H. (2005). Why Energy Needs Anthropology. In: *Anthropology Today*, 21 (3), 1–2.

Приложения

Фиг. 1. Карта на концесионните територии на „Мини Марица-изток“ и населените места. Изт. Годишен отчет на „Мини Марица-изток“ ЕАД от 2013 г. https://www.marica-iztok.com/cms/user/files/finansii/2013g_MMI.pdf (посл. посетен на 16.11.2025 г.).

В ТЪРСЕНЕ НА ЕНЕРГИЙНИ ГРАЖДАНИ ИЛИ КАК ПРОТЕЧЕ ЕДНО ТЕРЕННО ИЗСЛЕДВАНЕ В „МАРИЦА-ИЗТОК“²

Keywords: energy citizen, energy community, media networks, social entrepreneurship, semiotic sabotage

Abstract: The article describes some methodological features in the preparation and conduct of a field study in the Maritsa-East complex area in the winter of 2024. The emphasis is on the opportunities for structuring successful research strategies through the mobilization of social capital in local media networks, environmental and civic activists, municipal and regional symbols. An analysis is made of the use of a research alibi by introducing semiotic sabotage in the preparation and conduct of interviews. The mass perception of the energy citizen is summarized, and the process of democratization of energy production is analyzed in the context of the green transition in the coal region.

Уводни думи

„Бъдеще в капана на въглеродното минало“ е заглавието на проект, в който бях поканен да се включа като изследовател пост-докторант. Пространственото ограничение на проекта е свързано с най-големия работещ в момента въглищен район на Балканите – индустриалния комплекс „Марица-изток“. Като част от проекта бе предвидено да направим теренно проучване, което да включва различни целеви групи от местни хора. Тази статия представлява опит за анализ на подготовката и провеждането му, както и коментар на резултатите от теренното проучване, проведено в района през зимата на 2024 г. Основен фокус е поставен върху развитието на енергийните общности в България, в контекста на спецификите на „Марица-изток“, което определя моя основен научен интерес за участие в този проект.

При подготовката на теренното проучване се сблъскахме с няколко основни трудности, които мога да обобщя като първични и вторични. Първичните не зависеха от нас, а бяха предпоставени от външната среда или от зададени вече обстоятелства. Такава причина например е заглавието на проекта, което се оказа че създава известни напрежения в комуникацията с част от целевите групи в избрания за анализ регион. Изисквах се повече

¹ Гавраил Гавраилов е доктор по социология, хоноруван асистент към Катедра „Приложна и институционална социология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

² Текстът е разработен в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

усилия, за да се обясни смисъла на изследователските ни намерения, което често създаваше базово недоверие. Използваше се понякога и находчивост, за да може да бъде предразположен за съдействие и комуникация „представителят на местната общност“ като събирателен образ на респондентите, с които искахме да разговаряме (Russel Bernard, 2006).

В предварителната фаза проведохме няколко методически срещи вътре в екипа, на които очертахме възможните методи за събиране на информация. Основно се придържахме към утвърдени в практиката методи като например биографично интервю. След утвърждаване на основния сценарий на интервюто, аз добавих няколко допълнителни въпроса, които покриваха моите интереси в частност за понятията „енергиен гражданин“, „енергийна общност“, „социално предприемачество“. Аз лично настоявах да използвам и фокус-група, но предвид очертаната трудност за достъп до местни хора, това мое намерение отпадна в движение (Найденова, Джамджиева, Стаевска, 2008).

В процеса на подготовка постепенно се очерта и друг първичен проблем, който не зависеше от нас, а от нивото на познаване на ключовите понятия, които бяха поставени на фокус в моите изследователски цели. Оказа се, че огромната част от местните хора не бяха чували за понятието „енергиен гражданин“ и не можеха да го обяснят дори и по пътя на житейската логика. Някои бяха чували за „социално предприемачество“, но не познаваха такива организации в района или не можеха да дадат пример за някоя ярка личност, която според тях е социален предприемач. Като цяло повърхностни се оказаха познанията и за понятието „енергийна общност“, защото към момента на теренното проучване в страната имаше само една действаща такава общност в Габрово и още една беше в подготовка за стартиране на своята дейност в Бургас. Най-солидни бяха познанията за „зелена сделка“, но както се видя ясно на терен, те бяха по-скоро манипулирани от медийната среда и слухове в различни социални канали, а не бяха формирани на базата на обективни факти или научно обосновани данни. Това разбира се създаваше сериозни препятствия при нашата теренна работа и носеше риск за адекватността на изводите, които искахме да направим от теренното проучване.

Тук е моментът да очертая и научния интерес на нашата интердисциплинарна група, която се състои от представители на различни хуманитарни науки. Приоритетно в нея има специалисти по философия, етнология и социална антропология, което определи използването на биографични интервюта като водещ метод при теренното изследване. Моето желание да проведе няколко фокус групи с читалищни дейци, на които да обсъдим възможностите за създаване на енергийна общност чрез социално предприемачество, на практика не се реализира поради отказите за провеждане на каквито и да било по-мощабни срещи. По време на подготовката на нашето пътуване бях отправил подобни молби към различни читалища в

няколко общини, но като цяло или имах декларирани откази или се прилагаше мълчалив отказ от тяхна страна. Все пак по време на теренното проучване успях да осъществя няколко такива интервюта, но до фокус група не се стигна.

Като цяло се очерта системен вторичен проблем за невъзможност да се провеждат предварително уговорени интервюта поради различни причини. Например в община Стара Загора получих категоричен отказ за съдействие при организация на работни срещи с читалищни дейци, което се оказа причинено от заглавието на нашия проект, несъвместимо с визията за развитие на общината. Това напрежение продължи и при опитите ни да се срещнем с общински служители. В община Гълъбово се натъкнахме на друг проблем – въпреки предварително уговорените срещи, по време на посещението ни едно от читалищата в града беше затворено, а служителите бяха излезли в отпуск. В Раднево имахме малко по-добър резултат, като там успяхме да разговаряме и с ключов представител от общинското ръководство. В Димитровград имахме разговори с общински съветник, както и с представители на гражданска група за натиск срещу екологичните проблеми в общината. Въпреки положените усилия от наша страна, честите откази доведоха до невъзможността да подсигурирам предварително планираната равнопоставеност на типовете изследвани лица, както и достатъчно разнообразни алтернативни гледни точки към проблемите, които ни интересуват. Благодарение на стратегията да използвам семиотичен саботаж и мрежата от доброволци на различни природозащитни организации в региона, все пак успяхме да компенсираме до някаква степен тези празнини, но за това ще обърнем повече внимание в рамките на разработката.

От проблеми към решения

Наглед сравнително безнадеждната ситуация в началото на подготовката на теренното изследване трябваше да бъде променена по находчив начин. За тази цел се нагърбих с активиране на паралелна мрежа от местни субекти, сред тях журналисти от местни медии, доброволци в природозащитни организации, представители на неправителствения сектор и активни хора в туризма и културата на района. Ако по принцип се избягва да се говори по темата зелен преход и съществува негласна „омерта“ на местно ниво, както бяхме предупредени от няколко независими един от друг местни източници, то начин да се влезе в разговор е друга тема, която е свързана с някой местен символ. Всяка община има своя стратегия за развитие на културата и туризма, а аз използвах и факта, че известно време от живота си съм прекарал професионално в тези среди и сега използвах експертизата си именно за тази цел. Тук трябва да уточним, че често се появяваше и друг фактор – „късметът на изследователя“, което само по себе си няма обективно обяснение.

Медийната среда в района на „Марица-изток“ е подобна на всеки един периферен регион в страната. Като областен център с традиции Стара Загора има регионални офиси на две обществени медии – БНР и БТА. Освен това има и няколко местни медии, някои от тях с национално покритие. В Раднево и Гълъбово медиите са много по-малко като брой, а в Димитровград са няколко, но за сметка на това имат и подчертана ангажираност към екологични проблеми. БТА има кореспонденти и в съседните областни центрове Хасково, Сливен и Ямбол, както и в Казанлък. Тук възникват въпросите как медиите отразяват обективната реалност и дали информационният поток не се влияе от ключовите рекламодатели. До каква степен е важна работата на разследващите журналисти и дали те могат да вършат безпрепятствено своята дейност? На тези въпроси се опитах да намеря някакви отговори.

След първоначален анализ на ситуацията аз се спрях на БНР-Стара Загора и електронните сайтове „За истината“ и „Димитровград.БГ вести“ в опит да получим очертаване на местния контекст от представители на медиите. Чрез тяхното съдействие се опитахме да намерим топли контакти с недостъпни по други канали респонденти, а в техните екипи намерихме и ангажираност за споделяне на гледната точка на журналистите за реализирането на справедливия преход в района. Особено ценно като носител на допълнителна информация се оказа рубриката на БНР-Стара Загора „Минутите за зелената сделка“. Тя стартира през юни 2022 г. по идея на ръководството на регионалния център на Националното радио. Веднъж седмично се излъчва тематично интервю с експерт, а като част от нея представители на нашия екип също реализира участие, в което представи основните цели и задачи на проекта ни (БНР Стара Загора, 2024).

Също така беше полезно да разберем гледната точка на един от малкото разследващи журналисти в района. Казусът с Венелина Попова, която от години пише за развитието на енергийния преход, се оказа много по-заплетен от момента на първоначалните ни контакти с нея. Опитвайки се да си върши качествено работата, тя впоследствие бе принудена от съда да заплати разноски по дело, заведено срещу нея заради опитите ѝ да добие важна за обществото информация по предвиден за това законов начин. В разговора ни тя сподели, че е много трудно да се прави независима журналистика в обществен интерес заради редица зависимости и икономически обвързаности на ключови участници в местната политика и икономика.

Като цяло се оформи отчетлива картина на зависимости на местните медии от своите рекламодатели, като най-големите сред тях са именно топлоцентралите и държавната въглищна мина. Особен акцент в нашите разговори бяха поставени на „странната медийна среда“ в община Гълъбово, което се потвърди след това и от нашите наблюдения на място.

Природозащитните организации в България са част от неправителствения сектор и често имат потенциал да бъдат фактор на местно ниво. Една от първите подобни организации е „Зелени балкани“, основана през 1988 г. в Пловдив от служители на Пловдивския университет. Нейната дейност в района на Стара Загора е доста интензивна, като това включва единствения по рода си в страната „Спасителен център за диви животни“, който се намира на изхода на областния град в посока Димитровград. Той е изграден в партньорство с Тракийския университет и се издържа благодарение на проектно финансиране и дарения. Ядрото на екипа му ни даде ценни сведения за развитието на зеления преход в района на Марица-изток, а чрез контакти с техни доброволци по места успяхме да разговаряме и с представител на управителния съвет на организацията в Раднево. Освен там, „Зелени Балкани“ развива активна дейност и на юг от „Марица-изток“ в планината Сакар, където успешно бе върнат в нашата природа изчезналият в края на XX-ти век вид граблива птица белошипа ветрушка. Именно там, в село Левка е регистрирана местна неправителствена организация, която има за цел да бъде обявен природен парк на територията на планината Сакар (СНЦ ПП Сакар).

По линия на една от най-големите световни организации за природозащита успяхме да реализираме контакти в Димитровград и Гълъбово с местни екоактивисти. Грийнпийс България активно оперира в района на Марица-изток, като сред нейните теми са бъдещето на справедливия преход, проблемът с намаляващите водни ресурси на Тракия, застъпничеството за повече гражданско участие в енергийния преход, както и развитието на енергийните общности в страната. Част от тяхната дейност включва организацията и провеждането на протестни акции, които се реализират често и чрез семиотичен саботаж, а понякога и на ръба на действащото законодателство. Особено характерен пример за това е изписването на думата CRIME върху комина на ТЕЦ-3 в Димитровград през есента на 2023 г. (БНР, Грийнпийс)

Находка за мен се оказа организацията „Младежки воден парламент“, която е национална мрежа от младежки екологични клубове. Създадена през 2011 г. в Стара Загора, чрез тази организация успяхме да реализираме поредица от разговори с представители на общинската администрация и образованието на училищно ниво в Гълъбово и Стара Загора. В интервю с изпълнителния директор на структурата имах възможност да разбера и гледната точка на съвсем млад човек, наскоро напуснал Стара Загора заради реализация в столицата. (Младежки воден парламент)

Също така се оказаха много полезни и експертните интервюта с представители на ръководството на други две екологични организации – „За Земята“ и „Зелени закони“. И в двете организации има представители на региона в екипите им, които активно следят и участват в темите около справедливия преход. Въобще този синтез между местни активисти и такива на

национално ниво, както и активисти, свързани с региона, но действащи в столицата дадоха много полезни теми за анализ на целия ни екип, а в частност за моите индивидуални интереси това даде възможност да сравнявам нагласите към темите на регионално и национално ниво. За мен също така е интересно на какво се дължи това изтичане на качествени хора от региона към столицата. Наглед икономическото благосъстояние в общините Стара Загора, Раднево и Гълъбово е много добро, в сравнение със средното за страната, но въпреки това обезлюдяването и застаряването на населението е сериозно като темпове в последните двадесет години. Още по-тревожна е тази тенденция в Димитровград, но там и доходите са доста по-ниски. Прогнозите за демографията на региона не са особено оптимистични, както може да се види и в разработка на колеги изследователи (Илиева, Бърдаров, Събев, 2023).

Аз също имам подобни наблюдения при участието си в аналитичен доклад за социалните и зелени аспекти на справедливия преход във въглищните райони, който изготвихме през есента на 2022 г. с екип изследователи от Фондация „БлуЛинк“, където бях служител в този период (БлуЛинк, 2022).

Обратно на съществуващата тенденция след пандемичната 2020 година за засилване на интереса от страна на млади градски хора към живота на село, което се наблюдава в много части на страната, в района на Стара Загора и в частност в общините на комплекса „Марица-изток“ това не се забелязва. Селската мечта на градския човек очевидно не се материализира в район със сериозни екологични проблеми, въпреки относително по-добрите икономически възможности (Гавраилов, 2022).

Вероятно сред най-находчивите решения в процеса на избор на теми за разговор с местните хора се оказаха някои местни символи. Често при загуба на ритъм в разговорите се използваша подобни завои в нишката на интервюто, за да се разговарят респондентите до близки за тях теми като например местния кулинарен символ свински уши. Наглед интуитивно взето решение за използване на тези символи, в процеса на проучването се оказа, че в него се крие сериозен смисъл, особено след обявяването в началото на 2025 г. на първото издание на „Празник на Старозагорския деликатес -свинските уши“, което се проведе на 15 февруари 2025 г. в областния център. Това хрумване може да се обвърже също с изследователския късмет като субективен фактор.

По време на нашите разговори се коментираха редица местни и регионални символи. Сред най-често споменаваните се нареждат енергетиката, футболният отбор „Берое“, ТЕЦ-овете и комините, плодородието и спомените за близкото минало, технологичният прогрес, свързан със завода за дискови запаметяващи устройства (ДЗУ) и участието на местни структури в българската космическа програма. Може би най-любопитен и малко противоречив е опитът на

община Стара Загора да представя града като „Център на Вселената“. Това е амбициозен опит за създаване на нов туристически символ, който обаче малко влиза в конфликт с наложени вече представи за „Града на липите и поетите“. Този подход на общината влиза в противоречие с опита за налагане на кулинарния символ „свински уши“ от автентични лидери в общността, които стоят зад организацията на първото издание на кулинарния празник. Това противоречие ми даде основание да задълбоча моето изследване по темата, което ще бъде представено в друг научен текст. Представих доклад по тази тема на научен форум за туризъм в Дубровник в края на юни 2025 г.

Като извод от всичко казано дотук може да се твърди, че когато разговорите преминаваха в плоскостта на местните символи, се получаваше особено жив и наситен диалог, който носеше своята полезност и целите на нашето проучване.

Изследователско алиби и семиотичен саботаж

Както вече бе подчертано, в рамките на изследването имаше разминаване в предварителните очаквания и планирани дейности и реалността на теренното проучване. Това наложи да се търсят гъвкави модели за адаптация към относително враждебната реалност, за да се извлече максимум информация от местните респонденти. При така стеклите се обстоятелства се налагаше често да се използват алтернативни описания на изследователския интерес, за да се достигне все пак до някаква полезна информация при воденето на биографични интервюта. Темите за туризъм и местни символи често се използваха като вход на разговорите, а чрез умело използване на семиотичен саботаж се правеха опити да се достига до смислова интерпретация на по-конфликтни теми като зелена сделка, справедлив преход, затваряне на въглищните централи и търсене на алтернативни енергийни източници.

По време на подготовката на теренното изследване, а и след това на място се видя, че използването на стандартни техники за водене на разговори е трудна задача. Затова аз реших да подхожда гъвкаво и да използвам в работата си семиотичен саботаж. Вероятно системният проблем бе заиграването със страховете на хората, когато е ставало дума за понятия като зелена сделка и справедлив преход. На практика смисълът зад тези понятия е бил видоизменян и се е загнездил трайно в съзнанието на хората като нещо опасно, вредно и вероятно носещо рискове в себе си. Принос за това вероятно имат медиите, политиките, синдикатите, природозащитните организации и всички останали лидери на мнение, които експлоатират тези понятия в дейността си. За нас оставаше само да се сблъскваме с тази реалност, но и да се опитваме да си вършим качествено работата.

За първи път аз се сблъсках с понятието семиотичен саботаж по време на научна конференция през лятото на 2017 г. Тогава присъствах на представяне на научен доклад по тази тема, в който се обясняваше механизмът на манипулиране на обективна информация, когато се представят ефектите от климатичните промени. Анализирайки нашите проблеми през зимата на 2024 г. се върнах седем години назад и се позовах на опита на колежата изследовател. Той успешно защити и дисертация с подобна тема (Панчев, 2017).

Климатичните промени, които са предизвикани от човешката дейност, изглеждат все повече като неоспорим научен факт, но все още на ниво политическо и икономическо действие сякаш остават на заден план, изместени от конюнктурни съображения. Семиотичният саботаж като подход включва похищение на символи за антиреклама от дейци, които са неравностойни като икономически или властови позиции на доминиращата в момента сила. В случая аз реших да използвам местни кулинарни символи, които да бъдат вход на нашите разговори. Не очаквах това да има такъв положителен ефект, а вероятно това се дължи и на последвалите събития с организирането на фестивала на свинските уши в Стара Загора, което само по себе си е значим социален факт, който е предмет на друга моя разработка.

Ако разглеждаме темата през тази плоскост, се оформи изводът, че понятието „зелена сделка“ е в капана на семиотичния саботаж във въглищния регион Марица-изток, а ние се опитвахме да реагираме проактивно като заобикаляме тези наглед конфликтни зони в нашите разговори. И нещо любопитно по темата от дейността на Грийнпийс България – в много от своите акции те използват подобни действия, които видоизменят първоначалния смисъл на някой символ. Например с изписването на думата CRIME върху комина на ТЕЦ-3 в Димитровград през есента на 2023 г. Но тази акция след това бе заглушена с нов символ – българското знаме, което е нанесено върху белия надпис и все още стои на въпросния комин. Което показва, че този вид саботаж на символите може да бъде двустъпен процес, използван умело за постигане на различни комуникационни цели от разнообразни социални актьори.

Капитализиране на местната мрежа от партньори

Идеята на този текст е да направи аналитичен обзор на подготовката и провеждането на едно теренно изследване. Това е наглед банална задача, обвързана с тривиалната за академичните изследователи подготовка на допира до живия живот. Но аз все пак искам да обобща този опит за емпирично наблюдение чрез саморефлексия и да отчета важността на социалния капитал, който всеки изследовател следва да притежава. Моят опит с региона започна в началото на съзнателния ми живот, когато бях в ролята на футболен съдия. След това съм се завръщал като служител в печатно издание, рекламист и изследовател на селския

туризъм. Последната формална роля, свързана с региона, изпълнявах като изпълнителен директор на един от деветте туристически района в страната, на чиято територия попадат и общините, в които през зимата на 2024 г. ние се опитахме да проникнем в мислите на местните хора за справедливия преход и зелената сделка. Може би най-задълбочен опит да осмисля темата бях направил две години по-рано при проучване за социалните и зелени аспекти на справедливия преход, което вече споменахме (БлуЛинк, 2022).

При сегашния ми опит да конструирам мрежа от активни и съдействащи местни хора се озадачих от няколко неща. На първо място трябва да отбележа негласната „омерта“, която съществува в „Марица-изток“, когато се говори за зелена сделка, справедлив преход и бъдеще след въглищата. Все още енергетиката е прекалено голяма част от местната икономика и притежава сериозен финансов и властови ресурс. На второ място трябва да се отбележи, че съществува малка част от местното общество, предимно представители на малък и среден бизнес, които активно търсят алтернативи, но повечето от тях все още са доста зависими от основните икономически сектори, като тук освен енергетика се включва и производството на оръжие. Иновациите са редовна тема за разговори, но доколко се случват на практика и дали носят значима добавена стойност за региона е спорен въпрос. Цифрите показват, че регионът продължава да се обезлюдява със сериозни темпове, и дори фактът, че Стара Загора вече е петия най-голям град в страната, не води до никакъв оптимизъм. В крайна сметка благодарение на активната роля на представители на неправителствения сектор и на няколко по-свободолюбиви журналисти успяхме да реализираме до голяма степен първоначалния замисъл. Обнадеждаващо е, че все пак съществува и малка група от местни неформални лидери, които активно се опитват да създават нови пазарни ниши, като например значим IT сектор.

Има ли енергийни граждани?

Най-важният изследователски въпрос за мен бе да проверя на терен до каква степен има изградено критично мнение относно участието на обикновените граждани в прехода към нисковъглеродна икономика. Един от начините за това е създаването на енергийни общности. За тази цел питах всеки един респондент какво знае за понятията „енергиен гражданин“ и „енергийна общност“. Предполагах, че повечето от обикновените хора няма да имат изградена представа за тези понятия, което се потвърди по категоричен начин. Дори представители на бизнеса и общините категорично даваха своите отрицателни отговори дали знаят какво се крие зад тези понятия.

Втората част от моето търсене беше да изясня до каква степен една енергийна общност може да бъде изградена в съществуваща среда на доверие, каквото е например едно читалищно

настоятелство. С други думи дали читалищата имат потенциала да изграждат енергийни общности като част от своите дейности, което да им позволи да бъдат енергийно по-независими и финансово по-устойчиви. Тук по-скоро не мога да дам категоричен отговор, защото по-голямата част от планираните разговори пропаднаха. Но все пак на базата на няколко пълноценни интервюта с читалищни дейци се оказа, че те дори не подозират за тези законови възможности. Аз разбира се включвах към тази хипотеза и вариант читалището да бъде регистрирано като социално предприятие. Подобна опция дава възможност да се заобиколят законовите ограничения при организацията на една енергийна общност като се използват законовите възможности в дейността на едно социално предприятие. От всички регистрирани в страната над 3000 читалища, към момента на теренното проучване нито едно нямаше подобна формална регистрация като социално предприятие в нарочния за това регистър към Министерството на труда и социалната политика, пет години след влизането в действие на Закона за предприятията в социалната и солидарна икономика през месец май 2019 г. Този факт е показателен сам по себе си и вероятно не се нуждае от коментар.

На този етап мога да направя извод, че на база на проведените разговори не мога категорично да потвърдя или опровергая моята хипотеза, но поне разбрах за мнението на читалищните дейци и техните реакции са недвусмислени - сериозно любопитство и търсене на допълнителна информация от мен, което от своя страна вече не е част от научния подход при едно изследване. Поне засега, поне в този район, наличието на потенциални енергийни граждани е по-скоро пожелание, отколкото реалност. Това вероятно се дължи на редица обстоятелства, сред тях едно от водещите е страхът от стартиране на ново предприемаческо начинание, което е далеч отвъд зоната на комфорт за всеки нает служител, особено когато се касае за производство на електрическа енергия. Все още сред по-голямата част от активното местно население доминират рефлексите да се уповават на държавната грижа, когато се касае за електричество. Все пак немалка част от това население е заето пряко или косвено в икономическите дейности на мините и топлоцентралите в района на „Марица-изток“.

Предвид целта на тази статия да очертае някои особености на цялостния процес по подготовка и провеждане на теренно проучване в един наситен с особен заряд район, надявам се находките да бъдат от полза за всички, които се интересуват от тази тема или планират да предприемат изследователски усилия в нея. Разбира се, лично за мен това усилие очерта и възможности за последващи публикации, не само като част от текущия проект, но и в близкото бъдеще. Някои от тях вече са в процес на реализация и вярвам, че също ще имат своята научна стойност и полезност за изследователската общност. Въглищните райони в България, които в момента преживяват своя справедлив преход, са особено интересни като територия, социален

микроклимат и възможни сценарии за алтернативно развитие. Паралелно с това процесът по демократизация на участието на гражданите в производството на електрическа енергия, олицетворявано от енергийните общности, най-вероятно ще се активизира все по-масово из цялата страна. Вероятно след фактическото утвърждаване на планираната либерализация на пазара на електричество за битови потребители, желанието за енергийно предприемачество ще се усили, но дали и кога ще се случи това ще бъде плод на отделна публикация.

Какви са нагласите към тези процеси на жителите на въглищните райони е особено интересно да се проследи заради вътрешните ценностни конфликти, които това поражда при повечето от тях. Територията на комплекса „Марица-изток“, единствения действащ въглищен район в страната в този момент, е особено благодатна за именно такива изследователски наблюдения. Все още обаче наблюдаваните от мен процеси са в своя зародиш, което постави обективни рамки на това изследване.

Литература:

BNR Stara Zagora, interview s ekipa na projekta [БНР Стара Загора, интервю с екипа на проекта].

11.12.2024 г. (<https://bnr.bg/starazagora/post/102087313/zelena>)

BNR Stara Zagora, novina za akcia na Greenpeace Bulgaria [БНР Стара Загора, новина за акция на Грийнпийс България] 16.10.2023 г.

(<https://bnr.bg/starazagora/post/101892150/prodaljava-akciata-na-ekoaktivisti-varhu-komin-na-tec-a-v-dimitrovgrad>)

Gavrilov, G., (2022). Selskata mechta na gradskia chovek – krizata kato vazmozhnost. V: *Balgarska etnologia* (in Bulgarian), 1, 142–162 [Гавраилов, Г. (2022). Селската мечта на градския човек – кризата като възможност. В: *Българска етнология*, 1, 142–162].

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1085835>

Ilieva, N., Bardarov, G., Sabev, D., (2023). *Regionalen demografski i socialno-ikonomicheski analiz na rajona na "Maritsa-iztok"*, Friedrich Ebert stiftung [Илиева, Н., Бърдаров, Г., Събев, Д., (2023). *Регионален демографски и социално-икономически анализ на района на „Марица-изток“*, Фондация Фридрих Еберт].

https://www.researchgate.net/publication/372240915_Regionalen_demografski_i_socialno-ikonomicheski_analiz_na_raiona_na_Marica-iztok

Mladezhki voden parlament [Младежки воден парламент] (<https://youthwaterparlament.wordpress.com/>)

Naydenova, V., Dzhamdzhieva, M., Staevska, V. (2008). *Kachestvenite metodi v socialnite nauki*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" [Найденова, В., Джамджиева, М.,

- Стевска, В. (2008). *Качествени методи в социалните науки*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Panchev, H. (2017). Semiotic Sabotage – an opportunity for the free public speech against paid communication. V: *Psychological research* (in Bulgarian), 1, 15–26 [Панчев, Х. (2017). Семиотичният саботаж – възможност за свободното публично изразяване срещу платената комуникация. В: *Психологически изследвания*, 1, 15–26].
- Peev, P., Gavrilov, G., Antonov, P., & Barova, V. (2022). *After the coal: How to successfully combine social rights and green policies in Bulgaria?* Sofia: Bluelink Foundation & Friedrich Ebert Stiftung. [Пеев, П., Гавраилов, Г., Антонов, П., & Барова, В. (2022). *След въглищата: Как да съчетаем успешно социалните права и зелените политики в България?* София: Фондация БлуЛинк и Фондация Фридрих Еберт]. Retrieved from <https://www.bluelink.net/files/attachments/sled-vaglishtata.pdf>.
- Russell Bernard, H. (2006). *Research methods in anthropology*. Oxford: AltaMira Press.
- SNC “PP Sakar” [СНЦ „ПП Сакар“]. (<https://natura-sakar.org/bg/Za-nas.c34>).

АРХИВИТЕ НА БЪЛГАРСКА ТАЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ – ИСТОРИЯ, СТАТУТ И ПЕРСПЕКТИВИ

Keywords: BTA, archive, status, digitization

Abstract: In the report proposed by the Bulgarian News Agency (BTA) on the topic "The Archives of BTA – History, Status and Prospects" the following topics and issues are presented and developed: Institutional origin, content, and organization of the BTA archives and functioning of the archives in the e-environment. In order to acquaint you with the establishment of the Bulgarian Telegraph Agency in 1898, as a special service for the delivery of telegraph messages for events abroad at the Ministry of Foreign Affairs and Denominations (MIA), the different periods of the Agency's functioning, the first bulletins issued, the first director, and so on, to the present day are reflected. The status, structure, and functions of the Bulgarian News Agency today, with the relevant normative and sub-normative acts on the basis of which it carries out its activities, are also noted. With regard to the organization of work with the archives in BTA, a general characteristic of the individual archival arrays, types of archives, their content and features is made. For the first time in the history of BTA, a specialized structure, the Archives and Reference Directorate, was established, which covers the activities of storage, preservation, reporting and registration, access, use and digitization of archival documents from all arrays in the Agency. In order to preserve, access, use and promote archival documents, BTA has joined the National Recovery and Resilience Plan for the implementation of the investment Digitization of Museum Collections, Libraries and Archives, providing for a phased digitization of the various archival arrays with a deadline up to 2026.

Българската телеграфна агенция (БТА) е национален независим информационен институт на Република България първоначално създадена като особена служба за доставяне на телеграфни съобщения за събития в чужбина към Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ). На 27 януари 1898 г. е издаден Приказ № 28, с който се оповестява учредяването на държавна информационна агенция и от 1 февруари е назначен Оскар Искандер за първи директор на Българската телеграфна агенция. Първият бюлетин на Агенцията излиза на 16 февруари 1898 г. Той се състои от четири страници, които съдържат информации от: Виена – за здравословното състояние на Княгиня Клементина; балкански столици за политически интриги; атентати и полицейски разселвания; движението на цените на европейски борси и др. На 17 с. м. в неофициален дял на Държавен вестник се публикуват първите телеграми, подписани с инициалите на БТА. Първоначално щатът на Агенцията се състои от директор и един чиновник, но след време е увеличен на 5 души — директор, негов помощник, чиновник по печата

¹ Десислава Севова е директор на дирекция „Архиви и справочна“ към Българска телеграфна агенция, а също и докторант към катедра „Архивистика и методика на обучението по история“, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

и двама технически сътрудници. В началото на дейността си БТА редовно информира за живота на кралските и царските дворове в Европа. Преобладават и съобщения от криминален характер. Почти във всички броеве има търговски телеграми и борсови съобщения. От 1905г. агенцията издава всеки ден по два телеграмни бюлетина. В първите години БТА получава международна информация главно от две световни агенции — „Хавас“ и „Ройтер“. На 9 май 1910 г. излиза първият брой на нов бюлетин на БТА — „Преглед на чуждестранния печат“. От 1914 г. бюлетинът излиза всеки ден под заглавието „Преглед на печата“. От своя страна БТА информира другите държави за събитията в нашата страна чрез телеграми до чуждестранните телеграфни агенции. До Балканската война отделението на БТА функционира при Министерството на външните работи и изповеданията с малък личен състав, като някои от служителите са натоварени да следят и чуждия печат, предимно на съседните на България страни. След Балканската война това отделение се превръща в Дирекция на печата с два отдела: БТА и за печата, като вторият отдел има за задача да следи всеки ден чуждестранния печат и да превежда на български език извадки от негови статии, особено от ония, в които става дума за България, за нейната политика и за политиката на съседните балкански държави.

След Първата световна война се налага разширяване на тези два отдела от Дирекцията на печата, като през 1936 г. се създава трети отдел – за информация и документация.

БТА има за задача да осведомява правителството, печата и обществото за събитията в чужбина, както и българските царски легации там, а също и чуждото обществено мнение за по-крупните събития в България. При изпълнението на тази своя задача БТА е в постоянни договорни отношения с всички основни телеграфни агенции, които от 1923 г. насам създават Сдружение на съюзените телеграфни агенции, в което членува и БТА.

Работата в Службата по печата се извършва от редакторите при Дирекцията на печата и аташетата по печата при Царските легации в чужбина. Тя има за задача: да следи чуждестранните вестници и списания, които се получават в Дирекцията на печата, а също така и чрез своите представители в чужбина; да следи за отзвук, който намират в чуждия печат актуалните международни въпроси; да следи от политическа гледна точка какво се пише в българските списания и в столичния и провинциален печат; да поддържа връзка с чуждите журналисти и да ги информира за събитията в България; да осъществява връзка с чуждестранния печат за публикуване на статии в полза на българската политика.

По своята същност и предназначение Службата за информация и документация осъществява връзката на културния живот между България и чужбина. Нейните функции се свеждат до: подготовка на издаването на брошури и други публикации на чужди езици за България и за тяхното разпространяване; подготовка на материали за беседи в чужбина за

културния и стопанския живот в България; снабдяване на чуждите кореспонденти с информация за България; разпространяване в чужбина на снимки за запознаване на външния свят с България; подпомагане и улесняване издаването в чужбина на книги, поместването на статии в списания за България; насърчаване и подпомагане българските културни прояви в чужбина и чуждите културни прояви в България; подпомагане и улесняване на радиопредавания в чужбина за България; съдействие за участието на България в международни научни конгреси, изложби и спортни състезания.

Службата за информация и документация съхранява и използва три архива: политически, културен и биографичен.

През 1942 г. се извършва нова реорганизация на Дирекцията на печата, като ѝ се възлагат повече външно пропагандни задачи. През 1944 г. цялата дирекция има 77 щатни служители. След 10 септември 1944 г. в БТА е организиран Комитет на Отечествения фронт (ОФ), който поема ръководството ѝ, а няколко дни след това е назначено ново ръководство. Дирекцията на печата преминава от МВРИ към Министерство на пропагандата. Към МВРИ остава само отделението БТА. Двете структури доставят на печата следните материали — БТА при МВРИ — с международна информация, а Дирекция на печата към Министерството на пропагандата — с вътрешна информация и преглед на чуждия печат. През 1951 г. с постановление на Министерския съвет Дирекцията на печата и всичките ѝ служби се структурират в БТА. Тя се оформя като самостоятелен информационен институт при Министерски съвет (МС) със следните задачи: „да събира и обработва информация за събитията в страната и чужбина, за успехите и опита на социалистическото строителство в България и другите социалистически страни, за тяхната миролюбива външна политика, за борбите на народите за освобождение от игото на империализма и експлоатацията на капитала; да снабдява радиото и телевизията, правителствените и партийните органи с информация“. От този момент БТА добива ново, отговарящо на важността ѝ, значение на централен информационен и пропаганден институт на републиката. В постановлението се предвиждат конкретни мерки за разширяване на кореспондентската мрежа в страната и в чужбина, за преустройство, реорганизация и подобряване на работата в отделните служби на БТА. Предвижда се и техническо модернизиране. Една година по-късно с решение на МС се внасят изменения във вътрешния правилник на БТА. Уточнява се, че БТА не трябва да ръководи печата, а да го подпомага с всеобхватна, бърза и точна информация от страната и чужбина. Определят се и главните задачи на агенцията. Със същото решение Службата за изпращане на печатни пропагандни материали в чужбина е преустроена в дирекция. От 1958 г. Българско информационно бюро (БИБ) се отделя от БТА и се структурира в Издателство на чужди езици към

Комитета за културни връзки с чужбина (от 1967 г. реорганизирано в агенция София-прес). От 1950 г. в БТА е организирана емисия на руски език, а през 1952 г. — редакция Информация за чужбина и Справочна редакция с пет сектора.

Съгласно Законът за Българската телеграфна агенция (ЗБТА) в сила от 16.12.2011 г., (последно изм. и доп. ДВ. Бр. 20 от 9 март 2021 г.)², чл. 1, ал. 2 „Българската телеграфна агенция е национален независим информационен институт на Република България“, а съгласно чл. 3 ал. 2 БТА е независима при осъществяването на своята дейност и се отчита пред Народното събрание. Агенцията осъществява дейността си на основата на следните принципи съгласно Чл. 4, ал. 1 от ЗБТА.

1. независимост, обективност и добросъвестност;
2. свободно търсене, получаване и бързо разпространяване на пълна, точна, безпристрастна, достоверна и навременна информация;
3. запазване на тайната за източника на информация;
4. гарантиране на основните права, свободи и личната неприкосновеност на гражданите при разпространяване на информацията;
5. недопускане на разпространяване на информационни продукти, в които се пропагандира или възхвалява война, насилие, жестокост, политическа, етническа или религиозна нетърпимост;
6. равнопоставеност на достъпа до информация;
7. разграничаване на информацията от коментара, рекламата и платеното съобщение;
8. осигуряване на право на отговор на засегнатите в разпространените от БТА съобщения по ред, определен в правилника за дейността на БТА;
9. защитаване и популяризиране на книжовния български език, на националните традиции и култура;
10. осигуряване на информация за живота на българите, живеещи извън границите на Република България, както и осведомяването им за събитията в страната.

Във връзка с реализирането на посочените принципи БТА в своята дейност осъществява: събиране, обработване, съхраняване и разпространяване в страната и чужбина на информация в текст, образ и звук на политически, икономически, обществени, културни, научни и спортни събития в страната и в чужбина. Също така разпространява информация в случай на бедствие, война или други опасности, свързани с живота и здравето на хората. Освен това разпространява безвъзмездно официални актове и съобщения за дейността на държавните институции в България. БТА осигурява свободен безвъзмезден достъп до собствените си

² Закон за Българската телеграфна агенция, <https://www.bta.bg/bg/documents>.

информационни продукти, като се допускат изключения за възмезден достъп до продукти, които съдържат произведения, обект на защитени права на трети лица; специализирани информационни продукти, изготвени по възлагане; архивни материали след изтичането на срока за съхранение и с ред на достъп определен от генералния директор на БТА и произведения на издателската, печатната и продуцентската дейност на БТА.

Орган за управление на Българската телеграфна агенция е нейният генерален директор, който се избира и освобождава от Народното събрание с мандат за пет години. Генералният директор организира и ръководи дейността на БТА и всички произтичащи от тези правомощия функции и задачи според българското законодателство. Представява БТА пред съответните институции в България и извън България.

Изпълнението на задачите и функциите на Българската телеграфна агенция се регламентират в съответствие с утвърдения от генералния директор Устройствен правилник. Структурата на БТА отговаря на основните принципи на функции в нейната работа. Спазен е и принципът на структуриране на държавните институции, заложен в Закона за администрацията. В този смисъл най-общо администрацията в Агенцията е разделена на специализирана и административна. Според чл. 23 ал. 1 от „Правилник за структурата и организацията на дейността на Българска телеграфна агенция“³, наричан по-нататък „Устройствения правилник“, структурата на БТА се организира в дирекции със съответни отдели, които се ръководят от директори. Дирекциите, които осъществяват специализирана дейност на Агенцията съгласно чл. 32, ал. 1 от Устройствения правилник са:

1. Дирекция „Вътрешна информация“;
2. Дирекция „Информация за чужбина“;
3. Дирекция „Международна информация“;
4. Дирекция „Балкани“;
5. Дирекция „Икономика“;
6. Дирекция за знание и култура „ЛИК“;
7. Дирекция „Спорт“;
8. Дирекция „Архиви и справочна“;
9. Координатор „Социални мрежи“;
10. Координатор „Български медии и общности по света“;
11. Координатор „Партньорски агенции“.

³ Правилник за структурата и организацията на дейността на Българската телеграфна агенция, <https://www.bta.bg/bg/documents>

Основен акцент в изложението си ще поставим на функциите и задачите на дирекция „Архиви и справочна“, като нова структура в БТА.

Съгласно чл. 42 от Устройствения правилник в сила от 1 февруари 2023 г. се създава нова структура дирекция „Архиви и справочна“, която се състои от отдел „Справочна“, отдел „Исторически архив“, отдел „Фотоархив“ и Библиотеката.

Архивите на БТА са съвкупност от исторически архиви, тематични досиета, фото и видеоархив, съхранявани в архивохранилищата ѝ.

Отдел „Справочна“ поддържа информационен масив в помощ на информационните дирекции за проверка на факти и подготвя специфични информационни продукти.

Службата за документация е създадена към Дирекция на печата в началото на 30-те години на XX век и тогава съществува неофициално, защото се занимава само един служител. В справка от 1958 г. в архива на БТА научаваме, че само едно лице събирало предимно изрезки от вестници и списания от културен и стопански характер. Тази служба поставя началото на архив с историческо значение. Работи се по издания със справочен характер, например „Културен преглед“ – за български прояви в чужбина и за чуждестранни в страната. Подготвя се и „Летопис“. През годините името се променя – служба, отделение, отдел „Справки и проверки“, „Справочна редакция“, редакция „Справочна информация“, дирекция „Архиви и справочна“, но същността на оперативната работа остава същата – съставят се и се поддържат тематични досиета с изрезки от бюлетини на БТА и от вестници и списания, създава се и се поддържа картотека на имената и събитията, обслужват се със справки репортерите и редакторите.

Постепенно става всекидневие практиката агенцията да не излъчва информация, без да е проверена по един или друг начин в „Справочна“.

Отдел „Исторически архив“ съхранява обработка и организира използването на архивния фонд от бюлетини на БТА. Предвид богатия архивен масив и видово разнообразие на бюлетините, в които се съхраняват информации както от чуждестранни телеграфни агенции, така и от вътрешни източници, той предлага възможност за проследяване на историята и развитието на важни събития и личности 125 години назад.

Архивният масив от бюлетини наброява около 11 хиляди тома на хартиен носител за периода 1898- 2011 г., разполага и с дигитална част в периода от края на 1996 до 2022 г., а в края на 90-те години са дигитализирани на микрофиш бюлетини за периода от 1985-до март 1990 г., като хартиеният носител на микрофишираните бюлетини не е запазен. Видовото многообразие на бюлетините включва Вътрешна информация, Международна информация, Материали от чуждестранния печат, Информация за чужбина, Спортни вестии, Поверителни бюлетини с различно ниво на достъп (които на този етап са общодостъпни) и др. Архивният масив от

бюлетини в годините е бил разположен и до момента се съхранява в архивохранилища, които не са съобразени с общоприетите стандарти за съхраняване на архивни документи. Поради тази причина и с оглед на тяхното опазване и спасяване от унищожаване, ръководството на БТА предприе действия за организирането и оборудването на съвременно архивохранилище при спазване на всички общи и специфични стандарти за съхранението им.

Отдел „Фотоархив“ съхранява, обработва и организира използването на фотоархива на БТА. Фотоархивът се образува през 1952 г. като служба „Пресфото“ тогава към отдел „Вътрешна информация“. Фотоархивът на БТА се съхранява на хартиен носител, негативи и цифров носител. Негативите и диапозитивите се съхраняват в изолирано помещение с подходяща температура, като всеки филм от 36 пози се пази в класьор на хартиен носител, а класьорите са подредени по хронология и по номер на филм. Разполага и с текстови архив към снимките, който се състои от надписани папки по години с подредени текстове и номер на филма. В папките са подредени албуми с превюта (малки снимки), избрани от фото-редактора на филма по теми и години.

Отдел „Библиотека“ съхранява и поддържа каталог за притежавания от БТА книжен фонд. Книжният фонд на БТА наброява приблизително около 70 000 тома. От създаването си до 1992 г. тя работи като депозитна, като обслужва служителите на Агенцията. Закупува се основно специализирана литература – речници и справочници и разполага с ценни книжни екземпляри, издадени преди Освобождението на България. Библиотеката отговаря за целия книжен фонд на БТА и организацията на работата с него.

Крайната цел на функционирането на архивните институции по принцип е използването на архивните документи в различните му форми. Това в пълна степен се отнася и до архивите на БТА. В пряка връзка с използването на архивни документи е осигуряването на свободен достъп до тях. Като цяло достъпът до различните архивни масиви на БТА е свободен при спазване на определени процедури регламентирани в съответния правилник. Използването на архивни документи се осъществява чрез: проучване в читалнята на БТА за различни цели; предоставяне на архивни документи и/или техни копия, включително дигитални; публикуване в интернет страницата на БТА; представяне за изложби; създаване на филми, радио и телевизионни предавания и др.

Една от основните форми на използването на архивните документи на БТА е извършването на справки по различни теми на външни потребители, институции и организации. Също така и за целите на попълването на информация интензивно се използват бюлетините, тематичните досиета и фотоархива при издаването на списание ЛИК и новосъздадената рубрика на сайта „БТА - 125 ГОДИНИ: ОТ АРХИВИТЕ“.

Както споменахме по-горе условията за съхраняване на архивните документи на БТА са неподходящи и затрудняват тяхното използване на хартиен носител и застрашават опазването на физическата им цялост. Тази реалност доведе до включването на БТА в проект „Цифровизация на музейни колекции, библиотеки и архиви от Националния план за възстановяване и устойчивост“ съвместно с други сродни институции, с водещ партньор Министерство на културата, като част от културно-историческото наследство на България.

Основна цел на проекта е цялостната дигитализация на специализираните архивни и справочни фондове на националния информационен институт на България БТА, които включват:

Бюлетини на БТА от 1898 г. до 2004 г.

Всички бюлетини на БТА от нейното създаване през 1898 г. до 2004 г. включително са на хартиен носител. Бюлетините са ежедневни и в изключително голям обем. Всяка една от подвързаните книги с бюлетини е с обем от 100 до 1000 страници.

Тематичен архив на БТА

БТА разполага с най-богатия тематичен архив в България от материали в бюлетините на БТА и периодичния печат за значими теми и личности от България и света, както и за всички страни по света. Този архив е започнат още през 1934 г., систематизира се напълно от 1950 г. досега и се използва оперативно при подготовката на информацията на БТА.

В архива има около 10 000 кутии (всяка с между 500 и 1 500 отделни публикации на хартия) с повече от 500 000 тематични досиета и над 250 000 картотечни фиша.

Тематичен архив на микрофишове

Част от тематичния архив на БТА е прехвърлен на микрофишове, което е станало от 1984 г. до края на 1999 г. За 15 години са направени близо 22 000 микрофиша с микрофиширани 2 112 000 страници от материали от тематичния архив. Всеки микрофиш съдържа 96 кадъра /страници формат А4/ с материали от тематичния архив по различни въпроси от България и света за периода от 1950 г. до 1990 г. Необходимо е материалите от тези микрофишове да бъдат прехвърлени на цифров носител.

Фотоархив

БТА разполага също с уникален за България снимков архив от около 4 милиона кадъра на филм (негатив и диапозитив). Кадрите са в периода от 1950 г. до 2005 г. от събития в страната и в чужбина.

През 2023 г. БТА съвместно с Българско национално радио, Българска национална телевизия, Държавна агенция „Архиви“, Българска национална филмотека и Изпълнителна агенция „Инфраструктура на електронното управление“ в партньорство с Министерство на културата (МК) и Министерство на финансите (МФ), стартира изпълнението на проект

„Дигитализация на музейни колекции, библиотеки и архиви“ от Националния план за възстановяване и устойчивост. По проекта в изпълнение на инвестицията БТА оборудва модерен дигитализационен център, който е оборудван с четири броя планетарни скенери, шест броя фото скенери за дигитализация на фото-архивите на БТА, визуализатор със скенер за микрофиш-носител.

Техническите сътрудници, които работят по проекта са обучени да създават метаданни, дигитална трансформация и използване на големи данни в областта на дигитализираното културно наследство.

По Плана за възстановяване и устойчивост БТА разполага с изцяло нови архивохранилища, които са оборудвани с подвижни стелажи и стационарни стелажни системи, които предоставят максимално ефективно използване на архивното пространство, бърз и лесен достъп до документи, каталози, филми и картотеки. Те предоставят оптимални климатични условия за дългосрочно съхранение. Съобразно архивните стандарти в България архивохранилищата са оборудвани със системи за прецизна климатизация. Изградените системи са с вентилационни климатични камери за снабдяване с пресен въздух, както и за поддържане на температура и относителна влажност.

Българската телеграфна агенция разполага с информационен център – „БТА читалня“, който дава възможност за достъп до архивите на БТА на всички заинтересовани страни в сферата на журналистиката, културата, образованието и науката.

От изложеното дотук можем да заключим, че Българската телеграфна агенция, като най-старата държавна институция в областта на предоставянето на информация е съхранила и запазила своите информационни продукти (архиви) и в този смисъл можем да я определим, като един от центровете с най-богата информация за историята на българската държава.

Литература:

- Denev, P. (2023). *Istoria na BTA 1898-2023*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. [Денев, П. (2023). *История на БТА 1898-2023*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“].
- Denev, P., Velkovska, M., Kojuharova, Y. (1998). *100 godini Bylgarska telegrafna agencija*. Sofia: BTA. [Денев, П., Велковска, М., Кожухарова, Я., и др. (1998). *100 години Българска телеграфна агенция*, София: БТА.]
- Metodiev, V. (1987). *Bylgarskite dyrjavni institucii 1879-1986*. Sofia: Izdatelstvo: „D-r Petar Beron“. [Методиев, В. (1987). *Българските държавни институции 1879-1986*. София: Издателство „Д-р Петър Берон“].

Shkolata BTA, Almanah na nacionalnata osvedomitelna agencia 1898-1998, pyrva chast, Sofia 2021.

[Школата БТА, Алманах на Националната осведомителна агенция 1898-1998, първа част, София 2021 г.].

The Bulgarian News Agency Act v sila ot 16.12.2011, posledno izmenenie i dopylnenie Dyrjaven vestnik,

broi 20/9 mart 2021. [Закон за Българската телеграфна агенция (ЗБТА) в сила от 16.12.2011 г., (последно изм. и доп. ДВ. Бр. 20 от 9 март 2021 г.)].

Ustroistven pravilnik, Sofia 2023. [Устройство правилник, София 2023 г.].

Zlatniat almanah na Bulgaria – izdanie na Syuza bna provincialnite profesionalni jurnalisti v Bulgaria,

Sofia 1942. [Златният алманах на България – издание на Съюза на провинциалните професионални журналисти в България, София 1942 г.].

Valentin Asparuhov, Assoc. Prof. PhD

Rusalena Pendzhekova-Hristeva, Assoc. Prof. PhD

Tracing the Memory: “Mini Maritsa-Iztok” in the Archives of the State Security Service

v_asparuhov@uni-plovdiv.bg

rusalena@uni-plovdiv.bg

DOI: 10.69085/kairos20257092

Валентин Аспарухов

Русалена Пенджекова-Христева¹

ПО СЛЕДИТЕ НА ПАМЕТА: „МИНИ МАРИЦА-ИЗТОК“ В АРХИВИТЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ²

Keywords: “Mini Maritsa-Iztok,” literni files, State Security Service, archival documents

Abstract: The article examines archival documents of the State Security Service (DS) related to the “Mini Maritsa-Iztok” industrial complex during the 1960s and 1970s. Through an analysis of materials from literni (code-name) files, it traces how agent–operative and counterintelligence activities influenced organizational–managerial and technical–engineering decisions and challenges within this strategic energy sector. The study presents specific examples illustrating the mechanisms of surveillance, control, and institutional intervention exercised by the DS.

Както е известно, комплексът „Мини Марица-изток“, изграден през 50-те години на XX век, е най-големият въгледобивен обект в България и на Балканите. Историята му започва на 16 юни 1951 г., когато с решение на Министерския съвет се създава държавното минно предприятие „Марица-изток“ със седалище в с. Трояново. Това решение поставя основите на мащабен проект за открит добив на въглища в Източномаришкия басейн – район с огромни запаси от лигнитни въглища, които ще определят енергийното бъдеще на страната. През следващото десетилетие започва целенасочено изграждане на рудници и инфраструктура, превръщайки района в ключов център за индустриализацията на България. С площ около 240 кв. км и три основни рудника: „Трояново-1“, „Трояново-Север“ и „Трояново-3“, комплексът постепенно се утвърждава като основен източник на суровина за електроелектрическите централи и осигурява значителна част от електропроизводството в страната. Добиваните въглища захранват ТЕЦ „Марица-изток 1“, ТЕЦ „Марица-изток 2“, ТЕЦ „Марица-изток 3“, както и единствената фабрика за брикети в България, разположена в град Гълъбово.

¹ Преподаватели в катедри „Философия“ и „История и археология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

² Това изследване е финансирано от Европейския съюз - NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

Понастоящем „Мини Марица-изток“ ЕАД е изцяло държавно дружество, част от „Български енергиен холдинг“ ЕАД, и продължава да бъде основен доставчик на лигнитни въглища за енергийния сектор. С повече от седем десетилетия история, комплексът остава символ на енергийната независимост на България, като днес се превръща и във важен елемент в дискусиите за устойчива трансформация и „Зелената сделка“.

Историята на „Мини Марица-изток“ отразява развитието на открития въгледобив в България и формирането на една от най-мощните индустриални структури в Югоизточна Европа. Неговото значение надхвърля чисто икономическите показатели, тъй като представлява стратегически елемент от системата на националната сигурност. Именно тази роля обяснява повишения интерес на държавните институции и специалните служби към комплекса още от първите години на неговото съществуване. Индустриалният процес през онези години се развива в контекста на система, която поставя акцент не само върху производствените резултати, но и върху строгия контрол на ключовите икономически сектори. Затова зад фасадата на индустриалното се разгръща по-малко видим, но систематичен процес на непрекъснат контрол и наблюдение, осъществяван от органите на Държавна сигурност (ДС). Това е обяснимо предвид значението на енергийния отрасъл за икономиката на страната. Службите имат комплексна роля за контрол и обезпечаване на функционирането на минния комплекс и свързаните с него обекти. Те паралелно документират и архивират – чрез секретни и негласни средства – не само институционалната история, но и социалната динамика, включително дейността на маргиналните групи и процесите в обществото като цяло.

Досегашните научни изследвания върху миннодобивния и енергийния сектор са насочени основно към технологичния напредък, икономическите показатели и стратегическата роля на комплекса „Мини Марица-изток“. Въпреки значимостта на тези проучвания, те оставят на заден план въпроса за системния контрол, упражняван от ДС, както и за влиянието му върху развитието и управлението на енергийния сектор. Липсата на детайлни изследвания по тази тема очертава необходимостта от по-задълбочен поглед към ролята на службите в изграждането и контрола върху индустриалната инфраструктура. Подобна възможност предоставя документацията, съхранявана в *Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към органите на Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия* (АКРДОПБГДСРСБНА). Архивните материали съдържат ценни сведения за оперативния контрол, методите на наблюдение на персонала, както и за процеса на архивиране на институционална и социална информация. Въпреки, че през 2016 г. Комисията по досиетата да издаде документалния сборник *Държавна*

*сигурност и българската енергетика (1944–1991)*³, а значителна част от материалите вече са разсекретени и достъпни за изследователите, конкретната роля на ДС в изграждането, функционирането и обезпечаването на комплекса „Мини Марица-изток“ продължава да бъде сравнително слабо разработена в научната литература.

В този контекст целта на настоящото изследване е, въз основа на наличните архивни документи от Архива на Комисията по досиетата, да се представят и анализират механизмите за контрол, наблюдение и оперативно обезпечаване на комплекса „Мини Марица-изток“ през 60-те и 70-те години на XX век и тяхното отражение върху развитието и управлението на миннодобивния сектор в контекста на държавната енергийна политика.

Агентурно-оперативна и контраразузнавателна дейност

Особено ценни за изследването на ролята на ДС в енергийния сектор са архивните материали, свързани с въгледобивния комплекс „Мини Марица-изток“. Сред тях се открояват литературните дела, водени за всеки обект на оперативно обслужване – дела, които обичайно приключват със закриването или реорганизацията на съответните структури. Следва да се уточни, че понятието *литерно дело* се дефинира в инструкциите по оперативния отчет на ДС от различни периоди. В най-общ план литературно дело се завежда на всеки обект на оперативно обслужване и обикновено се прекратява с разформироването или ликвидирането на обекта. В последната съхранена *Инструкция за оперативния отчет на ДС от 1978 г. в Глава втора, чл. 7, ал. 1, т. 7* се съдържа следната дефиниция: *Литерно дело – образува се за систематизиране на материали, характеризиращи оперативната обстановка по отделни обекти с важно значение за сигурността на страната (предприятия, учреждения, ведомства, институти, творчески съюзи, военни части и др.), на капиталистически представителства, капиталистически търговски кораби, морски транспортни и туристически фирми, които имат постоянни контакти с Народна Република България, лагери за бегълци зад граница и др. Литерно дело се образува и по определена линия на работа на органите на ДС (американски, гръцка, турска и др.), по чуждестранни студенти, аспиранти, специлизанти, моряци, по противодържавни елементи и др., както и на провеждани у нас международни съвещания, конгреси, симпозиуми и др., в които участват и представители на капиталистически страни. Литерно дело може да се образува и за направление, което*

³ Из архивите на ДС. Том 33: Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991). Документален сборник: разширен вариант. DVD. София: КРДОПБГДСРСБНА, 2016.

активно се използва от лица за преминаване на границата без разрешение от надлежните органи на властта⁴.

В настоящото изследване понятието се използва именно в този смисъл. В литературните дела по темата се съхраняват материали от ключови звена като *Енергийно производство*;⁵ *Енергийно управление*; ⁶ *Управление „Въглища“ към Комитета по енергетика и горивата*; ⁷ *Научноизследователски институт по енергетика и горивата*;⁸ *Постоянната комисия по въглищната промишленост при Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ)*⁹. Данните, свързани с агентурната дейност, се съдържат в специализирани регистрационни карти от оперативния отчет, в които се посочват дата и регистрационен номер, псевдоним, вид и статус на делото, основанията за неговото откриване, сферата от общественно-политическия живот, както и каналът, по който то е заведено. Сферите на общественно-политическия живот, по които традиционно се откриват делата, обхващат промишлеността, селското стопанство, външната търговия, планирането, материално-техническото снабдяване, охраната на границата, безопасността на труда и др. Каналите, по които се завеждат, включват: българи от „вражеската емиграция“; лица, излизащи или работещи зад граница; лица със смесени бракове; носители на турски национализъм; политически емигранти и белоемигранти; чужди граждани, постоянно пребиваващи в България; технически специалисти в търговски предприятия; участници в международни форуми, командировки и други подобни дейности. В рамките на такива дела се събират и систематизират сведения за уязвими обекти и съоръжения в рудниците и топлоелектрическите централи, както и информация за аварии и произшествия. Това превръща литературните дела в особено ценен източник за реконструкция на рисковите зони и проблемните процеси в енергийния сектор.

Началото на системното документиране и наблюдение върху стратегическите енергийни отрасли може да се проследи от януари 1964 г., когато са открити литературни дела за *Управление „Въглища“* и *Енергийно управление към Комитета по енергетика и горивата*. Регистрирани в отдел III на ДС, въпросните имат за цел съхранение на материали, отнасящи се както до развитието на каменновъглената промишленост, така и до изграждането и експлоатацията на

⁴ Инструкция за оперативния отчет на ДС от 1978 г.

<[https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-I-20-ot-1978g.-\(M-f.1-op.11-a.e.320\)-compressed.pdf](https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-I-20-ot-1978g.-(M-f.1-op.11-a.e.320)-compressed.pdf)> (29.08.2025).

⁵ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-569.

⁶ Пак там, VI-Л-627.

⁷ Пак там, VI-Л-628.

⁸ Пак там, VI-Л-631.

⁹ Пак там, VI-Л-849.

енергийни обекти. Тяхното създаване бележи началото на целенасочен и централизирано организиран контрол над стратегическия енергиен сектор¹⁰.

В този контекст особено показателен е случаят от 16-ти януари 1964 г., когато по предложение на капитан С. Г. М. от отделение I-во, отдел VI-ти при II-ро управление на Държавна сигурност се създава литерно дело за Държавно стопанско управление (ДСО) „Въглища“. Предлага се в управлението да работят общо 64 души, предимно инженерно-технически кадри, като главното предназначение на управлението е да оказва ръководство и помощ на всички минни предприятия в страната¹¹. Както е видно от едно строго поверително предложение, четири години по-късно управление „Въглища“ към Министерството на енергетиката и горивата е на пълно агентурно обслужване. В предложението се казва, че обектът се състои от 5 дирекции (подземна, открита, капитално строителство, икономическа и търговска) с 2 сектора – пласмент и внос-износ. Общият щат е 160 човека. Обединението „Въглища“ ръководи всички минни предприятия за добив, като основни задачи са: работа по установения и новопроявяващ се вражески контингент; опазване на маркшайдерските¹² планове с нанесена координатна система и баланса по внос; предотвратяване на аварии в подземните и открити рудници; работа по заминаващите специалисти зад граница; работа по специалистите от капиталистическите страни, посещаващи предприятията от обединението с търговска цел; работа по получени сигнали и други. Горните задачи се осъществяват с помощта на трима агенти и дванайсет доверителни връзки, като се планира да се извърши вербовката на нова агентура съгласно възникващите нужди¹³.

Анализът на архивните материали показва, че ДС утвърждава своята дейност в енергийния сектор като интегрирана част от управлението на националната енергийна сигурност. Наблюдението обхваща както технологичните процеси и безопасността на производството, така и потенциалните политически и социални рискове, което показва стратегическата роля на службите за превенция на критични ситуации. През 70-те години на XX век ДС разширява наблюдението и върху международното сътрудничество в рамките на СИБ, включително *Постоянната комисия на СИБ по въглищна промишленост* (1975 г.) и *Постоянната комисия на СИБ по електроенергетика* (1976 г.). В работата на тези комисии участват висши ръководители от българския енергиен сектор, а в тяхната структура се създават работни органи и научно-технически съвети със задачи, обхващащи широк кръг въпроси:

¹⁰ Пак там, VI-Л-628, ч. 1, л. 19; VI-Л-627, т. 1, л. 113.

¹¹ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, ч. 1, л. 1.

¹² Маркшайдерството (на немски: Markscheider – от Marke – „граница“ и scheiden – „разделям, отсичам“) е наука, която се занимава с измервания под и над земята при изграждане на подземни минни изработки, подземно строителство на съоръжения или наземен добив на полезни изкопаеми (бел. авт.).

¹³ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, ч. 1, л. 1.

проектиране, строителство и разработване на подземни и открити рудници; хигиена и безопасност на труда; стандартизация; общи енергийни въпроси; термични централи, водни електроцентрали, атомни електроцентрали; и научни изследвания. Интензивните международни контакти и поверителният характер на материалите обуславят засилена контраразузнавателна дейност, насочена към предотвратяване на изтичане на информация, както и към наблюдение за антисъветски и националистически прояви¹⁴.

В рубриките „агентурно-оперативни материали“ могат да се открият и списъци на лица, за които са налични компрометиращи данни, както и регистри на агентура и доверителни връзки. Наред със сигналите от граждани, макар и формално недостатъчни за откриване на оперативно дело, тези материали имат индикативна стойност за характера и обхвата на наблюдението¹⁵. Още на този етап от архивните материали се очертава едно отчетливо впечатление: значителна част от агентурните сведения се основават на случайни разговори, слухове, битови наблюдения и лични конфликти, а вниманието на органите на ДС често се насочва не само към професионалната дейност, но и към приватните пространства на наблюдаваните лица. Именно чрез подобни материали се разкрива не само мащабът, но и баналността, хаотичността и в редица случаи моралният упадък, който влече след себе си самата агентурна практика. Тази тенденция може да бъде илюстрирана чрез множество конкретни примери от разглеждания период. В началото на 1964 г. агент „Геров“ свидетелства, че при постъпването си на работа в рудник „Трояново-2“ се е заинтересувал от договорените за доставка резервни части за механизирана техника. След като получил със значително закъснение необходимите данни, ги анализирал и стигнал до извода, че част от сключените от предприятието договори следва да бъдат отказани. Въз основа на тези предварителни изводи той успял да си издейства двадесетдневна командировка в тогавашната ГДР, в рамките на която обиколил заводите на доставчиците. По негови наблюдения, в стремежа си към задгранични командировки, служители на предприятието извършвали редица нередности, включително заявяване на предсрочни доставки на резервни части по редовни договори, като същите пристигали почти година преди въвеждането в експлоатация на машините, за които са предназначени¹⁶.

По същия повод агент „Пламен“ съобщава, че от свой познат е научил за нередни договаряния на инж. С. Ц., осъществявани чрез външнотърговското предприятие „Металимпорт“. Посочва се наличие на предварително набелязани, но излишно заявени резервни части, като нанесените по този начин щети възлизали приблизително на 1 милион лева нови пари. Като конкретен пример се сочат 24 комплекта ходови вериги за багер РС-1200, които

¹⁴ Пак там, с.382-383, 397-398.

¹⁵ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, ч. 1, л. 23-25.

¹⁶ Пак там, л. 26-27.

не спадат към бързоизносващите се елементи. Друг случай засяга договорени резервни части, вече пристигнали за машина тип „дизел-багер“, която към този момент все още не е доставена в предприятието. Освен това за инж. С. Ц. циркулирали слухове, че е внасял контрабандно килими от Румъния, използвайки за целта тендерите (специалните вагони за въглища и вода) на локомотивите. Според агентурните сведения, последният е пребивавал в ГДР на чужда издръжка по време на своите отпуски, като същевременно е участвал в договарянето на доставки на машини от Германия и Чехословакия за комплекса „Марица-изток“¹⁷.

Особено активен е агент „Метерних“, който от средата на 1964 г. започва да подава системни сведения за инж. Н. Ц. В тях се твърди, че споменатият критикува „сляпата привързаност“ към Съветския съюз, изразява възхищение от политиката на Румъния и заявява, че страната постепенно се е дистанцирала от Съюза, което според него е довело до по-добър жизнен стандарт за населението. Подобни оценки прави и по отношение на Полша, Унгария и Чехословакия, като в контраст посочва, че в България ръководството се държи „сляпо“ за Съветския съюз, тъй като според него не е способно на самостоятелно управление дори за един ден. В изказванията му се акцентира още върху поскъпването на живота и липсата на реално равенство, тъй като министрите и партийната номенклатура получавали „неимоверно високи“ възнаграждения, докато населението, по думите му, е „ограбено“. В същото време партията организира банкети за хиляди левове, а делегации непрекъснато пътували и разходвали значителни средства. Според него това натрупване на напрежение неизбежно ще доведе до обществен взрив. След постъпването на тези сведения срещу инж. Ц. е открито основно проучване¹⁸. По-късно, отново по данни на агент „Метерних“, започва проучване и срещу инж. К. Б. Основание за това стават негови изказвания, свързани с възможно откъсване на Чехословакия от Съветския съюз, както и предположения, че подобно развитие би настъпило и в България, която според него се намира пред фалит и управленска безизходица. В сведенията се посочва, че при такъв сценарий няма да бъде възможно изплащането на заплати, което би довело до общонационален блокаж¹⁹.

В началото на 1968 г. се регистрира дейността на агент „Стариков“, който съобщава, че част от сътрудниците в стопанско обединение „Въглища“ подхождат формално и безотговорно към служебните си задължения. По-специално се посочва отдел „Енергомеханичен“ към дирекция „Открити разработки“, където, според агента, служителите в голяма част от работното време бездействат, водят несъществени разговори и не се занимават с производствени въпроси. В сведенията се отбелязва, че значителна част от времето се изразходва за уреждане на лични

¹⁷ Пак там, л. 29-30.

¹⁸ Пак там, л. 40.

¹⁹ Пак там, л. 98.

въпроси, свързани с допълнителни възнаграждения, служебни облаги и подготовка на условия за задгранични командировки. Подозира се координация в това отношение между инженерите Ч. и Ц.²⁰

През януари 1969 г. агент „Сигнал“ подава сведения, отнасящо се до Б. Б., който е засечен в подозрителни контакти с чужденци и западни фирми. Описан е като човек с ниска дисциплина, безотговорно поведение в професионален и семеен план, и нестабилен личен живот, включително последователни брачни разпади. Посочва се, че поддържа близки отношения с представители от ГДР и при посещенията им в България често е определян за техен преводач от ръководството на комплекса „Марица-изток“. Агентът отбелязва, че след приключване на официалните преговори Б. продължава неформалните си контакти с чужденците, което поражда съмнения, че предварително ги информира и по този начин затруднява работата на съвместната българо-немска експертна група. По време на командировката си в Лайпциг през септември 1968 г., свързана с техническото изясняване на комплексна линия за Кремиковци, той поддържал едновременно взаимоотношения с две германки – фризьорка и управителка на ресторанта в хотел „Астория“, където е настанена делегацията. Сам споделял, че е обещал брак и на двете, което почти води до публичен скандал. Отбелязва се още, че Б. често напускал хотела вечер и посещавал барове заедно с ръководителя на групата инж. К. При подготовката за отпътуване той заявил, че няма да се върне с делегацията, позовавайки се на „домашен отпуск“, за който твърди, че му е разрешен²¹.

На 28 април 1974 г. капитан С. П. изпраща докладна записка до началника на 10-и отдел при Второ главно управление на ДС, в която се съобщава за провеждани изследвания на глините, покриващи въглищните пластове. Според данни на ръководството на комплекса, при лабораторен анализ е установено наличие на злато в количество 0,044 мг/кг, както и следи от уран и други редки метали. Отбелязва се, че при потвърждаване на тези резултати находката би имала съществено значение за народното стопанство. В същото време се подчертава, че изследванията се извършват без публичност, но под засилено наблюдение²².

В началото на 1976 г. резидент „Попов“ подава агентурно сведения, според което при посещение в дома на П. Г. от с. Ковачево, Сливенско, последният му доверява „тайна информация“, свързана с лице на име С. Х. от с. Млекарево, Сливенски окръг. По думите му Х. разполага с японска сметачна машина, подарена от Е. Щ. – български гражданин от немски произход, работещ като преводач на германските специалисти в района на с. Ковачево.

²⁰ Пак там, л. 104-107.

²¹ Пак там, л. 108-116.

²² Пак там, л. 194-195.

Сведенията илюстрират степента на подозрителност и повишения интерес към всеки контакт с чужденци, независимо от неговата действителна значимост²³.

Агент с инициали „ДЛ“ съобщава, че през декември 1975 г. е командирован във фирмата „Дрегер“ в град Любек с цел участие в едноседмичен курс по минно-спасителна апаратура, заедно с други представители на стопанско обединение „Въглища“. Командировката е била изцяло финансирана от приемащата страна, като още при пристигането си всеки от участниците е получил парична сума в размер на 450 германски марки. Групата била заведена на организирани посещения, включително в крайбрежния град Хил (Кил – бел. авт.), където обядвали в хотел за сметка на домакините. Същевременно немският представител, господин Елес, предложил посещение на прожекция на порнографски филм, съпроводено с консумация на алкохол. По-късно групата е насочена към различни търговски обекти, като макар първоначално да разглеждат стоки, впоследствие получавали касетофони, магнетофони и други предмети. В края на командировката част от тях закупили карти за игра, украсени с порнографски изображения. Този детайл е показателен за начина, по който ДС интерпретира моралния облик на командированите специалисти и вниманието към всякакви „отклонения“ от нормативно допустимото поведение²⁴.

Всички тези примери показват, че агентурно-оперативната и контраразузнавателната дейност на ДС в комплекса „Мини Марица-изток“ далеч надхвърля рамките на защита на стратегически обект и се превръща в инструмент за системно наблюдение, контрол и интерпретиране на социалната, професионалната и личната реалност на участниците в производствения процес. Тази тенденция се допълва от факта, че въпреки формалното наличие на агентурна мрежа във всички звена на комплекса, броят на агентите и доверителните връзки остава ограничен и недостатъчен. В ТЕЦ „Марица-изток“, където работят около 1 000 души, са регистрирани само 4 агента и 40 доверителни връзки, а за целия комплекс „Марица-изток“ броят на агентите е 22, разпределени между централата и рудниците²⁵. Паралелно с това са констатирани сигнали за вражеска дейност, а противопожарната безопасност е определена като критична. В отговор на тези слабости през 1964 г. е създадено оперативно бюро, чиято задача е да координира дейността на службите на МВР, да разследва аварийни ситуации и да информира ЦК на БКП за установените проблеми²⁶.

²³ Пак там, л. 233-234.

²⁴ Пак там, л. 251-253.

²⁵ Из архивите на ДС. Том 33: Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991). Документален сборник: разширен вариант. DVD. София: КРДОПБГДСРСБНА, 2016, с. 67-70, 79-89, 99.

²⁶ Пак там, с. 86-87.

Документите очертават също връзката между технологични и организационни проблеми в енергетиката и необходимостта от активна контраразузнавателна работа. През годините броят на идентифицираните „вражески елементи“ нараства, разширява се контролът върху проектантските и строителни звена. Ако 1957 г. ДС идентифицира 33 „вражески елемента“, включително четирима служители от ТЕЦ „Марица III“, свързани с легионерски организации или буржоазни среди²⁷, то през 1970 г. те вече са 89 души²⁸. През 1973 г. се засилва агентурно-оперативната работа по „Енергопроект“, като целта е контрол над „вражеския контингент“ и координация с другите подразделения на МВР²⁹. Агентурата е натоварена и с наблюдение на технологичните процеси, включително контрол на вноса на западни съоръжения, за да се предотврати използването на морално или физически остарели машини, които не могат да осигурят стабилно производство на електроенергия. Така се формира интегриран модел, при който сигурността, идеологията и техническата надеждност се третират като взаимозависими елементи от функционирането на енергийната система. В този смисъл агентурно-оперативната и контраразузнавателната дейност на Държавна сигурност в комплекса „Мини Марица-изток“ не представлява единствено форма на политически натиск, а се превръща в специфичен механизъм за управление на рисковете, който обвързва технологичните процеси с идеологическата лоялност и институционалния контрол. Именно тази взаимовръзка определя едновременно възможностите и пределите на ефективността на енергийния сектор в условията на социалистическата държава.

Технически и организационни слабости

Архивните документи разкриват системни слабости в организацията и управлението на енергийното проектиране и строителството на комплекса „Мини Марица-изток“ през 60-те и 70-те години на XX век. Проблемите се проявяват още в началните етапи на реализацията на индустриалния проект, като показват комбинация от технологични недостатъци, организационни пропуски и зависимост от външни доставчици. През 1963 г. се документират финансови загуби в размер на 700 000 лв., произтичащи от договор със съветска проектантска организация за изграждането на сушилният завод към ТЕЦ „Марица-изток“³⁰. Паралелно с това вносът на некачествени части за багери от ГДР води до поредица от технически затруднения и

²⁷ Пак там, с. 44-50.

²⁸ Пак там, с. 216.

²⁹ Пак там, с. 278-288.

³⁰ Пак там, с. 55.

производствени забавяния³¹. Тези първоначални проблеми свидетелстват за неефективен контрол върху доставките и недостатъчна координация между различните структури.

През средата на 60-те години става очевидно, че значителна част от инфраструктурата не отговаря на утвърдените технически стандарти. През 1965 г. ТЕЦ „Марица-изток 1“ е определена като пожароопасна, без модерни системи за обезпечаване и сигнализация, въпреки че осигурява близо една трета от електроенергийното производство на страната³². Забавянията в доставката и монтажа на ключово оборудване за рудник „Трояново-3“ допълнително възпрепятстват развитието на комплекса, а проектирането на вътрешната инфраструктура на рудника през 1966 г. е оценено като технически несъобразено и неизпълнено в срок³³. В края на 60-те години западни компании проявяват интерес към състава на нискокалоричните въглища и възможността за тяхното пряко изгаряне, което свидетелства за технологичен потенциал чрез международно сътрудничество³⁴. Въпреки това проектите, доставени от ГДР за разширение на рудниците, са обект на манипулации и злоупотреби от страна на български специалисти, търсещи лично облагодетелстване³⁵. През 70-те години се задълбочават проблемите в проектирането и експлоатацията на централите. Турбогенераторът в ТЕЦ „Марица-изток 3“ е докладван като опасен за работа, а електровозите в мините системно се претоварват, причинявайки значителни щети³⁶. Забавянията в строителните и технологичните дейности се превръщат в хроничен проблем: през 1977 г. са установени завишени цени на доставена апаратура от западногерманската фирма „Круп“, като случаят е свързан и с промишлен шпионаж³⁷. Две години по-късно ГДР официално заявява невъзможност да изпълни поръчки за тежка техника, което налага изпращане на български инженери за съдействие във фабриките на „Такраф“³⁸. Документите отразяват и нелегални практики: контрабанда на резервни части, злоупотреби със задгранични командировки и участие на инженери в неформални сделки при доставки на оборудване от ГДР и Чехословакия³⁹. Тези случаи демонстрират сложното преплитане между политическата зависимост в рамките на социалистическия блок и икономическите интереси на отделни лица и групи.

Анализът на архивните материали очертава хронична криза в управлението на енергийното строителство в България през разглеждания период. Комплексът „Мини Марица-

³¹ Пак там, с. 60-61.

³² Пак там, с. 133-137.

³³ Пак там, с. 138-139, 173-174.

³⁴ Пак там, с. 173-174.

³⁵ Пак там, с. 189-191.

³⁶ Пак там, с. 316-317.

³⁷ Пак там, с. 181-182, 447-448.

³⁸ Пак там, с. 469-470.

³⁹ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, л. 26-30.

изток“ е изграден с активното участие на СССР, ГДР и други социалистически страни, но зависимостта от външни проектантски организации и доставчици се оказва уязвим фактор, довел до плащания, финансови загуби и технологични компромиси. Липсата на ефективен контрол, съчетана със злоупотреби и корупционни практики, превръща проекта в пример за структурни проблеми в индустриалната политика на НРБ. Въпреки това стратегическата значимост на комплекса, техническите решения и управленските подходи остават подчинени на политическата логика, което води до бавна модернизация на енергийния сектор.

Инженерни рискове и социално напрежение

В края на 60-те и през 70-те години комплексът „Мини Марица-изток“ се утвърждава като ключов енергиен център на НРБ, но архивните документи разкриват системен набор от инженерни, организационни и икономически слабости в неговото изграждане и експлоатация. Честите свличания в рудник „Трояново-2“, определени от специалисти като безпрецедентни за открития добив в световен мащаб, създават сериозни производствени затруднения и застрашават стабилността на националната енергийна система⁴⁰. В резултат на тези аварии се налага използването на нискокачествени въглища, което води до спад в ефективността на ТЕЦ „Марица-изток 2“ и другите централи от комплекса. Архивните документи свидетелстват за сериозни проектантски грешки при планирането и изграждането на рудниците. Липсата на съобразяване с геоложките особености на района и формалното изпълнение на експертни предписания водят до структурни слабости и повишен риск от свличания. Същевременно се разкриват умишлени манипулации в плановете за добив – изкуствено завишаване на производствените квоти, което служи за оправдание на неизпълнени държавни задачи и прикриване на организационни пропуски⁴¹.

Проблемите не се ограничават само до техническите аспекти. Документалните свидетелства съдържат данни за системни организационни и финансови нарушения: слаб контрол върху разходите за гориво, съмнения за корупция при оскъпяване на енергията, неефективно управление на разкривката и транспортната инфраструктура⁴². Липсата на стимули за квалифицираните кадри води до засилено напускане на специалисти, особено в железопътния

⁴⁰ Из архивите на ДС. Том 33: Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991). Документален сборник: разширен вариант. DVD. София: КРДОПБГДРСБНА, 2016, с.197-200, 208-209, 214-215, 251-252.

⁴¹ Пак там, с. 266.

⁴² Пак там, 289-291, 301, 303-304, 310-312.

транспорт, който е критично звено за функционирането на комплекса⁴³. В края на 70-те години екологичните и противопожарните рискове достигат критични нива. Докладите посочват висока запрашеност, недостатъчни мерки за обезпичаване, както и постоянна опасност от експлозии и пожари поради липса на квалифициран персонал за поддръжка. Изборът на площадки за нови мощности и наличието на въглищни запаси под терени, предвидени за строителство, допълнително утежняват рисковете за стабилността на комплекса⁴⁴. Рудник „Трояново-2“ се превръща в символ на противоречието между амбициозните планови задачи и реалните технически възможности на социалистическата индустриализация. Документите показват, че пренебрегването на експертни предупреждения и липсата на независим контрол са довели до хронична нестабилност и натрупване на производствени проблеми, които засягат целия енергиен сектор.

Паралелно с инженерните и организационните слабости се очертават социални и политически напрежения. Архивните материали от втората половина на 60-те години съдържат критични оценки за икономическата и социалната политика на режима: разхищаване на държавни ресурси за пропагандни цели, прекомерни привилегии на партийния елит и изострено социално неравенство, особено в селските региони. Агентурни сведения от 1964 г. и документи, съставени в контекста на Пражката пролет от 1968 г., предават песимистични прогнози за икономическата стабилност на страната, като подчертават усещането за системна криза, отслабване на легитимността на режима и отчуждение на обществото от държавната собственост⁴⁵.

Посочените факти представят комплекс „Мини Марица-изток“ не само като стратегически енергиен център, но и като огледало на структурните проблеми на социалистическата индустриализация – политически зависим проект с технологични компромиси, ниска ефективност и хронични социално-икономически напрежения. Документите показват как централизираното планиране, липсата на независим експертен контрол и политическите приоритети често надделяват над технологичната рационалност, което води до дългосрочни слабости в управлението на енергийния сектор.

Вместо заключение

Анализът на архивните документи разкрива, че функциониране на въглищния комплекс е белязано от взаимосвързани проблеми, които обхващат технологични, организационни,

⁴³ Пак там, с. 363-364, 399-401.

⁴⁴ Пак там, с. 69, 301, 303-304.

⁴⁵ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, л. 40, 98.

социални и политически аспекти. Документите свидетелстват за системни грешки в проектирането и строителството на рудниците и електроцентралите – неправилно избрани площадки, несъобразени геоложки условия и липса на достатъчно модернизация. Тези фактори пораждат аварии, свличания и необходимост от добив на нискокачествени въглища, което ограничава производствените възможности. Паралелно се наблюдават организационни слабости като неефективно управление, оскъпяване на доставките, злоупотреби и манипулирани планови отчети, които задълбочават финансовата нестабилност и подкопават доверието в индустриалната политика на държавата.

Социалният аспект на кризата също е ясно изразен. Документите отразяват растящо недоволство сред работниците, предизвикано от тежките условия на труд, ниските възнаграждения и липсата на перспектива за социално развитие. Напускането на квалифицирани кадри и особено проблемите в железопътния транспорт показват значителни структурни дефицити в управлението на човешките ресурси. Агентурни доклади разкриват, че през втората половина на 60-те години социалното напрежение се засилва, а доверието в режима отслабва.

Комплексът „Мини Марица-изток“ се превръща в отчетлив пример за ограниченията на социалистическия индустриален модел. Макар да е замислен като гарант за енергийна независимост и символ на икономическа мощ, проектът се сблъсква с комбинация от технически рискове, управленски дефицити и политически натиск. Централизираната система на планиране и контрол често пренебрегва експертните препоръки, а политическата логика доминира над технологичната рационалност, водейки до сериозни финансови и инфраструктурни загуби. Историята на „Мини Марица-изток“ в разглеждания период показва, че устойчивото развитие изисква независима експертиза, професионален контрол и гъвкаво управление – условия, които тогавашната политическа система не успява да осигури. Тя разкрива как амбициозните планови задачи на социалистическата индустриализация често влизат в конфликт с реалните възможности на страната, а резултатът е хронична нестабилност на енергийния сектор и натрупване на структурни проблеми, които се пренасят и в следващите десетилетия.

Литература:

Dokumentalen sbornik, 2016. Darzhavna sigurnost i balgarskata energetika (1944-1991): razshiren variant, Tom 33. [Документален сборник, 2016. *Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991): разширен вариант, Том 33*].

Energiyni iztochnitsi na NR Bulgaria, 1964: t. 1-2, S. [Енергийни източници на НР България, 1964: т. 1-2, С.].

Nabatov, N. i dr. 2015. Elektroenergetikata na Bulgaria. S. [Набатов, Н. и др. 2015. *Електроенергетиката на България. С.*].

[https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-I-20-ot-1978g.-\(M-f.1-op.11-a.e.320\)-compressed.pdf](https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-I-20-ot-1978g.-(M-f.1-op.11-a.e.320)-compressed.pdf) (Последно посетен: 29.08.2025).

Мария Дафчева¹

КАК ЕЗИКЪТ НА СОЦИАЛНИТЕ МЕДИИ ФОРМИРА ОБЩО БИТИЕ?

Keywords: language, meaning, community, Wittgenstein, being, social media

Abstract: The question of how the language of social media forms a common being has turned out to be especially interesting in contemporary times. In the present article, I will focus on it. Social media gives us the opportunity for constant and continuous communication in real time, provides us with access to all types of information, and is an inseparable part of people's lives. This happens through the mediation of language. We use language every day, but we do not think about how it forms and, at the same time, determines our being. Our idea of the world is directly reflected in the meaning that we put into words and the way in which we communicate. Language is conditioned by the rules that we follow, even if we do not always realize it. In this sense, the text is positioned on the boundary between philosophy of language, ontology, and epistemology.

„Как езикът на социалните медии формира общо битие?“, особено интересен за изследване въпрос, що се отнася до социалните медии, които са явление на XXI век. Те ни дават възможност за постоянна и непрекъсната комуникация в реално време, осигуряват ни достъп до всякакъв тип информация и са неизменна част от живота на повечето хора. В настоящия текст ще се фокусирам именно върху горепоставения въпрос.

Ежедневно използваме езика, но не се замисляме как той формира и едновременно с това определя нашето битие. Представата ни за света се отразява пряко в значението, което влагаме в думите и начинът, по който комуникираме. Езикът е обусловен от правилата, които следваме дори и да не го осъзнаваме. Всяка езикова общност следва определени правила, за да могат нейните членове да се разбират. В този пункт може да се направи непосредствена връзка между казаното и философията на късния Витгенщайн, изложена във *Философски изследвания*. Витгенщайн въвежда термина „езикова игра“, определяйки го като „цялото, състоящо се от езика и дейностите, с които той е преплетен“ (Витгенщайн 1988: 7). Езиковите игри са форми на живот. Тяхната продължителност във времето е непредзададена. Едни форми на живот умират, а на тяхно място се появяват нови. Например, архаизмите отдавна са отпаднали от употреба в езика, а на тяхно място са се появили нови думи; голяма част от думите в българския език днес отстъпват място на чуждиците. Но защо „езикова игра“? Какво общо имат игрите с езика?

¹ Студент по философия в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Витгенщайн разглежда настолните игри и игрите на карти. Философът установява, че всички имат нещо общо, правилата, които играчите следват. За да е успешна една езикова игра (за да има разбиране в общността), е необходимо да употребяваме дадена дума или понятие спрямо правилата на съответната общност. Следването на правилата е условието за възможността на разбирането изобщо.

Ще се опитам да изясня казаното дотук, като въведа няколко примера за следването на правила в социалните медии „Instagram“, „Messenger“ и „Tumblr“.

Най-специфичната социална медия е „Tumblr“. Не всеки е запознат с тази платформа. Тя може да бъде определена като място, в което пребивават „fandoms“, или в превод, ентузиазирани фенове, които обсъждат литературни творби, филми, сериали и други художествени произведения. В полето на платформата не пребивава единствено споменатата общност „fandoms“, но тя преобладава. Членовете на споменатата общност използват специфичен език, който единствено те разбират. Използвайки приложението може да се натъкнете на думата „blorbo“. Това не е абrevиатура, а дума, която общността на „fandoms“ се е уговорила да употребява със значението на „любим фикционален герой от...“, което напълно съответства на твърдението на Витгенщайн, че „значението на думата е употребата и в езика“ (Витгенщайн, 1988: 12). С въведения пример имам за цел да покажа, че теорията на Витгенщайн е приложима в нашата съвременност. В даден момент в ума на някой член на платформата се поражда идеята да въведе нова дума и той ѝ дава дефиниция, на този етап тя не е нищо повече от дума от частния език по Витгенщайн, дума, която все още не означава нищо за общността². Вероятно човекът има намерение да сподели нещо с общността, когато я изрича. Едва ли неговото намерение може да бъде разпознато с акта на изричане. Пол Грайс акцентира изцяло върху разпознаването на намерението на говорителя при определянето на значението. За него връзката между значението и разпознаването на интенцията/намерението е непосредствена. Обобщава тезата си в следното: „А има предвид_{NN} нещо с х“ е в общи линии еквивалентно на „А направи изказването х с намерението да създаде убеждение посредством разпознаването на това намерение.“ (Grice, 1957: 4). Казано по друг начин, употребената дума или експлицираното изречение имат значения, само ако общността може да разпознае намерението, с което е употребена думата или е направено изказването. Грайс въвежда различни примери в статията *Значението*, чрез които цели да подкрепи своята теория за значението. Ако се вгледаме внимателно в тях, можем да забележим някои пропуски, именно заради това, че Грайс

² Вж. Витгенщайн, 1988 и Zhelyazkova, 2020.

разглежда значението като конвенционално³ неопределено. Джон Сърл критикува теорията за значението на Грайс в тази връзка.

Според Сърл разпознаването на намерението на говорителя не е достатъчно, за да се определи значението. Сърл е съгласен относно необходимостта да се разпознае намерението на говорителя при определяне на значението, но то не е достатъчно за определяне на значението. Определянето на значението на изказването зависи от приетата в общността конвенция. Сърл дава следния пример: Представете си американски войник, който е пленен от италианци по време на Втората световна война. Американецът иска да убеди италианците, че е немски офицер, за да го освободят. Проблемът е, че той не знае немски език. Единствената фраза, която знае е "Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen?". (Знаеш ли страната, където цъфтят лимонените дървета?). Американският войник има намерението да предизвика ефект у италианците чрез фразата "Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen?", а те да разберат, че той е немски офицер. Но тази фраза, независимо от намерението на пленения войник, не означава „Аз съм немски офицер“. За да е успешна заблудата, думите, които той изрича с намерението да убеди италианците, че е немски офицер, трябва да съответстват на лингвистичното значение на изказаното. Сърл заключава, че „значението е повече от въпрос на намерение, то е въпрос на конвенции.“ (Сърл, 1971: 149).

Ако сега се върнем към нашия пример с „blorblo“, можем да кажем следното. В момента, в който постът се разпространи и други потребители научат правилата на употреба на думата, тя излиза отвъд частния език. За нейното значение може да се каже, че то не интенционално определено от намеренията на субекта, а е конвенционално определено. Едва тогава думата получава своето значение. Думата не е ограничена до определен член на платформата, не се използва от любител на книгата *Дюн* от Франк Хърбърт, а се употребява и от ценители на филма *Крадецът на книги*, любители на сериала *Игра на тронове*, почитатели на различни литературни жанрове и други. Потребителите на „Tumblr“ са запознати с положението, че само те следват правилата на определената езикова игра, което прави възможно веднага да разпознаят този, който не е член на общността, тъй като той не следва правилата на употреба на думите. Характерното за социалната медия е, че начинът, по който тя функционира, е специфичен. Различията причиняват неудобства за потребителите на „Instagram“, „Facebook“, „X“ (още познат като „Twitter“) или други, тъй като те не разбират езика на потребителите на „Tumblr“. Оттук можем да заключим, че езикът формира специфично общо битие във всяка общност, която го споделя.

³ Когато употребявам „конвенция“ имам предвид следването на правило по късния Витгенщайн.

Езикът не се ограничава до вербалните способности на индивида. За езика можем да говорим в по-широк смисъл на употреба на различни символи, изображения, жестове и т.н. . Всички сме запознати с „Messenger“ и знаем, че когато отворим чат, можем да намерим бутон с емотикона в долния десен ъгъл. Обикновено това е емотикона на палец, който носи значението на „добре“ или „ок“. Може да се каже, че изпращането на споменатата емотикона предава значението на съгласие. Не всички са наясно, че тази емотикона може да се променя спрямо предпочитанията. На мястото на палеца може да стои емотикона на сърце, звезда, череп, букет или нещо друго, но значението ѝ ще остане същото, съгласие . Общността на юношите активно следва правилата на употреба на емотиконите. В случая значението на самата емотикона, отвъд контекста и приетата конвенция на разговора не е важно, независимо дали е сърце или палец. Думата, „взета в изолация“ по Куайн⁴, или изображението само по себе си, не винаги има същото значение като това, което би и придала общността. Въпреки че някой може да възрази, че емотиконите имат константно значение, ние спазваме правилата за употребата им в „Messenger“ и в други социални медии.

Друг интересен пример е свързан с „Instagram“, по-конкретно с чата на платформата. Знаем, че чатът предоставя възможността да реагираме на съобщение със сърце или с други емотикони, когато натиснем два пъти върху екрана. Потребителите на приложението се разделят на две групи във връзка с правилата за „реакция“. Едната група използва „реакцията“ в чата, за да предаде на другия човек, че сме се запознали със съдържанието на съобщението. Често пъти съобщенията в „Instagram“ са постове или кратки видеа, които се изпращат в изобилие наведнъж (т.нар. спам). Ако следваме тази конвенция ще реагираме със сърце на всички съобщения, независимо колко са те, защото ако не го направим, събеседникът ни няма да отчете съобщенията като „прочетени“. Другата група използва „реакцията“ за да покаже, че оценява конкретната снимка, видео и т.н. При нея не съществува опцията за потвърждение. С „реакцията“ не потвърждаваме, че сме прочели съобщенията, а че ги оценяваме по някакъв начин. Тази група е по-често срещана в платформата, защото по начало в приложението „реакцията“ е заложена с такава цел. Второто правило е правилото, което всички потребители са следвали първоначално, но с развитието на технологията се добавя първото разгледано. Може да се каже, че към настоящия момент значението на „реакцията“ се определя от правилото, което следва потребителят.

Следването на определени правила формира общото битие на общността, която ги следва. Всяко изменение в правилата поражда друго битие. Правилата, които определят нашия език, също така формират представата ни за света. Ако използвате често „Instagram“, изразът

⁴ Вж. Quine, 1969.

„delulu is the solulu“ не би трябвало да ви е непознат. Използва се главно от юноши, дори и извън социалните медии. Изразът е част от езиковата игра на споменатите млади хора и до голяма степен характеризира представата им за света (битието). „Delulu is the solulu“ предава значението на „Being delusional is the solution“, което в превод означава „Самозаблудата е решението“. Този „тренд“ подканва младите хора да използват заблудата като механизъм, чрез който да преминават през трудностите в живота, като губят реалната преценка на ситуацията. Играещите тази езикова игра може да не осъзнават, че чрез използването на един израз, могат да променят своето светоусещане из основи.

Литература:

- Grice, H. P. (1957). Meaning. *The Philosophical Review*, 66(3), 377–388.
- Quine, W.V.O. (1969). *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University.
- Sarl, J. (1971). Kakvo e rechevi akt. V: Stoycheva, M.; Beshkova, A. 2021. *Filosofia na ezika*. Parvo izdanie. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. [Сърл, Дж. 1971. Какво е речеви акт. В: Стойчева, М.; Бешкова, А. (2021). *Философия на езика*. Първо издание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Wittgenstein, L. (1988). *Filosofski izsledvania*. (1953). V: Wittgenstein, L. *Izbrani sachinenia*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Витгенщайн, Л. (1988). *Философски изследвания*. (1953). В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство].
- Zhelyazkova, D. 2020. The semantic ontology in Wittgenstein's philosophy. In: *130 years Ludwig Wittgenstein (1889-2019) Conference Proceeding's*. (Edited by Kamen Lozev and Marina Bakalova); Publisher: Center for Open Access in Science, Belgrade, SERBIA.

X.V.¹

НАЙ-ПОСЛЕ ТИШИНА

Кротостъ

Съжалявам, че четеш всички тези писма.
Съжалявам, че в словата, кълна ти душата.
Съжалявам, че тез шепоти дълбоки, лани не пророних.
Съжалявам, че крещи, пее ми се всичко що ти пиша.
Съжалявам, че по-добре не мога и да пиша.
Съжалявам, за всеки път що гореше ти главата, а аз стоях си под водата.
Съжалявам, че зная само по теб, за теб да страдам.
Съжалявам, че дори в дيريا ми безкрайна, всички тези думи изгубиха си гласа.
Вземи тез слова прости, грозни. Вземи ги, да зная че друго да крия, не ми остана.

Лъстожаръ

Оголи камата си студена, злочеста.
Наостри и ноктите злокобни, безмилостни.
Увий юмруци в стъкла и бръшлян.
Пронижи, все де кръв ми текне.
Прокърви гърба, с нокти безпощадни.
И лице от бой обезобрази с юмруци яростни.
Бъди всичко най-грозно, бъди всичко най-проклето.
И лъжи, и ме убивай.
И кълни, и ме отричай.
За да мога това от теб което тъй проклинаш. С усмивка топла и ласка гальовна, да обгърна като своя.

Мужъ

Ах, копнея в огъня със теб да се метна.

¹ Авторът е студент по философия в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Жадувам през жаравата твоя сама да не танцуваш.
Искам в най-тъмните кошмари, както в най-светлий мечти до теб сам аз да бдя.
Ох, със стени безкрайни, високи ме обграждаш.
С шепот ме отправаш,
и в забвение ме оставяш.
И какво остава да се мъча и тлея за дето не мога до тебе да грея.
Сурово бездушие да осиновя, че сетне да ми спре рева.
Или да рухна тотално както всеки смъртен би.
Но не нещо гнило пъкло виждам аз.
Няма как да ставаш сянката подмината, шума исчут, лъча ослепяващ.
Ти не беше друга, друга не ще и станеш.
Друга не те виждам.
В калъпи бездушни или с форми чужди.
Оприличена си ми само ти, истинска.

Умиръ

Да узнавам все повече и повече.
Една искра пали в мен
Детско ли, не мога да позная.
Вирва в мене един пламък пишен.
Един цвят багрен изпълва, що стои ми пред очите.
Жала злокобна не може под сянката место да си намери.
Разбира ли главата повече за тебе,
сърцето замълчава, дъха по-топъл става.
Користта ми явна, жалей, жадува погълната от мрака.

Оумление

Узнавайки те се лутам в несвяст.
Разбирайки те е лабиринт се менящ,

Близка ми идваш, защо далечна те виждам?
Ясна те чувам, защо няма ми думаш?

Цената за доверието ти, дори дявола не определи.
Честността ти прогаря снагата курава.

Пътят ми към теб, като борба кръвопролитна.
Понякога се чудя, дали не е война погина.

С лудост главата ми изпълни.
С болест тялото ми прокълни!

Вярата ми в страх удави.
Душата ми в забвение изпрати!

Дори да не го искаш ти, а то само си така реши.
Безщялно ме обречи!

Стига да е теб, и демона ще прегърна.
Стига да е за теб, плата непосилна не ще открия!

Аз съм битката безвремна, Ти си победата безценна.

Крушение

Да зная, да не жаля, що диря дириш чужда.
Да зная, с друг искаш да си видиш края.

Как уви уби ума ме, що знае кво дириш у други.
Как да не трепна, що над мене тегна тъга от липсата на своята тъма.

И как да очаквам в дирята ти вярна, на вяра сляпа да се вричам че друг неумолимо след тебе
тича. И как той би на ада издържал за да не види момент без теб.

Съзрял в тъмата твоите красоти.
Черните огньове покровил, ръката му на кожата ти да
лежи.

Че това така да бъде, архето ми тлее в неговите дири.
Че това така да е било, порутен, съкрушен, изстрадал си гнетя.

Поне знам, борбата ми спечелил някой друг.
Поне виждам, мястото си не намирам.

[Без заглавие]

Всеки стих от заглавие лишено.

Всяка книга без титла я обричам.

И кажи ми как да окова?

Как мога да осакатя?

Тоз образ музен, с който си дарила.

Ленив, сетен, мимолетен.

Краен, кварен, нетраен.

Муза си не в блага с божествена слана.

Цяла вечност:

Да рисувах, рисувал бих те.

Да пеех, гласа ми тих никога не би.

Да свирех, мелодия вековна ще ехти.

Уви да пиша ми остава

То па едно писане просташко.

Да петни и низи.

Ти, която си завършена, както си.

И тъй оставям всеки летопис и ред безначален.

За мойта муза да узнае.

Ни дума на земята или език в устата

Би ми стигнало, да ти опиша края.

Клеймо

Дойдох ти - душа закърняла, прокудената ми снага.

Зърна ме - обвивката ми овехтяла, прогнилата ми стряга.

Погали ме - ласката челична, държа и топля в моя тлен.

Дари ме - целувката трагична, горя отново, в твоя плен.

Нокти снежни, алени -

с мръсна кръв петня.

Коси черни, сяйни -

с гнила кожа гнетя.

Нечистия ми дух, чиста воля носи - Посвещава ти тия глоси.

Valentin Asparuhov

Opening words

Martina Mineva

Persistence of everyday categorizations against renewal through induction

Keywords: induction, everyday quantification, language games, life trajectories, "Maritsa East"

Abstract: The text explores the issue of the persistence of everyday categorizations of citizens from the "Maritsa East" coal basin region during the period 2024–2025, based on interviews conducted within the project *"Future Trapped in a Carbon Past"*, DUECOS, PU. Based on my conceptual connecting of Harvey Sacks' concept of "protection against induction" and Lyotard's interpretation of legitimation within language games as a method (a problematic inspired by late Wittgenstein), the argument is made that in a number of utterances stabilized social categories can be identified, which, as stable categorizations, are linked to legitimating strategies that block the potential for a praxeological inductive refutation, and, consequently, for the renewal of social experience. The study traces how specific linguistic constructions – especially quantifications through "everyone", "no one", "always" – operate analogously to Sacks's *anti-modifier modifiers* which legitimize praxeological boundaries of categorical, and thereby social, immutability. Based on an analysis of fragments from the interviews, a typology of strategies is proposed: some oriented toward maintaining the persistence of categorical explanations, and others toward inductive practices, related to rethinking, specifying, personalizing, and proposing new life trajectories. In this context, "de-paralyzing possibilities" are conceived as discursive transitions that activate the potential for biographical transformation and the unfolding of alternative regimes of legitimation.

Ключови думи: индукция, всекидневна квантификация, езикови игри, жизнени траектории, „Марица-изток“

Резюме: В текста се изследва проблемът за устойчивостта на всекидневни категоризации на граждани от региона на въглищния басейн „Марица-изток“ в периода 2024–2025 г. в интервюта, проведени в рамките на проект „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, ДУЕКОС, ПУ. Изхождайки от смислово обвързване на концепцията на Харви Сакс за „имунизираност срещу индукция“ и Лиотаровата интерпретация на легитимацията при езиковите игри като метод (проблематика, вдъхновена от късния Витгенщайн), се аргументира тезата, че в редица изказвания могат да се идентифицират стабилизирани социални категории, които като устойчиви категоризации са свързани с легитимационни стратегии, блокиращи потенциала за практикологическо индуктивно опровержение, а оттук и за обновяване на социалния опит. Изследването проследява как специфични езикови конструкции – преди всичко квантификации чрез „всички“, „никой“, „винаги“ – функционират аналогично на Саксовите *антимодифициращи модификатори*, които легитимират практикологически граници на категориална, а с това и на социална непроменимост. Въз основа на анализ на фрагменти от интервютата се предлага типология на стратегиите – едните ориентирани към удържане на устойчивостта на категориалните обяснения, а другите – към индуктивните практики, свързани с преосмисляне, конкретизиране, персонализиране и предлагане на нови жизнени траектории. В този контекст „депарализиращите възможности“ се мислят като речеви преходи, чрез които се активира потенциал за биографична трансформация и разгръщане на алтернативни легитимационни режими.

Maria Kisikova

Life and social transformations in the context of the green transition

Keywords: life trajectory, social transformations, coal transition

Abstract: This study is an attempt to examine issues related to the challenges posed by climate change and the current policies that address them. These challenges provoke public unrest related to the social dimensions of transformation (loss of financial income, security, and social status). This text is based on field ethnological research conducted in several localities in the southeastern coal region. The case presented shows a life trajectory marked by a sense of constant change (uncertainty) in the context of ongoing social and industrial transformation. Through it, I will attempt to reveal the possibilities of the ethnological approach in the study of current issues related to the coal transition and the Green deal, the understanding and interpretation of life choices in the context of macro-processes and policies.

Ключови думи: жизнена траектория, социални трансформации, въглищен преход

Резюме: Представеното изследване е опит да се отпрати изследователски поглед към проблеми, свързани с предизвикателствата, произлизащи от климатичните промени и актуалните политики, които ги адресират. Те провокират обществени външения, свързани със социалните измерения на трансформацията (загуба на финансов приход, на сигурност и социален статус). Настоящият текст се опира на теренно етноложко проучване, проведено в няколко селища в югоизточния въглищен район. Представеният случай показва една жизнена траектория, белязана от усещането за постоянна промяна (несигурност), поставена в контекста на текуща обществена и индустриална трансформация. Ще се опитам чрез него да разкрия възможностите на етноложкия подход в проучването на актуални проблеми, свързани с въглищния преход и зелената сделка, разбирането и осмислянето на житейските избори в контекста на макропроцеси и политики.

Svetoslava Mancheva

Anthropological approach towards transformations at the Maritsa coal region in Bulgaria

Keywords: transformations, coal region, lifeworld, heritages

Abstract: The aim of the text is to outline a picture of life under the conditions of transformations in the Maritsa coal region of Bulgaria. The lifeworld of local people is shaped by prolonged states of crisis caused by various uses of the environment, which lead to social, cultural, and ecological insecurity. Observations reveal dynamics in how such conditions are managed, reflected in the livelihood strategies of families and communities in the region. The study focuses on human stories, practices, and environmental knowledge in the context of the Green Deal.

Ключови думи: трансформации, въглищен регион, жизнен свят, наследства

Резюме: Целта на текста е да очертае картина на живота в условията на трансформации в маришкия въглищен регион на България. Жизненият свят на хората е повлияван от продължителни състояния на кризи заради различни употреби на околната среда, които водят до несигурност в социален, културен и екологичен план. Наблюденията показват динамики при справянето с подобни състояния, отразени в жизнените стратегии на семейства и общности в региона. Изследването поставя фокус върху човешките истории, практики и знания за околната среда в контекста на Зелена сделка.

Gavrail Gavrilov

In search of energy citizens or how field research took place in "Maritsa-East"

Keywords: energy citizen, energy community, media networks, social entrepreneurship, semiotic sabotage

Abstract: The article describes some methodological features in the preparation and conduct of a field study in the Maritsa-East complex area in the winter of 2024. The emphasis is on the opportunities for structuring successful research strategies through the mobilization of social capital in local media networks, environmental and civic activists, municipal and regional symbols. An analysis is made of the use of a research alibi by introducing semiotic sabotage in the preparation and conduct of interviews. The mass perception of the energy citizen is summarized, and the process of democratization of energy production is analyzed in the context of the green transition in the coal region.

Ключови думи: енергиен гражданин, енергийна общност, медийна среда, социално предприемачество, семиотичен саботаж

Резюме: Статията описва някои методологически особености при подготовката и провеждането на теренно проучване в района на комплекс „Марица-изток“ през зимата на 2024 г. Акцентира се върху възможностите за структуриране на успешни изследователски стратегии чрез мобилизация на социален капитал през местни медии, екологични и граждански активисти, общински и регионални символи. Прави се анализ на използването на изследователско алиби чрез въвеждане на семиотичен саботаж при подготовката и водене на интервюта. Обобщава се масовата представа за енергийния гражданин и се анализира процеса по демократизация на производството на енергия в контекста на зеления преход във въглищния район.

Desislava Sevova

The archives of the Bulgarian News Agency – history, status and prospects

Keywords: BTA, archive, status, digitization

Abstract: In the report proposed by the Bulgarian News Agency (BTA) on the topic "The Archives of BTA – History, Status and Prospects" the following topics and issues are presented and developed: Institutional origin, content, and organization of the BTA archives and functioning of the archives in the e-environment. In order to acquaint you with the establishment of the Bulgarian Telegraph Agency in 1898, as a special service for the delivery of telegraph messages for events abroad at the Ministry of Foreign Affairs and Denominations (MIA), the different periods of the Agency's functioning, the first bulletins issued, the first director, and so on, to the present day are reflected. The status, structure, and functions of the Bulgarian News Agency today, with the relevant normative and sub-normative acts on the basis of which it carries out its activities, are also noted. With regard to the organization of work with the archives in BTA, a general characteristic of the individual archival arrays, types of archives, their content and features is made. For the first time in the history of BTA, a specialized structure, the Archives and Reference Directorate, was established, which covers the activities of storage, preservation, reporting and registration, access, use and digitization of archival documents from all arrays in the Agency. In order to preserve, access, use and promote archival documents, BTA has joined the National Recovery and Resilience Plan for the implementation of the investment Digitization of Museum Collections, Libraries and Archives, providing for a phased digitization of the various archival arrays with a deadline up to 2026.

Ключови думи: БТА, архив, статут, дигитализация

Резюме: В предложението от Българска телеграфна агенция (БТА) доклад на тема „Архивите на БТА – история, статут и перспективи“ са представени и развити следните теми и въпроси: Институционално начало, съдържание и организация на архивите на БТА и функциониране на архивите в е-среда. С цел да ви запознае със създаването на Българската телеграфна агенция през 1898 г., като особена служба за доставяне на телеграфни съобщения за събития в чужбина към Министерство на външните работи и изповеданията (МВРИ), са отразени отделните периоди на функциониране на Агенцията, първите издадени бюлетини, първият директор и така до наши дни. Също така е отбелязан статутът, структурата и функциите на Българската телеграфна агенция днес със съответните нормативни и поднормативни актове на основата, на които тя осъществява дейността си. По отношение на организацията на работа с архивите в БТА е направена обща характеристика на отделните архивни масиви, видове архиви, тяхното съдържание и особености. За първи път в историята на БТА се обособява специализирана структура, дирекция „Архиви и справочна“, която обхваща дейността по съхраняване, опазване, отчетност и регистрация, достъп, използване и дигитализиране на архивните документи от всички масиви в Агенцията. С цел опазване, достъп, използване и популяризиране на архивните документи, БТА се включи в Националния план за възстановяване и устойчивост за изпълнение на инвестиция „Цифровизация на музейни колекции, библиотеки и архиви“, като се предвижда поетапно дигитализиране на различните архивни масиви със срок до 2026 г.

Valentin Asparuhov, Rusalena Pendzheкова-Hristeva

Tracing the memory: “Mini Maritsa-Iztok” in the Archives of the State Security Service

Keywords: “Mini Maritsa-Iztok,” literni files, State Security Service, archival documents

Abstract: The article examines archival documents of the State Security Service (DS) related to the “Mini Maritsa-Iztok” industrial complex during the 1960s and 1970s. Through an analysis of materials from literni (code-name) files, it traces how agent–operative and counterintelligence activities influenced organizational–managerial and technical–engineering decisions and challenges within this strategic energy sector. The study presents specific examples illustrating the mechanisms of surveillance, control, and institutional intervention exercised by the DS.

Ключови думи: „Мини Марица-изток“, литерни дела, Държавна сигурност, архивни документи.

Резюме: Статията разглежда архивни документи на Държавна сигурност (ДС), свързани с комплекса „Мини Марица-изток“ през 60-те и 70-те години на XX век. Чрез анализ на материали от литерни дела се проследява как агентурно-оперативната и контраразузнавателната дейност оказват влияние върху организационно-управленските и технико-инженерните решения и предизвикателства в стратегическия енергиен сектор. Представени са конкретни примери, които илюстрират механизмите на наблюдение, контрол и институционална намеса на ДС.

Mariya Dafcheva

How does the language of social media form a common being?

Keywords: language, meaning, community, Wittgenstein, being, social media

Abstract: The question of how the language of social media forms a common being has turned out to be especially interesting in contemporary times. In the present article, I will focus on it. Social media gives us the opportunity for constant and continuous communication in real time, provides us with access to all types of information, and is an inseparable part of people’s lives. This happens through the mediation of language. We use language every day, but we do not think about how it forms and,

at the same time, determines our being. Our idea of the world is directly reflected in the meaning that we put into words and the way in which we communicate. Language is conditioned by the rules that we follow, even if we do not always realize it. In this sense, the text is positioned on the boundary between philosophy of language, ontology, and epistemology.

Ключови думи: език, значение, общност, Витгенщайн, битие, социални медии

Резюме: Въпросът за това, как езикът на социалните медии формира общо битие, се оказва особено интересен в съвременността. В настоящата статия ще се фокусирам върху него. Социалните медии ни дават възможност за постоянна и непрекъсната комуникация в реално време, осигуряват ни достъп до всякакъв тип информация и са неизменна част от живота на хората. Това се случва чрез посредничеството на езика. Ежедневно използваме езика, но не се замисляме как той формира и едновременно с това определя нашето битие. Представата ни за света се отразява пряко в значението, което влагаме в думите и в начина, по който комуникираме. Езикът е обусловен от правилата, които следваме дори и не винаги да го осъзнаваме. В този смисъл, текстът е позициониран на границата между философия на езика, онтология и епистемология.

X.V.

Silence at last